

พลวัตและความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

กรณีศึกษา

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และ
พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

ศิริพร ศรีสินธุ์อุไร

อุษณีย์ พรหมสุวรรณ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๓

บทคัดย่อ

การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทยเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่มีนัยสำคัญยิ่งในยุคสมัยปัจจุบัน รายงานวิจัยเรื่อง "พลวัตและความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร อำเภอมัทพวา จังหวัดสมุทรสงคราม" เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อตอบคำถามหลัก ๓ ประการ คือ ๑. ความเป็นมาและกระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ๒. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนำเสนออะไรและอย่างไร ๓. พลวัตและความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลง

การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจนเป็นผลสำเร็จแสดงถึงความตั้งใจและความเข้มแข็งของทั้งสองชุมชนที่จะหาทางทำความเข้าใจตัวเองและบอกเล่าเรื่องราวของตนเอง ทั้งประวัติความเป็นมา วิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของคนในชุมชน การเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์กับบริบทแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์กับลุ่มแม่น้ำแม่กลองของบ้านม่วง ความสัมพันธ์กับทะเลและป่าชายเลนของบ้านเขายี่สาร ไปจนถึงความสัมพันธ์กับวัด รัฐ และชุมชนอื่นที่อยู่รายรอบ ฯลฯ

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละแห่งต่างมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ขณะเดียวกันก็มีความหมายหลายอย่างร่วมกันอยู่ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นเครื่องมือแสดงออกถึงตัวตนของคนบ้านม่วงและคนยี่สารผ่านการจัดแสดงสิ่งของและเรื่องราวของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งไม่มีใครจะปรากฏในพื้นที่ทางประวัติศาสตร์และระบบการศึกษาทางการ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไม่เพียงนำพาความเชื่อมั่นและความภาคภูมิใจในตนเองมาสู่คนท้องถิ่น ยังเป็นแหล่งให้การศึกษาเรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่นนั้นๆ เป็นคลังสังคัมภูมิปัญญาความรู้สำหรับคนในท้องถิ่น เป็นเวทีสำหรับการปฏิสังสรรค์ทางสังคม การฟื้นฟูวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญสลาย การสร้างสรรค์และผสมผสานภูมิปัญญาเดิมกับความรู้หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่

ช่วงที่กระแสการท่องเที่ยวเฟื่องฟูอย่างมากนั้น พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเองก็เผชิญหน้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงนี้ด้วยเช่นกัน กระแสการท่องเที่ยวทำให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นที่รู้จักมากขึ้น เป็นช่องทางนำมาซึ่งรายได้ของคนในชุมชนและค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาพิพิธภัณฑ์ แต่ขณะเดียวกันก็ทำให้ต้องใคร่ครวญถึงรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมสอดคล้องกับจุดยืนหรือเป้าหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นด้วย เพื่อมิให้เป็นภาระหรือส่งผลกระทบต่อคนในชุมชน

ความอยู่รอดและอนาคตของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไม่ควรถือเป็นภารกิจของชุมชนแต่เพียงฝ่ายเดียว ยิ่งในยุคที่พูดกันมากถึงการปฏิรูปการศึกษา เพราะหากมองภาพพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเชื่อมโยงกับบริบทสังคมโดยรวมแล้ว พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจะมีคุณภาพอย่างยิ่งต่อการศึกษาวรรณกรรม โดยเฉพาะมิติของความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรม ดังนั้นรัฐจึงจำเป็นต้องให้การสนับสนุนไม่เฉพาะแต่เพียงการแก้ไขปัญหาลเฉพาะหน้า แต่ควรมองไกลไปถึงการสนับสนุนเชิงโครงสร้างสถาบันด้วย เป็นต้นว่า การจัดตั้งกองทุน และองค์กรสนับสนุนงานด้านพิพิธภัณฑ์ การลดเว้นภาษี การยกเลิกหรือเปลี่ยนแปลงข้อกฎหมาย และระเบียบปฏิบัติต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานด้านพิพิธภัณฑ์.

ABSTRACT

An emergence of local museums in Thailand is a socio-cultural phenomena which present an important significance in the contemporary era. This report of *"dynamics and meanings of local museums: Case studies of of Wat Muang Folk Museum, Baan Pong District, Ratchaburi Province and Baan Kao Yee San Museum of Ampawa district, Samuthsongkram Province"* is a qualitative research to explore into three main questions there are; first, background and process of local museums establishment. Second, what and how local museums represent? Third, dynamics and meanings of local museums in changeable contexts.

An succession of establishing local musuems have been show willingness and strength of both communities which try to seek their way in order to get to know themselves more and share to others. Including with history, way of life, tradition, ceremonies, beliefs, changing and interconnectedness with their context; a connection of Mae Klong river with Baan Muang community, a connection of the sea with Baan Koa Yee San community, and also connection with temple, government and neighborhood communities as well, etc.

Local Musuems have unique identities. As the same time they also have some common meanings. Local Musuem is a way to represent an identity of people of Baan Muang and Yee San via material forms and local stories. These are not have been seen on former historical space and formal education system. Local Museums not only bring confidence and proudness of themselves to the villagers but also be as learning units of those communities, intellectual storages for local people, social interaction platform, cultural revival for nearly terminated culture and also creative and integrate of local wisdom and modern technology.

During tourism industrial hayday, Local Museums also have been caught by this changing stream. Tourism industrial made local musuem well-known. That is a path to have more income for local people and for the museum's maintenance. As the same time, it needs much more contemplative about appropriate tourism that harmonize to the intentions of local museum in order to prevent some problems and negative impacts that might effect people in communities.

A sustainability and a future of local museum should not be regarded as community's responsibility only, especially in this educational reform era. Because local museums are interconnected to social context. After all, local museums are really benefit to cultural study, particularly in socio-cultural diversity dimension. Therefore, state needs to support both immediate and in a long term. It's need to look in further to structural institutional support such as fund agency establishment, museum promotive organization, tax freed, cacle and reform old acts of museum regulations, etc.

กิตติกรรมประกาศ

ตลอดระยะเวลาการทำงานนับแต่ริเริ่มโครงการจนกระทั่งเสร็จสิ้น ผู้วิจัยได้รับความกรุณาและความช่วยเหลือเอื้อเฟื้อจากผู้คนไม่น้อยซึ่งคงไม่อาจกล่าวนามได้ทั้งหมด จึงใคร่ขอขอบพระคุณอย่างสูงต่อทุกท่านไว้ ณ ที่นี้

โดยเฉพาะชาวบ้านม่วงและยี่สาร ในฐานะเจ้าของเรื่องและเจ้าของบ้านที่ได้สละเวลาให้ความรู้ความเข้าใจและต้อนรับด้วยมิตรไมตรีในทุกคราวที่ไปเยือน ท่านพระครูวรธรรมพิทักษ์ (ท่านอาจารย์ลม) เจ้าอาวาสวัดม่วง อาจารย์จวน เครือวิชฌยาจารย์ ผู้ใหญ่สอางค์ พรหมอินทร์ และพี่สาวของท่าน ลุงทิม มั่นจีน ลุงปัด ชาวอุ้ม คุณยายคุณป้าที่มาช่วยงานที่พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง อาจารย์สิริวิภา รัชตะหิรัญ คุณธนู พยงค์ยิ้ม อาจารย์ไพรัช แก้วกาม ครูวรรณ พยงค์ยิ้ม คุณจำนงค์ จันทร์คุณโชคิกะ พยงค์ยิ้ม และอีกหลายท่านที่พิพิธภัณฑสถานเขายี่สาร ตลอดจนท่านที่มีโอกาสพบปะพูดคุยกันแต่ได้รู้จักผ่านงานเขียนและสื่อประเภทต่างๆ อาทิ เวทีสัมมนา วิทยุทัศน์ บทสัมภาษณ์

โครงการวิจัยนี้เกิดขึ้นได้ก็ด้วยความเมตตาของรองศาสตราจารย์สุรัชย์ หวันแก้ว ที่ไม่เพียงสนับสนุนให้ผู้วิจัยหัดเขียนโครงการวิจัย ยังให้คำแนะนำในขั้นตอนการเขียนและปรับปรุงเค้าโครงการวิจัยและกรุณาลงนามรับรองโครงการนี้ให้อีกด้วย ไม่นับรวมถึงแง่คิดและประสบการณ์เกี่ยวกับการวิจัยที่ได้เรียนรู้จากอาจารย์ซึ่งทำให้งานนี้มีหนทางดำเนินไปได้

แต่ถึงเริ่มต้นได้ก็ยากจะเสร็จสิ้นหากไม่ได้รับความกรุณาจากรองศาสตราจารย์ปรานี วงษ์เทศ อาจารย์ที่ปรึกษาโครงการวิจัย ที่ช่วยให้งานชิ้นนี้เสร็จออกมาเป็นรูปเป็นร่างได้ แม้ช่วงที่ยากลำบากจนทำท่าว่าจะไปไม่ตลอดรอดฝั่ง ก็ผ่านพ้นมาได้ด้วยคำแนะนำและข้อคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมาของอาจารย์ ทั้งยังให้หยิบยืมเอกสารหลายชิ้นที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

ถึงกระนั้นยังคงมีข้อบกพร่องอีกนานัปการอันเนื่องมาจากความอ่อนด้อยและข้อจำกัดของผู้วิจัยเอง ยามนี้ก็ได้แต่ระลึกไว้เช่นเดียวกับคนทำพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นว่า .. ทำเท่าที่ทำได้ ดีกว่าไม่ทำเลย เน้นที่เนื้อหาและความเรียบง่าย แล้วค่อยๆ ปรับปรุงต่อไปในวันข้างหน้า .. และจักยินดีอย่างยิ่งหากจะมีผู้ท้วงติงหรือกรุณาให้ความเห็นชี้แนะ

ท้ายที่สุด ขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติที่ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยครั้งนี้ เจ้าหน้าที่ของ สวช. ทุกท่านที่ได้ให้ความช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในเรื่องต่างๆ เป็นอย่างดี โดยเฉพาะคุณอุษามาภิรัตน์ วัลลิโกตม ที่เอื้อเฟื้อด้วยไมตรีจิตและเข้าใจถึงความล่าช้าที่เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า.

สารบัญ

บทคัดย่อ

กิตติกรรมประกาศ

สารบัญ

สารบัญภาพ

	หน้า
บทที่ ๑	บทนำ
	ความเป็นมาของการศึกษา
	วัตถุประสงค์การศึกษา
	แนวทางการศึกษา
	วิธีการศึกษา
	ขอบเขตการศึกษา
บทที่ ๒	“ชุมชนบ้านม่วง” และ “ชุมชนบ้านเขายี่สาร”
	ชุมชนบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี
	ชุมชนบ้านเขายี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม
บทที่ ๓	ความเป็นมาและกระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
	ย้อนรอยเส้นทางพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทย
	พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง
	พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร
บทที่ ๔	พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: อาคาร และเนื้อหาที่จัดแสดง
	อาคารพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
	หัวข้อและเนื้อหาที่จัดแสดง
	พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง
	พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร
บทที่ ๕	พลวัตและความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
	พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: นัยสำคัญทางการเมือง
	พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในบริบทการท่องเที่ยว
	พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกับการศึกษาตลอดชีวิต
	บทส่งท้าย: อนาคตของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
บรรณานุกรม	
ภาคผนวก	

สารบัญภาพ

		หน้า
ภาพที่ ๒.๑	แผนที่การเดินทางไปพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง	๖
๒.๒	แผนที่การเดินทางไปพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร	๖
๒.๓	แผนผังชุมชนวัดม่วง	๙
๒.๔	"หงส์" สัญลักษณ์ของชาวมอญ	๑๑
๒.๕	แผ่นคัมภีร์และไม้ประกับคัมภีร์เขียนลายทอง	๑๓
๒.๖	อักษรพยัญชนะภาษามอญ	๑๓
๒.๗	พ่อปู่ศรีราชา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนยี่สาร	๑๘
๒.๘	ศาลพ่อปู่ศรีราชา เป็นศาลาทรงตรีมุข ฝีมือช่างเมืองเพชร	๑๘
๒.๙	ไม้เจว็ด สัญลักษณ์แทนพ่อปู่ศรีราชา	๑๙
๒.๑๐	ภาพเขียนพงศาวดารจีนบนหน้าต่างพระอุโบสถ วัดเขายี่สาร	๒๑
๒.๑๑	พระอุโบสถวัดเขายี่สาร และใบเสมาคู่หินทรายแดง	๒๓
๒.๑๒	แผนที่แสดงเส้นทางเดินทางทางน้ำ ตามนิราศเมืองเพชรของสุนทรภู่ และนิราศยี่สารของ ก.ศ.ร. กุหลาบ	๒๕
ภาพที่ ๓.๑	อาคารพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง	๓๓
๓.๒	อาคารพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร	๓๗
๓.๓	ภายในอาคารชั้นบน พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร	๓๗
ภาพที่ ๔.๑	แผนผังการจัดแสดง พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง	๔๘
๔.๒	สิ่งของที่แสดงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง	๕๑
๔.๓	สิ่งของที่แสดงถึงวิถีชีวิตของชาวมอญในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง	๕๒
๔.๔	แผนผังการจัดแสดงชั้นบน พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร	๕๔
๔.๕	แผนที่โบราณของสังฆราชบัลเลอรั่ กัวซ์ เขียนขึ้นปี ๒๓๙๗ แสดงให้เห็น ตำแหน่งของยี่สาร (Isan) ใช้สัญลักษณ์ว่าเป็นเมืองขนาดเล็ก (Petites Villes)	๕๗
๔.๖	แผนที่แสดงที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเขายี่สาร	๕๘
๔.๗	ภาพจิตรกรรมพุทธประวัติบนแผ่นไม้คอสองศาลาการเปรียญเดิม	๕๙
๔.๘	แผนผังจัดแสดงชั้นล่าง พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร	๖๑
ภาพที่ ๕.๑	ข้อมูลเกี่ยวกับการเข้าชมพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์	๗๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาของการศึกษา

โครงการวิจัยนี้เริ่มต้นด้วยความสนใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมกับเห็นงานที่พูดถึงพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมากขึ้น ซึ่งก็มีหลายประเด็นที่เชื่อมโยงไปถึงการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนและการท่องเที่ยวทางเลือกด้วย จึงเกิดความสนใจที่จะศึกษาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในบริบทการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยที่แรกมุ่งความสนใจไปที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชน พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และกลุ่มคนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว มุมมองและเสียงของคนท้องถิ่นต่อรูปแบบของการท่องเที่ยว บทบาทเชิงรุกของชุมชนในกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

แต่เมื่อกระบวนการวิจัยดำเนินไป ผู้วิจัยเองได้เรียนรู้เรื่องราวต่างๆ จากพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและผู้ที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมากขึ้น ทำให้ต้องกลับมาทบทวนถึงคำถามวิจัยอีกครั้งหนึ่ง ด้วยเหตุว่าคำถามวิจัยที่ตั้งไว้แต่ที่แรกนั้นได้ลดทอนความหมายและความสำคัญของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไปอย่างน่าเสียดาย

คำถามที่ผู้วิจัยตั้งต้นไปค้นหาคำตอบหลายประเด็นเป็นการมองจากจุดยืนและสายตาของคนภายนอกที่ให้น้ำหนักกับเรื่องการท่องเที่ยวเป็นพิเศษ ขณะที่ในสายตาของเจ้าของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น การท่องเที่ยวไม่ใช่ประเด็นที่สำคัญไปกว่าการศึกษาเพื่อรู้จักตนเองและความภาคภูมิใจที่เรื่องราวของตนเองถูกนำเสนอไว้ในพิพิธภัณฑ์

จากกรณีของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งสองแห่งที่ได้ไปศึกษาคือ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร อำเภอมัทพวา จังหวัดสมุทรสงครามนั้น จริงอยู่มีจุดที่เชื่อมต่อกันระหว่างชุมชนกับการท่องเที่ยว แต่ก็เชื่อว่าจะเป็นการกระโจนเข้าร่วมในกระแสนี้อย่างเต็มตัวในลักษณะของการมุ่งขายวัฒนธรรม หรือยอมจำนนต่อแรงผลักดันจึงเข้าสู่กระบวนการทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนี้มีหลายลักษณะต่างกรรมต่างวาระกัน จึงมีการปรับวัตถุประสงค์การวิจัยให้สอดคล้องกับการรับรู้และความเข้าใจที่เปลี่ยนไปของผู้วิจัย

การศึกษาเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นยังมีอีกหลายประเด็นที่น่าจะกล่าวถึงนอกเหนือไปจากเรื่องการท่องเที่ยว โดยเฉพาะเมื่อมองย้อนไปถึงกระบวนการก่อเกิดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นว่าเกิดขึ้นในบริบทเช่นไรและดำเนินวิถีสืบต่อมาอย่างไรด้วยแล้ว นับว่ามีแง่มุมที่มีนัยสำคัญยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นแง่มุมทางการเมืองและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ รวมไปถึงการศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” จึงมีความหมายหลายหลากอยู่ในตัวเอง และเกี่ยวข้องกับผู้คนหลายกลุ่มซึ่งเฟื่องมองและกระทำต่อพิพิธภัณฑ์ด้วยท่าทีลีลาที่แตกต่างกันออกไป

จากครั้งเริ่มต้นที่ความสนใจจดจ่ออยู่กับการท่องเที่ยว เมื่อลงมือศึกษาความสนใจก็ดูจะเคลื่อนไปอยู่ที่ตัวพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมากขึ้นเรื่อยๆ จนในที่สุดการท่องเที่ยวกลายเป็นเพียงประเด็นหนึ่งของการวิจัยนี้เท่านั้น

๒. วัตถุประสงค์การศึกษา

๑. ศึกษาถึงความเป็นมาและกระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
๒. ศึกษาว่าพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนำเสนออะไร และอย่างไร
๓. ศึกษาถึงพลวัตและความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลง

๓. แนวทางการศึกษา

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่น่าสนใจและมีความสำคัญยิ่งในยุคสมัยปัจจุบัน จุดเด่นหรือลักษณะเฉพาะของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นคือ การเป็นพิพิธภัณฑ์ที่ดำรงอยู่ในบริบทของท้องถิ่น ลักษณะเฉพาะนี้เกิดขึ้นจากการหลอมรวมเข้าด้วยกันระหว่าง “สถานที่ตั้ง” ของพิพิธภัณฑ์ที่ตั้งอยู่ใน “ท้องถิ่น” ที่มีลักษณะเฉพาะทางภูมิศาสตร์และนิเวศวิทยา “รูปแบบของวัตถุสิ่งของ” ที่ปรากฏอยู่ในพิพิธภัณฑ์ที่ไม่เหมือนกัน และอีกองค์ประกอบที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันก็คือ “คุณค่าและความหมาย” ที่ผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ มีต่อถิ่นที่อยู่อาศัยและวัตถุสิ่งของที่สร้างขึ้นหรือใช้สอย ซึ่งแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม”

“ในที่นี้ผู้วิจัยมิได้มอง “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” เป็น “ที่ว่าง (Space)” ที่เป็นภาวะวิสัย (objective) สมบูรณ์ในตัวเอง แต่มองว่าเป็น “สถานที่ (place)” ที่มีลักษณะเฉพาะบางประการอันประกอบขึ้นจากทั้งมิติที่เป็นภาวะวิสัย (objective) และอัตวิสัย (subjective) ได้แก่ ๑. ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของสถานที่ ๒. รูปแบบของวัตถุทาง

การที่พิพิธภัณฑสถานแห่งหนึ่งเป็นที่ประทับใจหรืออยู่ในความทรงจำของผู้คนอาจไม่ใช่เพราะมีรูปทรงสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นสวยงามสะดุดตา หรือจัดแสดงวัตถุสิ่งของหายากมีราคาแพง แต่เพราะพิพิธภัณฑสถานสามารถยึดโยงเข้ากับความหมาย ประสบการณ์ และความเข้าใจของผู้คนหรือสังคม ความหมายและเรื่องราวจึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พิพิธภัณฑสถานแต่ละแห่งมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกันไป

ความหมายของพิพิธภัณฑสถานจึงเป็นการสอดประสานกันระหว่างเอกลักษณ์เฉพาะตัวของพิพิธภัณฑสถานแต่ละแห่งที่ปรากฏผ่านเรื่องราว วัตถุสิ่งของที่จัดแสดง อาคารสถานที่ตั้งของพิพิธภัณฑสถาน เชื่อมร้อยเข้ากับคุณค่าความหมายที่ผู้คนต่างภูมิหลังต่างประสบการณ์มีต่อพิพิธภัณฑสถาน ดังนั้นความหมายของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นจึงไม่ได้หยุดนิ่งตายตัวเป็นหนึ่งเดียวกันหมดแต่มีความหลากหลายและเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นก็หาได้สิ้นสุดหยุดลงเมื่อการก่อสร้างและการจัดแสดงเสร็จสิ้น แต่เป็นกระบวนการที่ยังคงดำเนินอยู่ตราบเท่าที่พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นยังสร้างความหมายให้กับตนเอง และยังมีผู้คนให้เห็นคุณค่าและให้ความหมายกับพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

ในการศึกษาผู้วิจัยพยายามที่จะให้ความสำคัญกับความเป็นผู้กระทำการ (agency) และปฏิบัติการ (practice) ของผู้คนในกระบวนการทางสังคมต่าง ๆ มากกว่าที่จะมุ่งค้นหาเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่กำหนดความเป็นไปของเรื่องราวทั้งหลายอย่างตายตัว (structural determinism) โดยมีได้มองว่า “คน” เป็นฝ่ายถูกกระทำ หรือถูกกำหนดจาก “โครงสร้าง” อย่างเบ็ดเสร็จจนไม่อาจต่อรองใดได้เลย และมีได้มองข้ามความไม่แน่นอนและเหตุการณ์ไม่คาดหมายที่อาจเกิดขึ้นได้ (contingency)

วัฒนธรรมที่ปรากฏ ณ สถานที่แห่งนั้น และ ๓. คุณค่าและความหมายที่มนุษย์มีต่อทั้งสองสิ่งที่กล่าวมา ข้อแตกต่างระหว่าง “ที่ว่าง (space)” และ “สถานที่ (place)” นั้น หากกล่าวอย่างรวบรัดที่สุดตามความเข้าใจของผู้วิจัยก็คือ “สถานที่” มิใช่ “ที่ว่าง” แต่ “สถานที่” คือ “ที่ว่าง” ที่บรรจุด้วยผู้คน วัตถุสิ่งของ ปฏิบัติการ คุณค่า ความหมาย และความเป็นตัวตนของบางสิ่งบางอย่าง หรืออีกนัยหนึ่ง “ที่ว่าง” กลายเป็น “สถานที่” หลังจากที่มีมนุษย์ได้ปลูกสร้างจัดวางวัตถุและเติมคุณค่าความหมายลงไป ท่านที่สนใจข้อถกเถียงและการอภิปรายทางทฤษฎีเกี่ยวกับ “ที่ว่าง / พื้นที่ (space)” และ “สถานที่ (place)” สามารถอ่านรายละเอียดได้ใน Gieryn, F. Thomas. “A Space for Place in Sociology” *Annual Reviews of Sociology*, Vol 26: 493-96, 2000. และ ชัยยศ อิมภวัตรพันธ์, *ธรรมชาติ ที่ว่าง และสถานที่: รวมบทความว่าด้วยสถาปัตยกรรมญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ: บริษัท คอร์ปอเรชั่น โฟร์ตี จำกัด, ๒๕๔๓.

เป็นการมองพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในลักษณะที่เคลื่อนไหว ทั้งในแง่การจัดการและการปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงที่แวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา การท่องเที่ยว ซึ่งย่อมส่งผลให้มุมมองที่ผู้คนกลุ่มต่างๆ มีต่อพิพิธภัณฑ์มีความเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านในชุมชนทั้งสองแห่ง ทั้งผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรงในการบริหารงานพิพิธภัณฑ์ ได้แก่ คณะกรรมการทั้งหลาย เหล่าอาสาสมัครที่หมุนเวียนกันมาปิด-เปิดดูแลพิพิธภัณฑ์ คอยต้อนรับผู้มาเยี่ยมชม และชาวบ้านทั่วไปที่ไม่ได้มีตำแหน่งเป็นทางการแต่จะมาช่วยงานเมื่อพิพิธภัณฑ์ร้องขอไป หน่วยงานของรัฐ นักวิชาการ สื่อมวลชน และผู้ที่เข้ามาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ต่างก็มีส่วนสร้างความหมาย ให้มุมมองใหม่ๆ ที่แตกต่างกันไปแก่ “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น”

๔. วิธีการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งสอง เพื่อปูพื้นความเข้าใจถึงความเป็นมา และภาพของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่สะท้อนออกมาในสื่อต่างๆ และจากมุมมองของหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับการลงพื้นที่ศึกษาในชุมชนทั้งสองและเข้าชมพิพิธภัณฑ์อื่นๆ อีกหลายแห่งเพื่อศึกษาเปรียบเทียบถึงความเชื่อมโยงระหว่างกัน โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลภาคสนามหลายวิธีผสมผสานกันไป ทั้งการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ศึกษา การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

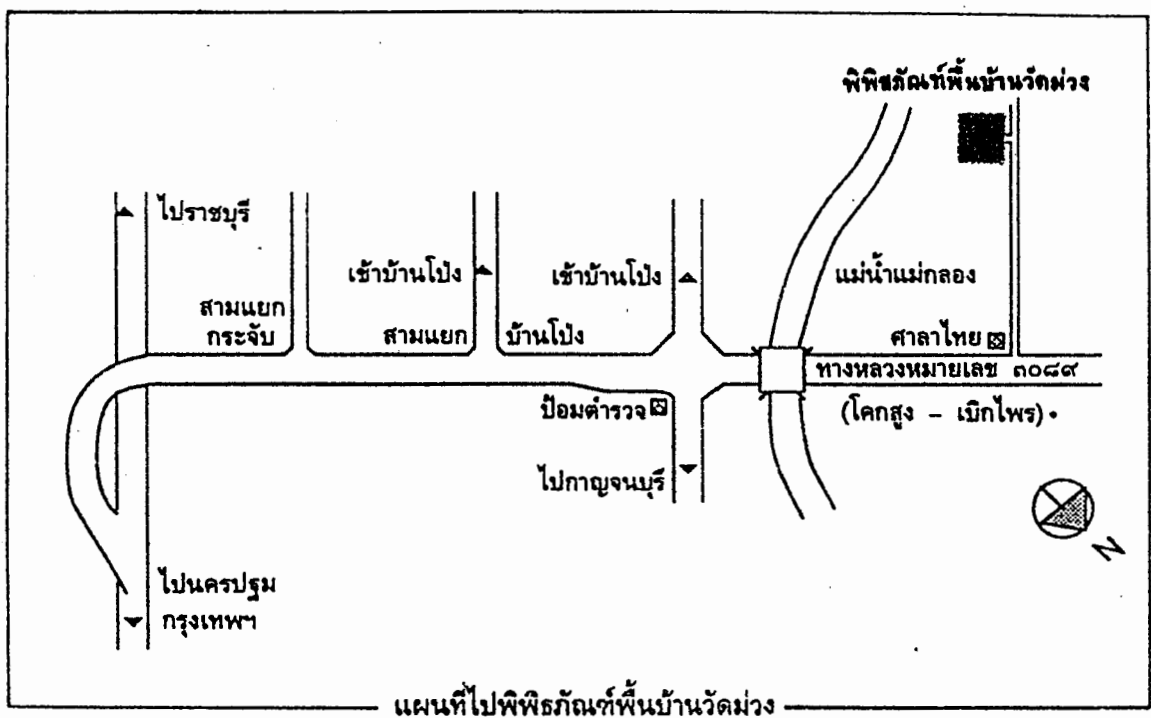
๕. ขอบเขตของการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้เลือกศึกษาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ๒ แห่ง คือ

- ๑) พิพิธภัณฑ์วัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี
- ๒) พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

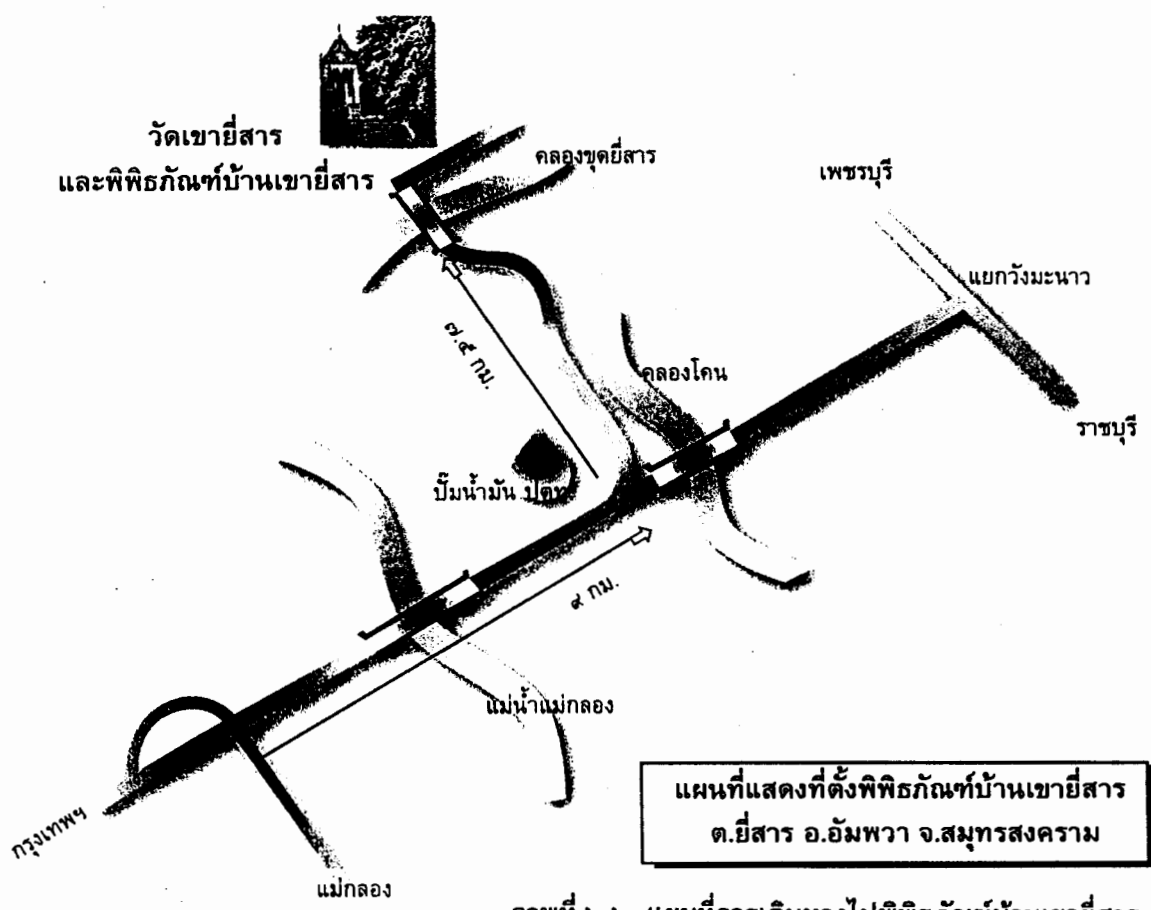
เหตุผลที่เลือกกรณีศึกษาทั้งสองเนื่องจากเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากความต้องการและการดำเนินการของชาวบ้านที่ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่นของตน และชุมชนที่เป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์ดังกล่าวเป็นชุมชนโบราณที่มีเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สืบเนื่องมายาวนาน มีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่น่าสนใจศึกษาและยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากจะเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ทั้งสองกรณียังเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและตื่นตัวต่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จากการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นขึ้นจนเป็นผลสำเร็จและยังคงเปิดดำเนินการอยู่จนถึงปัจจุบัน โดยชุมชนเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการและรับผิดชอบดูแลพิพิธภัณฑ์.

แผนที่ไปพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดม่วง
 เณรนิมิตพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เจริญพระชนมพรรษา ๘ รอบ
 ณ วัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ภาพที่ ๒.๑ แผนที่การเดินทางไปพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดม่วง
 ที่มา: คู่มือเข้าชมพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดม่วง

แผนที่แสดงที่ตั้งพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร
 ต.ยี่สาร อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม

ภาพที่ ๒.๒ แผนที่การเดินทางไปพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร
 ที่มา: นำชมพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร [๒๕๓๙]

บทที่ ๒

“ชุมชนบ้านม่วง” และ “ชุมชนบ้านเขายี่สาร”

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานใกล้กับบริเวณลุ่มน้ำนั้นเป็นปัจจัยธรรมชาติที่สำคัญต่อพัฒนาการของชุมชน ดังจะเห็นได้ว่าอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ล้วนเกิดขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นอารยธรรมเมโสโปเตเมียในบริเวณลุ่มน้ำไทกริสยูเฟรติส อารยธรรมอินเดียโบราณที่เกิดขึ้นบริเวณลุ่มน้ำสินธุ คงคา หรืออารยธรรมจีนโบราณที่ลุ่มน้ำฮวงโหและแยงซีเกียง เนื่องด้วยความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำที่ใช้บริโภคอุปโภค ทำการเพาะปลูก การประมง รวมทั้งเป็นเส้นทางติดต่อกับชุมชนใกล้เคียง

แม้ว่าบางลุ่มน้ำจะได้เป็นศูนย์กลางของรัฐที่สืบเนื่องมาจนปัจจุบัน แต่บางแห่งได้ถูกสืบทอดด้วยการผนวกพื้นที่เข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐใหญ่ ทั้งที่พบว่าเป็นแหล่งที่มนุษย์เข้ามาสร้างบ้านแปงเมืองเกิดเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นสืบทอดมายาวนานจนถึงปัจจุบัน ทว่าในแง่ของการศึกษาแล้ว วัฒนธรรมท้องถิ่นเหล่านี้ส่วนหนึ่งยังถูกกลบไว้ด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์แบบชาตินิยมจนไร้ร่องรอยของวิถีชีวิตวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีประวัติความเป็นมาเป็นเอกลักษณ์ หรือไม่ก็ถูกผนวกรวมเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ศูนย์กลางของรัฐเน้นการเล่าเรื่องถึงความสัมพันธ์เฉพาะที่เกี่ยวกับรัฐเท่านั้นเช่น การส่งคนมาจากส่วนกลางมาปกครอง เหตุการณ์หรือวีรกรรมที่ให้ประโยชน์ต่อรัฐ เป็นต้น

อีกทั้งการศึกษาประวัติศาสตร์ก็ยังคงจำกัดอยู่ในระดับมณฑลหรือระดับจังหวัดเท่านั้น เพราะเป็นระดับที่ “หลวง” หรือ “ส่วนกลาง” ได้เข้ามามีบทบาทควบคุมปกครองอย่างเป็นทางการทำให้มีเอกสารและการรายงานเรื่องราวต่าง ๆ เก็บไว้ ส่วนในระดับท้องถิ่นหรือระดับชุมชนหมู่บ้านยังไม่ต้องกล่าวถึง เพราะแทบไม่เคยปรากฏเรื่องราววิถีชีวิตของผู้คนในหน้าประวัติศาสตร์ นอกจากส่วนที่เกี่ยวข้องกับทางราชการ เช่น เมื่อเกิดคดีความ เป็นต้น

ชุมชนในลุ่มน้ำแม่กลองก็มีชะตากรรมคล้ายอย่างนั้น หากไม่มีการอุทิศทบทวนและปลุกความสนใจในการศึกษาทางวัฒนธรรมท้องถิ่นขึ้นมา การกลับไปเรียนรู้จากข้างในชุมชนโดยให้ชาวบ้านเป็นครูนั้น ทำให้นักวิชาการได้เห็นคุณค่าและร่องรอยของหลักฐานทั้งทางด้านโบราณคดี เอกสารคัมภีร์โบราณของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งมีวัดเป็นสถานที่สะสม หรือเป็นคลังเก็บสิ่งของและเรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชน และสืบทอดวัฒนธรรมทางศาสนา ตลอดจนประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อที่ตกทอดจากรุ่นปู่ย่าตายายมาสู่รุ่นลูกหลาน เป็นการศึกษาเรียนรู้เพื่อที่

จะรู้จักตัวเอง รู้จักสังคมท้องถิ่นและประเทศของตัวเองจากมุมมองของคนธรรมดาในชุมชนทั้ง ชาวवासและพระสงฆ์ จนนำมาสู่การจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งสองแห่งนี้ในที่สุด

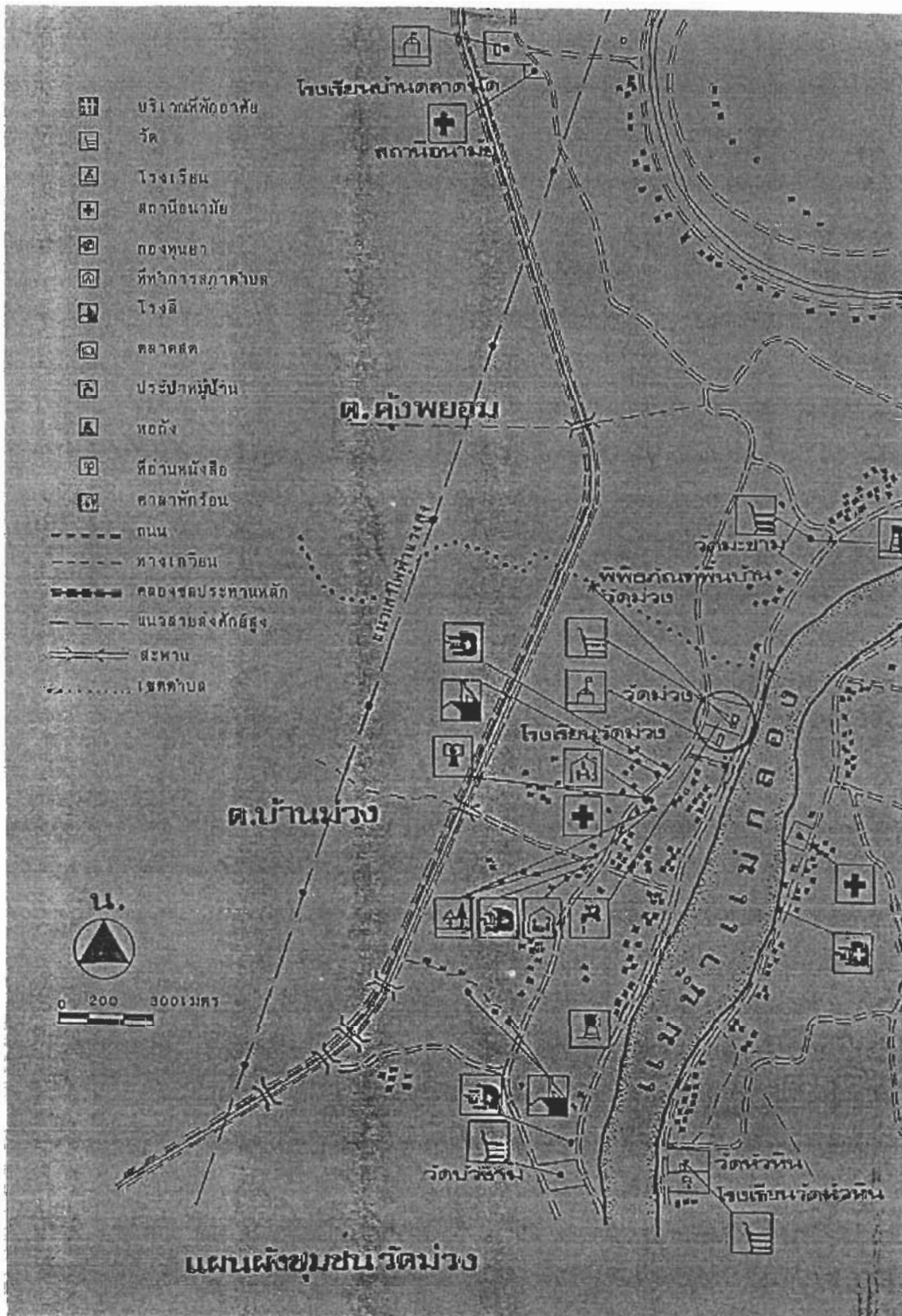
ทั้งชุมชนบ้านม่วงและบ้านเขายี่สารมีประวัติความเป็นมาแสดงให้เห็นถึงความผสมผสานจนเกิดวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ ทั้งจากโบราณวัตถุ ข้าวของเครื่องใช้ที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดี และจากผู้คนในชุมชนที่ได้รับสืบทอดมาจากบรรพบุรุษสะท้อนให้เห็นประวัติ การตั้งถิ่นฐานกันมาอย่างยาวนานมาอย่างน้อยก็ร่วมสมัยกับกรุงศรีอยุธยา ดูได้จากหลักฐานโบราณที่พบในวัดของชุมชนทั้งวัดม่วงและวัดเขายี่สาร แม้ว่าทั้งสองชุมชนจะอยู่ละแวกกลุ่มแม่น้ำเดียวกันคือ ยี่สารตั้งอยู่ใกล้ปากแม่น้ำแม่กลองติดชายทะเลในจังหวัดสมุทรสงคราม บ้านม่วงตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองในเขตจังหวัดราชบุรี แต่ทั้งสองกรณีก็มีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างกันทั้งในแง่ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ สภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยา กลุ่มคนที่อยู่อาศัย และเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และสังคม-วัฒนธรรม

๑. ชุมชนบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ชุมชนบ้านม่วงและชุมชนใกล้เคียงในอำเภอบ้านโป่งนั้น เป็นชุมชนมอญที่มีเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการสืบทอดวัฒนธรรมมอญมาอย่างยาวนาน โดยมีวัดบ้านม่วงซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองเป็นศูนย์กลาง บ้านม่วงมีอาณาเขตติดต่อด้านต่าง ๆ คือ ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลคุ้งพยอม ทิศใต้ ติดกับอำเภโพนาราม ทิศตะวันออกติดกับตำบลนครชุม ทิศตะวันตกติดกับตำบลหนองปลาหมอ ชุมชนบ้านม่วงมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม มีที่ดอนเพียงจำนวนน้อย

ก่อนที่จะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันของชุมชน หากมองย้อนอดีตกลับไปจะพบเรื่องราวของวิถีคนชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมและธำรงรักษาวัฒนธรรมเอาไว้ได้ แม้ว่าจะต้องอพยพเคลื่อนย้ายจากแผ่นดินหรือประเทศของตนที่ครั้งหนึ่งเคยรุ่งเรืองถึงขีดสุดมาเมื่อเกิดสงครามขึ้นเมื่อหลายร้อยปีก่อน จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนมอญบ้านม่วงและบริเวณใกล้เคียง สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ พบว่า ชาวบ้านม่วงเชื่อกันว่าบรรพบุรุษรุ่นแรกอพยพมาจากประเทศพม่าในสมัยอยุธยารัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวร ระหว่าง พ.ศ.๒๑๓๓-๒๑๔๘ โดยติดตามพระมหาเถรคันฉ่อง พระสงฆ์มอญนิกายมหายานเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนริมแม่น้ำแม่กลอง^๑ มีประวัติของวัดม่วงที่ขึ้นทะเบียนวัดของกรมศาสนาไว้ว่าตั้งขึ้นในสมัย

^๑อ่านรายละเอียดได้ใน สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. "ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำแม่กลอง: ศึกษากรณีชุมชนมอญบ้านม่วง" ใน ลุ่มน้ำแม่กลอง: พัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม, ปราณี วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖, น. ๘๓.

ภาพที่ ๒.๓ แผนที่ชุมชนวัดม่วง
ที่มา: กลุ่มแม่น้ำแม่กลองฯ [๒๕๓๕: ๖๒]

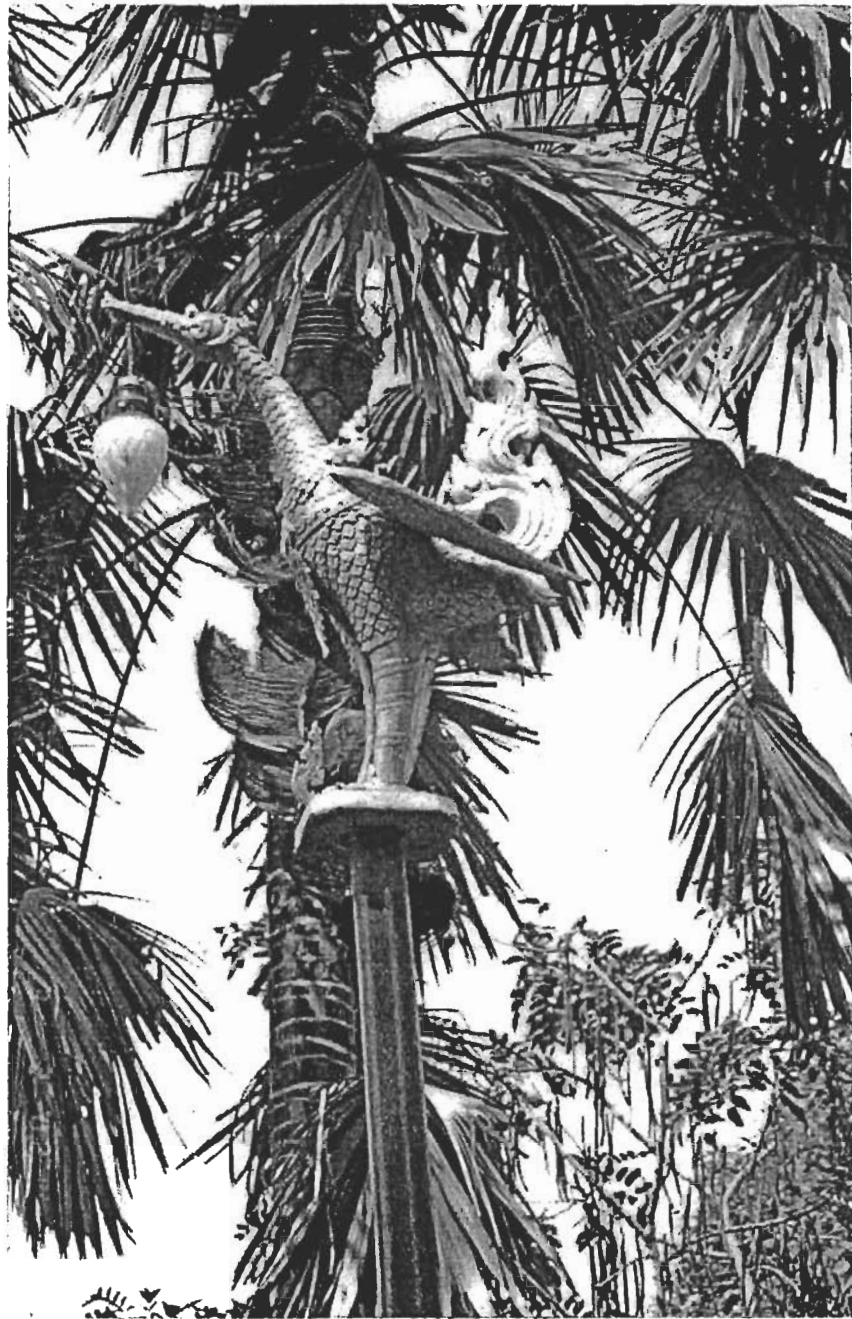
สมเด็จพระนารายณ์ พ.ศ. ๒๒๒๓ แต่จากคัมภีร์ไบเบิลที่จารึกที่สุด คือคัมภีร์ไบเบิล หมายเลข ๓๒๑ เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระปรีด ในตอนท้ายจารึกที่จารึกคือ จุลศักราช ๑๐๐๐ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ วันศุกร์ ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๘๑ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แห่งกรุงศรีอยุธยาหรือหลังจากรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรประมาณ ๓๐ ปี จึงมีความเป็นไปได้ตามที่ สุภาภรณ์ จันตามณีโรจน์สันนิษฐานว่า "ชาวมอญรุ่นแรกของบ้านม่วงอาจจะอพยพมาในราวสมัยสมเด็จพระนเรศวรจริง และใช้เวลาในการตั้งชุมชนและสร้างวัด และจารึกคัมภีร์ไบเบิลที่เก่าที่สุดในเวลาอีก ๓๐ ปีเศษต่อมา"^๑ ชุมชนบ้านม่วงจึงเป็นชุมชนมอญที่มีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานยาวนานมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยามีอายุไม่ต่ำกว่าสามร้อยเจ็ดสิบกว่าปี

ด้วยความที่เป็นชุมชนชายขอบคืออยู่ห่างจากทั้งอำเภอบ้านโป่งและโพธาราม ทำให้สาธารณูปโภคทั้งหลายจากภายนอกหรือจากรัฐเข้ามาถึงช้า ย้อนหลังไป ๕๐ - ๖๐ ปี การคมนาคมที่สะดวกยังคงเป็นทางน้ำ ส่วนทางบกนั้นเมื่อต้องการไปธุระในเมืองหรือชนของเข้าไปชายก็ต้องเดินเท้าหรือใช้เกวียนเป็นพาหนะ สินค้าหลักที่นำไปขายคือข้าวสาร ทั้งนี้เพราะที่ราบลุ่มแม่น้ำนี้เหมาะแก่การปลูกข้าว จนทุกวันนี้ก็ยังมีปลูกกันอยู่ เส้นทางเกวียนโบราณก็คือถนนหน้าวัดที่ปัจจุบันถูกขยายจนกว้างขวางขึ้นมาก ลักษณะเช่นนี้ทำให้ชุมชนมีความเหนียวแน่นทางวัฒนธรรม การสืบทอดทางวัฒนธรรมมอญจึงไม่ขาดสายและยังคงวัฒนธรรมความเชื่อมาจนถึงปัจจุบัน

ชุมชนบ้านม่วงและชุมชนมอญโดยทั่วไปมีความศรัทธาหนักถือพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด อันเป็นความภาคภูมิใจของชาวมอญที่เป็นผู้สืบทอดมรดกทางศาสนาไว้ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ อาณาจักรไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยานั้นรับเอาพุทธศาสนาเถรวาทมาจากอาณาจักรมอญ มีการส่งคณะสงฆ์ลงมาที่สุโขทัยในสมัยพระยาสิทธิ จนเมื่ออาณาจักรมอญถูกพม่าตีแตกและถอยร่นลงมาในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาแล้ว กษัตริย์ไทยสมัยอยุธยาได้ให้กลุ่มคนมอญมาตั้งชุมชนริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองในจังหวัดราชบุรีปัจจุบัน ชาวมอญยังคงผูกพันกับอดีตที่รุ่งเรืองของตน จึงสร้างวัดเหมือนกับที่เคยมีมาสมัยเป็นอาณาจักรที่กรุงหงสาวดี ชื่อวัดต่าง ๆ ก็ยังคงชื่อตามเดิม เช่น วัดখনอม วัดมะขาม วัดม่วง เป็นต้น

การสืบสานพระศาสนาก็ได้สืบทอดต่อมาในชุมชนมอญ วัดม่วงก็เป็นวัดหนึ่งที่มีความสำคัญในการเป็นแหล่งศึกษาในทางธรรม ในอดีตเคยเป็นที่อยู่ของเจ้าคณะภาคเหนือ จึงเป็นศูนย์รวมจิตใจในการจัดกิจกรรมทางศาสนาและการศึกษาแก่ชาวบ้านด้วย แต่เดิมเด็กผู้ชายทุกคนจะถูกส่งไปอยู่ประจำที่วัดเพื่อเล่าเรียนหนังสือมอญ โดยมีพระเป็นครู สอนการเขียน - อ่าน

^๑ เฟิงอ้าง, หน้าเดียวกัน.

ภาพที่ ๒.๔ หงส์: สัญลักษณ์ของชาวมอญ

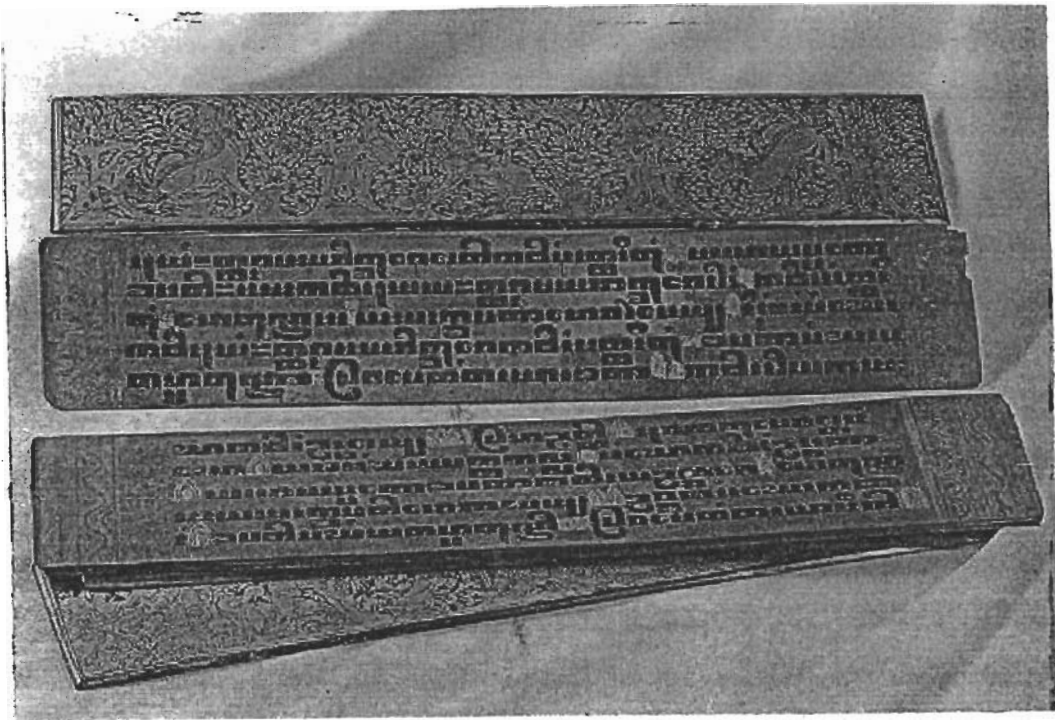
ภาษามอญ เด็กเหล่านี้จะช่วยเหลืองานของวัดด้วย เมื่อเรียนจบแล้วถึงวัยบวชก็จะบวชเรียน อย่างน้อย ๓ พรรษา ชาวบ้านม่วงจะเรียกคนที่บวชเรียนมาแล้วว่า "คนได้หนังสือมอญ" คือสามารถเขียน พูด อ่าน ได้

แม้แต่การสวดมนตร์ของพระในวัดม่วงก็ยังเป็นภาษามอญจนทุกวันนี้ ทำให้ภาษามอญ ได้รับการสืบทอดต่อมา โดยมีการจารึกัมภีร์ไบเบิลอย่างต่อเนื่อง ทั้งที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ตำราโหราศาสตร์ ฤกษ์ยามที่ชาวบ้านเชื่อถือด้วย แต่ก็จำกัดอยู่เฉพาะในแวดวงศาสนา และผู้ที่รู้หนังสือมอญก็มีเฉพาะผู้ชายที่ได้บวชเรียน ปัจจุบันมีการแปลตำราที่เป็นภาษามอญออกมาเป็นภาษาไทยโดยผู้รู้ในชุมชน อย่างเช่น อาจารย์จวน เครือวิชฌยาจารย์ และยังได้จัดพิมพ์ จำหน่ายในพิพิธภัณฑ์สำหรับผู้สนใจจะเรียนรู้วัฒนธรรมมอญอีกด้วย ส่วนผู้หญิงนั้นเป็นผู้ที่ สืบทอดการใช้ภาษาพูดที่ทุกวันนี้ยังคงพูดกันอยู่ในหมู่บ้านโดยเฉพาะคนสูงอายุกับวัยกลางคน ขณะที่เด็ก ๆ ส่วนใหญ่จะพูดแต่ภาษาไทย จนเป็นที่กังขาของผู้อาวุโสในหมู่บ้านว่าทำไมพ่อแม่ คนมอญถึงไม่พูดภาษามอญกับลูก ๆ ของตน

โรงเรียนบ้านม่วงที่เป็นการเรียนการสอนหนังสือไทยเริ่มขึ้นเมื่อทางจังหวัดราชบุรี ชาวบ้านม่วงและหลวงปู่เข็ม เจ้าอาวาสวัดม่วงในสมัยนั้นได้สร้างอาคารเรียนหลังแรกขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ และเปิดโรงเรียนอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ เด็กผู้หญิงจึงได้มีโอกาส เรียนหนังสือ นอกจากจะเรียนกันที่โรงเรียนบ้านม่วงแล้ว ยังมีลูกหลานชาวบ้านม่วงจำนวนหนึ่ง นิยมข้ามเรือไปเรียนที่ "บ้านฝรั่ง-ดงตาล" ใกล้วัดนครชุมน์ เปิดสอนในระดับประถมศึกษาปีที่ ๑ - ๔ โดยมีครูไทยสอน ผู้ดำเนินการคือ คณะคริสเตียน (นิกายโปรเตสแตนต์ คณะเซสเชส ออฟไครสต์) คณะหนึ่งได้มาตั้งสถานเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในหมู่ชาวมอญบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง ผู้ที่ไปเรียนต่อกลับมา มักจะนับถือศาสนาคริสต์

ประเพณีที่ยังสืบทอดกันมาในชุมชนมอญแห่งนี้ มีทั้งประเพณีงานบวชที่ยังคงลักษณะ เฉพาะของวัฒนธรรมมอญนั่นคือ นาคจะแต่งตัวด้วยเครื่องแต่งกายมอญมีการแต่งหน้าแต่งตา ทัดดอกไม้ให้สวยงาม ในวันพระชาวบ้านจะเข้าวัดทำบุญตักบาตร ปัจจุบันที่ยังปฏิบัติอยู่อย่าง สม่าเสมอก็เป็นเผ่าคนแก่เสียส่วนใหญ่ กับเด็กเล็กๆ ที่ตามแม่หรือคุณตาคุณย่ามาด้วย ส่วนคนหนุ่มสาว หรือวัยกลางคนนั้นมักออกไปทำงานนอกชุมชน

ด้วยความที่เป็นวัดที่ผูกพันกับชุมชนจึงยังเห็นเด็กชายตัวน้อยที่ผู้ปกครองให้มาช่วย งานวัด ยกส้ารับอาหาร คอยเดินตามถือของให้พระสงฆ์เวลาบิณฑบาตรดอนเข้า ช่วยกันเก็บ กวาดลานวัด ในสมัยก่อนที่จะมีโรงเรียนแผนใหม่เกิดขึ้น พ่อแม่ผู้ปกครองที่มีลูกหลานเป็นเด็ก ผู้ชายมักจะส่งลูก ๆ หลาน ๆ มาทำงานช่วยวัด โดยเฉพาะครอบครัวที่มีฐานะยากจน เด็ก ๆ ก็

ภาพที่ ๒.๕ แผ่นคัมภีร์และไม้ประทับคัมภีร์เขียนลายทอง
ที่มา: สุ่มแม่ห้าแม่กลองฯ [๒๕๓๕: ๑๓๔]

က	ခ	ဂ	ဃ	င
စ	ဆ	ဇ	ဈ	ည
ဋ	ဌ	ဍ	ဎ	ဏ
တ	ထ	ဒ	ဓ	ဍ
ပ	ဖ	ဗ	ဘ	မ
ယ	ရ	လ	ဝ	သ
ဟ	ဉ	ဏ	အ	ဗ

ภาพที่ ๒.๖ อักษรพยัญชนะภาษามอญ
ที่มา: แบบเรียน “ภาษามอญสำหรับเด็ก”

จะได้บวชเรียน เขียนอ่านหนังสือมอญ ขณะที่ปัจจุบันเด็กที่มาช่วยงานวัดก็ยังมีแม่อาจะ ไม่มากเท่าในอดีต และมากขึ้นเฉพาะช่วงเช้าหรือวันเสาร์อาทิตย์ที่ว่างจากการเรียนหนังสือ

วันพระช่วงเช้าพระภิกษุคนมอญจะมาทำบุญกันที่วัดเกือบทั้งหมด ไม่ว่าจะคนเฒ่าคนแก่ หรือหนุ่มสาว วัยกลางคน บางคนก็จูงลูกจูงหลานมาด้วย ผู้หญิงจะห่มสบงผ้าถุงมอญ ส่วนผู้ชายก็ห่มโจรสรง และกลุ่มผู้ชายจะนั่งรวมกันทางด้านหน้า กลุ่มผู้หญิงจะนั่งแถวหลังต่อๆ ไป เรื่องการเตรียมอาหารก็จะมีแม่ครัวผลัดกันมาทำอาหาร จัดสำรับ และเก็บล้างถ้วยล้างชามซึ่ง มักจะเป็นคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นผู้หญิง

นอกจากประเพณีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาแล้ว ยังมีประเพณีประจำปีอื่นๆ ที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของชาวมอญ อย่างเช่น ประเพณีสงกรานต์มอญ ประเพณีลอยกระทง กระทงของมอญ นั้นทำจากกระดาษแล้วใส่น้ำมันพืชวางไส้ตะเกียงที่ทำจากเชือกปอแล้วจุดไฟก่อนนำไปลอยในแม่น้ำ ทำให้แม่น้ำแม่กลองในคืนเพ็ญสว่างไสวด้วยแสงไฟน้อยนับร้อยดวง แม้ทุกวันนี้จะมีเด็ก รุ่นหลังนำกระทงใบตองและกระทงโพนมาลอย แต่ก็ยังมีผู้เฒ่าอย่าง “ลุงปืด” ที่ยังคงทำกระทง มอญและถ่ายทอดให้กับผู้สนใจ ลุงบอกว่ากระทงแบบนี้ไม่ต้องเก็บไม่เป็นขยะลอยน้ำ เพราะจะ เผาไหม้ไปหมด และจะไม่ทำขายแต่จะสอนให้ไปทำเองและช่วยกันเผยแพร่ต่อไป*

คนมอญมีความเชื่อที่สืบทอดกันมาในเรื่องการนับถือผีบรรพบุรุษประจำตระกูล ลูกชาย คนโตจะเป็น “ต้นผี” หรือ “ผู้รับผี” ซึ่งจะเป็นผู้สืบทอดการเลี้ยงผีและการทำพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ครอบครัว ในการสร้างบ้านเรือนทุกเรือนจะมีเสาเอก ชาวมอญบ้านม่วงถือว่าเป็นเสาที่ไว้ผีบรรพบุรุษ จึงนับถือเสาเอก ถ้ามีการทำไม่ถูก หรือ “ผิดผี” จะถือเป็นเรื่องใหญ่ และเชื่อว่าจะทำให้คนในครอบครัวเกิดการเจ็บป่วย รักษาไม่หาย หรือถ้ามีของหาย หรือเสื้อผ้า ของผีบรรพบุรุษชำรุด จะมีการจัดทำพิธี “ขอขมา” โดยจัดให้มีการ “รำผีมอญ” พิธีนี้จะจัดในเดือนคู่ ยกเว้นวันพระและวันเข้าพรรษา ส่วนใหญ่ก็จะทำกันในเดือน ๖ ผู้ที่มาประกอบพิธีนั้น เรียกว่า “โด้ง” เป็นคนคอยบอกว่าการใช้สิ่งของและอาหารอะไรในพิธีกรรม โด้งจะเป็น ผู้ประกอบพิธีกรรมทั้งหมด พิธีรำผีมีขั้นตอนหลายขั้นตอนต้องใช้เวลาเป็นวันเพื่อเตรียมการ ล่วงหน้า

จากการสังเกตพิธีกรรมนี้แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือร่วมใจของเจ้าภาพและความ สัมพันธ์ในหมู่เครือญาติที่ร่วมแรงกันมาช่วยจัดงานและมารำผีมอญ โดยเฉพาะผู้หญิงที่มาร่วม งานจะเป็นผู้รำผี แสดงถึงความผูกพันและเป็นกำลังใจแก่เจ้าภาพ ถ้าเปรียบเทียบกันก็คล้าย

* สัมภาษณ์ลุงปืด ชาวอุ้ม

พิธีสูขวัญของชาวล้านนาหรือชาวอีสานยามเจ็บป่วย แม้ว่าจะต่างกันในระยะละเอียดของพิธีกรรม แต่ก็ให้คุณทางด้านจิตใจอย่างมากเช่นเดียวกัน

นอกจากผีบรรพบุรุษแล้วยังมีผีที่ชาวบ้านม่วงนับถือร่วมกันคือ ๑) ศาลตันโพธิ์กลางทุ่งนา เป็นตันโพธิ์เดิมที่ชาวบ้านม่วงนับถือมานาน และจะร่วมกันทำพิธีเซ่นไหว้ในเดือนหกของทุกปี ถ้าฝนไม่ตกชาวบ้านก็จะทำพิธี "แคะขนมครกแห่งนางแมวขอฝน" แต่ปัจจุบันตันโพธิ์ได้ถูกตัดไปประมาณสิบปีเนื่องจากเป็นจุดผ่านและตั้งเสาไฟฟ้าแรงสูง ชาวบ้านจึงไปไหว้ศาลตันโพธิ์กลางหมู่บ้าน และมาแคะขนมครกที่วัดม่วงแทน ๒) ศาลตันโพธิ์กลางหมู่บ้าน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "เจ้าพ่อเงินและจิม" หรือ "ศาลเจ้าพ่อข้างพัน" ที่ตันโพธิ์กลางหมู่บ้านนี้มีเจ้าพ่ออยู่ ๓ องค์ คือ เจ้าพ่อข้างพัน เจ้าพ่อกาหลง และเจ้าพ่อคลุกคลี ปัจจุบันมีการเซ่นไหว้ปีละ ๒ หน คือในเดือน ๔ และเดือน ๖ ศาล ๓) ศาลตันโพธิ์ในวัด เรียกว่า "ศาลอาหนิวัก" หรือศาลหลวงดาหรือศาลหลวงปู่ ศาลนี้เมื่อมีงานหรือกิจกรรมใดๆ ในวัดจะต้องจุดธูปเทียนบอกกล่าวขออนุญาตทุกครั้ง หรือบางทีก็มีผู้มาบอกบน การนับถือผีและการยึดมั่นปฏิบัติอย่างเคร่งครัดต่อศาสนาพุทธทำให้ชาวบ้านม่วงมีความผูกพันกันทั้งในหมู่เครือญาติและในชุมชนอย่างเหนียวแน่น เป็นการจัดระเบียบสังคมให้ชาวบ้านอยู่กันอย่างสงบสุข

แต่ดั้งเดิมการดำรงเลี้ยงชีพของชาวบ้านม่วงคือการทำนาเป็นอาชีพหลัก อาศัยน้ำฝนและน้ำในแม่น้ำแม่กลองเป็นหลัก การคมนาคมติดต่อก็ใช้เส้นทางน้ำติดต่อกับชุมชนมอญอื่น ๆ ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ชาวบ้านมักทำนาเพียงพอมีพอกิน เหลือกก็แลกเปลี่ยนเป็นสินค้าอุปโภคบริโภคบ้าง ปลูกผักผลไม้ เลี้ยงไก่เป็ดไว้กินเอง ทอผ้าใช้ภายในครอบครัว ในปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการสร้างทางรถไฟกรุงเทพฯ - เมืองเพชรบุรีผ่านราชบุรี แต่ชาวบ้านม่วงก็ไม่ได้รับผลประโยชน์ในระยะแรกเพราะอยู่อีกฝากแม่น้ำ พัฒนาการของการคมนาคมทางบกเป็นไปค่อนข้างช้า ย้อนหลังไป ๕๐ - ๖๐ ปี การคมนาคมทางบกของชาวบ้านที่จะเดินทางเข้าไปที่อำเภอบ้านโป่งยังใช้การเดินทางเท้าหรือใช้เกวียนในการบรรทุกข้าวของและผู้คน เส้นทางถนนหน้าวัดม่วงนั้นก็เส้นทางเกวียนมาก่อนที่จะได้รับการขยายใหญ่และลาดยางอย่างในปัจจุบัน

ทางด้านการค้า นับแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ชุมชนบ้านม่วงค่อยๆ เคลื่อนเข้าสู่ "ระบบการค้าข้าว" มากขึ้น ในลักษณะที่มีพ่อค้าคนกลางจากภายนอกนำสินค้าอุปโภคบริโภคมาแลกเปลี่ยนกับผลผลิตของชาวบ้านโดยเฉพาะข้าว ทำให้ชาวบ้านม่วงผลิตข้าวเป็นอาชีพหลักมากขึ้น การทอผ้าหรือการค้าข้าวเองจะค่อย ๆ หายไป เริ่มใช้การแลกเปลี่ยนหรือใช้บริการแลกเปลี่ยนกับโรงสีของชาวจีน ในสมัยรัชกาลที่ ๖ รัฐบาลขยายการศึกษาภาคบังคับ จัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดม่วง ทำให้เด็กชายหญิงได้เรียนรู้หนังสือไทย พูดภาษาไทยได้มากขึ้น ขณะที่คนรุ่นก่อนนั้นพูดภาษาไทยไม่ค่อยได้ และความสัมพันธ์กับภายนอกก็มีมากขึ้น

ช่วง ๓๐ กว่าปีที่ผ่านมา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเพื่อการพัฒนา โดยทางราชการได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนเข้ามาดูดทรายในแม่น้ำแม่กลอง พื้นที่บางแห่งถูกดูดจนถึงหินดินดานมีผลทำให้ตลิ่งสองฝั่งพังทะลาย การสร้างเขื่อนชลประทานในอำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ส่งผลให้น้ำดอนใต้เขื่อนลดระดับลงจนเกิดการตื่นเขิน การตั้งโรงงานน้ำตาลทำให้แม่น้ำไม่มีปลานานาชนิดเหมือนเดิม เพราะโรงงานปล่อยน้ำเสียทำให้ปลาตาย การทำนาที่เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเต็มตัวทำให้ต้องใช้ต้นทุนสูงไม่ว่าจะเป็นค่าปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ยากำจัดศัตรูพืช การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิศาสตร์และระบบนิเวศส่งผลต่อการดำรงชีพของคนในลุ่มน้ำแม่กลอง ชาวบ้านเริ่มออกจากหมู่บ้านโดยเฉพาะคนที่อยู่ในวัยเรียนและวัยทำงาน บางครอบครัวก็ย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานที่อื่น วัฒนธรรมเดิมจึงไม่ค่อยได้รับการสืบทอดหรือไม่ก็มีการเปลี่ยนแปลงไป^๑

ก่อนสร้างเขื่อนชลประทาน แม้วาระดับน้ำที่สูงขึ้นในหน้าน้ำจะทำให้ชาวบ้านมีปัญหาในการทำนา แต่สัตว์น้ำที่ชุกชุมในหน้าน้ำก็เป็นอาหารโปรตีนอย่างสมบูรณ์ที่สามารถใช้เครื่องมือที่ประดิษฐ์ขึ้นไว้ใช้ในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็น แห ลอบ โซ เบ็ด สุ่ม หาจับปลามาบริโภค และทำการถนอมอาหารให้เก็บไว้ได้เป็นเวลานาน อย่างการทำน้ำปลา ปลาจืด ปลาเค็ม ปลาแห้ง ชนิดของปลาที่พบก็มีมากมาย เช่น ปลาสร้อย ปลากล้วย ปลาหมู ปลาฝ้าง ปลาตะเพียน เป็นต้น^๒

๒. ชุมชนบ้านเขายี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

ชุมชนบ้านเขายี่สารนั้นได้ชื่อว่าเป็นแหล่งผลิตสินค้าจากทะเล และเส้นทางการค้าชายฝั่งทะเล อีกทั้งยังปรากฏว่าเป็นเส้นทางและสถานที่ท่องเที่ยวในสมัยโบราณด้วย ที่ตั้งและลักษณะทางภูมิศาสตร์ของบ้านเขายี่สาร ตั้งอยู่เชิงเขายี่สาร เป็นเขาหินปูนปนทรายขนาดย่อมกลางป่าชายเลน เป็นภูเขาลูกเดียวในจังหวัดสมุทรสงคราม เขายี่สารอยู่ห่างชายฝั่งอ่าวไทยราว ๕ กิโลเมตร พื้นที่โดยรอบเต็มไปด้วยป่าชายเลนที่ปัจจุบันกลายเป็นสวนป่าโกงกางและนากังมีลำคลองสายต่าง ๆ ทั้งคลองขุดและคลองธรรมชาติเชื่อมเส้นทางสู่ชุมชนภายนอกและพื้นที่ป่าชายเลนซึ่งเป็นแหล่งทำมาหากินคือ เป็นทั้งสวนป่าโกงกางที่ชาวบ้านนำมาเผาทำถ่านและเป็นแหล่งจับสัตว์น้ำ

^๑ เฟิงอั้ง, น.๑๑๐-๑๑๑.

^๒ อั้งแล้ว, น.๒๐๖.

สมัยก่อนล่าคล่องเป็นเส้นทางคมนาคมหลักของคนยี่สาร ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกมีคลองขุดลัดเรียกว่าคลองขุดยี่สารหรือคลองหลวงไปออกคลองประชาชมชื่น หรือคลองบางลี่ เพื่อไปออกแม่น้ำแม่กลองที่อัมพวา และสมุทรสงคราม โดยไม่ต้องอ้อมออกทะเล ทิศตะวันตก เป็นป่าชายเลนติดต่อกับนาข้าว และมีเส้นทางรถไฟสายใต้พาดผ่าน บริเวณนี้จะพบเขารูปร่างแปลกตาในบริเวณอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี ทิศใต้ มีทางน้ำอ้อมเขาแยกออกเป็นสองสาย สายหนึ่งคือแพรกบางอีทองหรือแพรกเขมร เชื่อมต่อกับคลองใหญ่ลำที่ไปออกคลองบางตะบูนได้ หน้าวัดเขายี่สารมีคลองยี่สาร ขุดเมื่อปลายรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และปีแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตัดตรงไปเชื่อมต่อกับคลองบางตะบูน

ตามตำนานเล่าว่ามีคนจีนสามพี่น้องล่องเรือสำเภามาค้าขาย พี่คนโตชื่อจินเครา คนรองชื่อจินชาน คนสุดท้องชื่อจินกู่ เมื่อทั้งสามพี่น้องแล่นเรือมาถึงบริเวณเขายี่สาร เรือสำเภาได้พุงชนเขาจนเรือแตก พี่น้องทั้งสามคนต้องพลัดจากกัน พี่คนโตที่ชื่อจินเคราไปอยู่ที่เขาตะเครา คนรองคือจินชานอยู่ที่เขายี่สาร ส่วนน้องคนเล็กหรือจินกู่อยู่ที่เขาอีโก้ทั้งสามพี่น้องได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ต่าง ๆ ทำให้เกิดเป็นหมู่บ้านอยู่สืบต่อมา จินชานหรือพ่อปู่ศรีราชาในเวลาต่อมากลายเป็นผู้บุกเบิกตั้งถิ่นฐานที่นี้ และเป็นวีรบุรุษของท้องถิ่น ปัจจุบันมีศาลของพ่อปู่ศรีราชาตั้งอยู่วัดเขายี่สาร พ่อปู่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนยี่สารและคนในท้องถิ่นใกล้เคียงเคารพศรัทธา

เดิมศาลพ่อปู่ศรีราชาตั้งอยู่ที่บริเวณอู่ตะเภา มีไม้เจวีดเป็นสัญลักษณ์แทนพ่อปู่ ต่อมาศาลเก่าชำรุดจึงย้ายมาสร้างไว้ริมคลองหน้าวัดเขายี่สาร ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ มีการจัดพิธีบวงสรวงพ่อปู่ศรีราชาขึ้น โดยหล่อพระพุทธรูปสีทองขึ้นเป็นรูปแทนตัวพ่อปู่แทนไม้เจวีด และสร้างศาลขึ้นใหม่ แต่ชาวบ้านก็ยังนำไม้เจวีดนั้นมาตั้งวางบูชาไว้ด้วยกันที่ด้านหลังองค์พระพุทธรูป และยังคงได้รับการเคารพนับถือจากคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านที่เชื่อว่าพ่อปู่เป็นชาวจีนที่นุ่งหม้อขาว (ตามนิมิตของพระที่มาจากจังหวัดสุพรรณและจำวัดที่เขายี่สาร คือเห็นเป็นคนจีนแก่ นุ่งขาวหม้อขาว ถักผมเปียยาวไว้หนวดไว้เครา) มิใช่พระ^๑

พ่อปู่ศรีราชาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนยี่สาร ชาวบ้านเชื่อว่าพ่อปู่เป็นผู้คอยคุ้มครองชาวบ้านยี่สารให้แคล้วคลาดจากอันตรายต่างๆ ในอดีตยี่สารเคยเป็นแหล่งหลบซ่อนของพวกขุมโจรสลัดชื่อดังหลายก๊ก ชาวบ้านจะไปบนบานให้พ่อปู่ช่วยเหลือ เมื่อได้รับข่าวจะมี

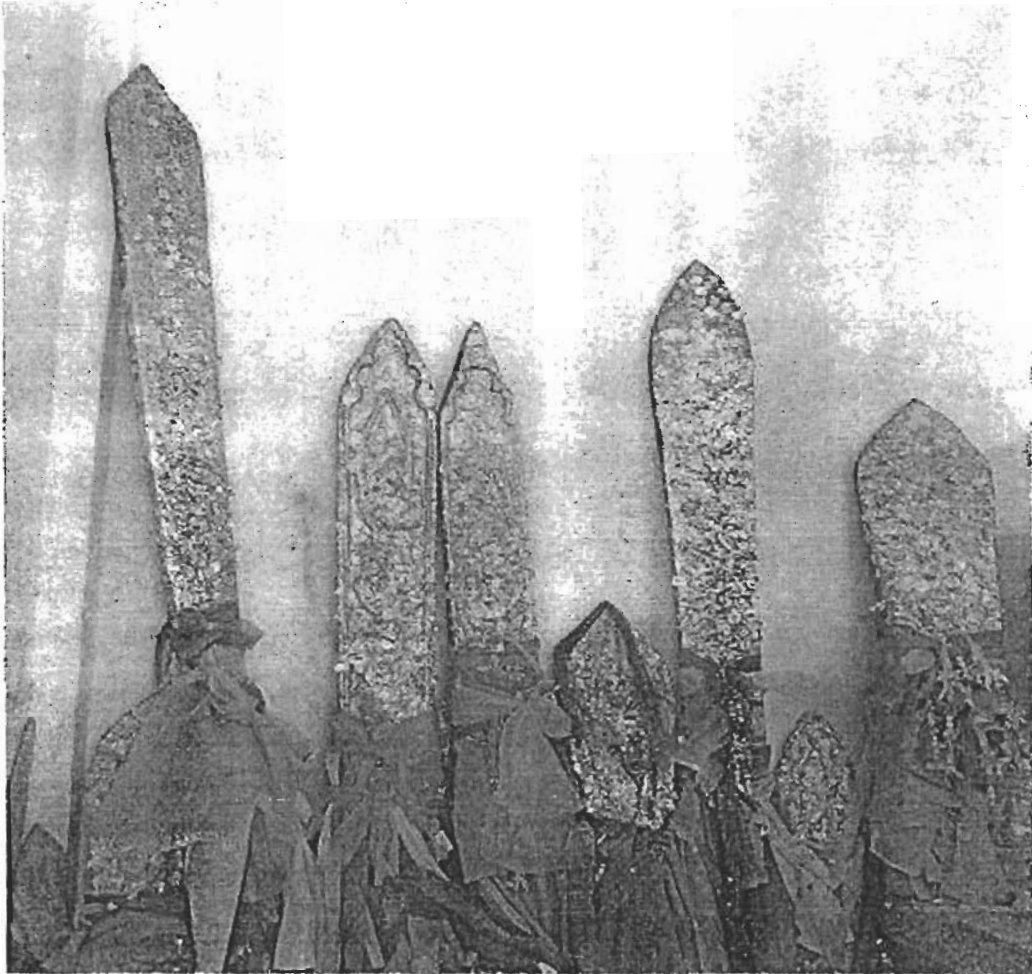
^๑ อ่านรายละเอียดได้ใน อภิญา ตันทวีวงศ์. ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจแบบยั่งยืน กรณีศึกษาการทำถ่านไม้ไผ่ของหมู่บ้านยี่สาร. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓, น. ๖๐.

ภาพที่ ๒.๗ พ่อปู่ศรีราชา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนยี่สาร
ที่มา: นำชมพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร [๒๕๓๙: ๗]

ภาพที่ ๒.๘ ศาลพ่อปู่ศรีราชา เป็นศาลาทรงตรีมุข ฝีมือช่างเมืองเพชร
ที่มา: นำชมพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร [๒๕๓๙: ๔๗]

ภาพที่ ๒.๙ ไม้เจี๊วต สัญลักษณ์แทนพ่อปู่ศรียาชา
ที่มา: สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร [๒๕๕๕: ๑๐๙]

โจรมาปล้น^๑ นอกจากนี้พ่อปู่ยังช่วยเหลือในด้านจิตใจ ช่วยลดความวิตกกังวลที่เกิดในชีวิต ระวังหรือแก้ไขความขัดแย้ง เมื่อชาวบ้านเกิดความเดือดร้อนก็จะไปเสี่ยงทายด้วยการโยนไม้เสี่ยงทาย ชาวบ้านยี่สารเคยทำไม้เจี๊วต์จำลองขนาดเล็กไว้เป็นของมงคลติดตัว ต่อมาก็ทำเหรียญพ่อปู่เอาไว้ห้อยคอด้วยเพราะเชื่อว่าพ่อปู่บวชแล้ว ความสำคัญของพ่อปู่ศรีราชาจะเห็นได้อย่างชัดเจนเมื่อถึงวันงานประเพณีประจำปีของพ่อปู่ศรีราชา ที่จัดขึ้นกลางเดือนอ้ายของทุกปีประมาณ ๓ วัน เป็นวันสำคัญที่สมาชิกและคนที่นับถือพ่อปู่จะมารวมตัวกันเพื่อแสดงความระลึกถึงพ่อปู่เป็นจำนวนมากกว่าประเพณีหรือพิธีกรรมใดๆ^๒

ตำนานของปู่ศรีราชาสะท้อนถึงการเข้ามาตั้งรกรากของกลุ่มคนจีนที่เดินทางเข้ามาทางชายฝั่งทะเลด้วยเรือสำเภาและกลายมาเป็นบรรพบุรุษของผู้คนในชุมชนนี้ หากพิจารณาประกอบกับวัดเขายี่สาร ซึ่งเป็นวัดในพุทธศาสนาแต่กลับมีภาพวาดตัวละครจากพงศาวดารจีน เรื่อง “ห้องสิน” เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเทวกำเนิดของจีน เขียนไว้บนบานหน้าต่างด้านในของพระอุโบสถวัดเขายี่สาร ตัวละครหนึ่งที่เรารู้จักกันดีก็คือ “นาจา” หรือ “ลิโลซ่า” สันนิษฐานว่าอาจเป็นอิทธิพลหนึ่งจากวัฒนธรรมจีนของคนเข้ามาตั้งรกรากในชุมชนแห่งนี้ ดูจากภาพผู้วาดน่าจะเป็ศิลปะจีนแต่ก็ยังเป็นปริศนายู่จนทุกวันนี้^๓

เขายี่สารนั้นเป็นเขาที่เกิดจากการทับถมของเปลือกหอยและซากพืชซากสัตว์ชนิดต่างๆ ซึ่งจมอยู่ใต้ทะเลเป็นเวลานาน มีเนื้อที่ประมาณ ๔๐ ไร่เศษ พบเพียงแห่งเดียวในจังหวัดสมุทรสงครามและในบริเวณสามสมุทร คือรวมทั้งจังหวัดสมุทรปราการและสมุทรสาครด้วย เนินเขายี่สารเป็นที่ตั้งของวัดเขายี่สาร เชื่อกันว่าเป็นวัดที่สร้างขึ้นปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายคาบเกี่ยวกับอยุธยาตอนต้น สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพระเจ้าเสือประมาณ พ.ศ. ๒๒๔๖ และได้รับการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๔ - ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

^๑ น้าชม พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร, ๒๕๔๓, น. ๒๖.

^๒ อภิญา ตันทวีวงศ์, อ้างแล้ว, น. ๖๑.

^๓ ศรัณย์ ทองปาน, “ห้องสินที่เขายี่สาร”. ใน *สังคมวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร*, ๒๕๔๕. จากการศึกษาของศรัณย์ พบว่า ในประเทศไทยเคยมีการแปลเรื่องห้องสินไว้ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระยาตากสินมหาราชอุปมาภาพ สันนิษฐานไว้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๒ และพิมพ์เป็นเล่มสมุดฝรั่งครั้งแรกโดยโรงพิมพ์หมอบรัดเลย์ ในปี พ.ศ. ๒๔๑๙ เป็นหนังสือ ๒ เล่มจบ อ่านรายละเอียดได้ในหนังสือ *สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร*, ๒๕๔๕, น. ๑๙๑-๒๐๐.

ภาพที่ ๒.๑๐ ภาพเขียนพงศาวดารจีนบนหน้าต่างพระอุโบสถ วัดเขายี่สาร
ที่มา: สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร [๒๕๔๕: ๑๙๖]

บริเวณวัดเขายี่สารประกอบด้วยโบราณสถานที่มีอายุเก่าแก่ ทั้งวิหาร พระอุโบสถ และ กุฏิสงฆ์ ในวิหารมีรอยพระพุทธรูปและมณฑปครอบอยู่ บานประตูวิหารทั้งสองด้านแกะสลัก ลงรักปิดทองมีลวดลายแตกต่างกันไป โดยบานซ้ายมีลักษณะเป็นแบบจีน ส่วนบานขวาเป็น แบบไทย ตรงพื้นที่ว่างระหว่างประตู ๒ บาน มีพระพุทธรูปแกะสลักปางห้ามสมุทร ส่วน พระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นตัวละครในพงศาวดารจีนเรื่องห้องสินเขียนไว้ที่หน้าต่าง

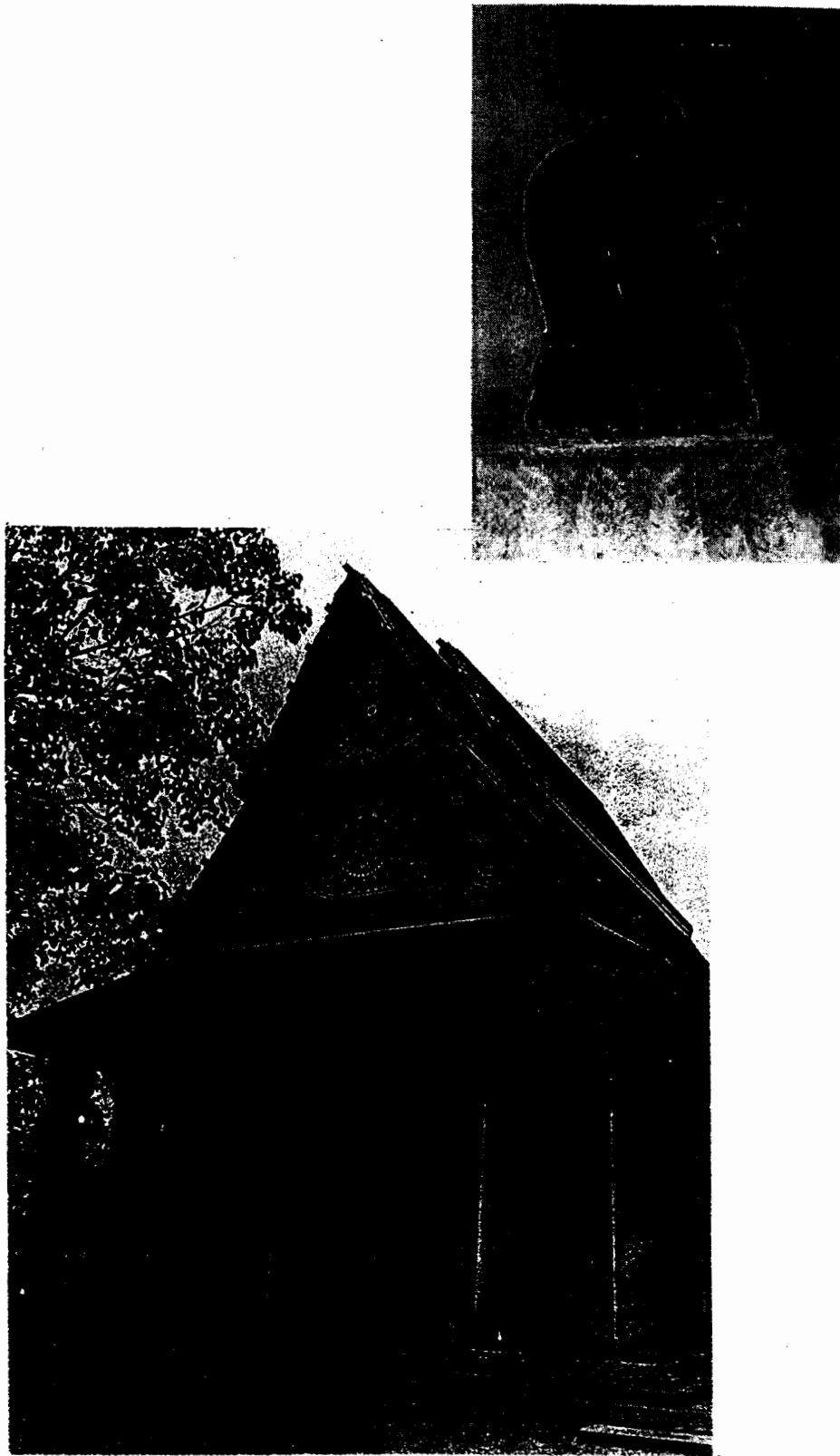
สิ่งที่สร้างความแปลกใจประการหนึ่งคือ พระอุโบสถวัดเขายี่สารมี “โบเสมาคู่” แบบวัด หลวง ซึ่งโดยปกติวัดที่มีโบ “วัดหลวง” หรือที่เรียกว่า “วัดห้องถิ่น” จะมีโบเสมาเดียว และทาง เข้าประตูพระอุโบสถก็มีทางเดียวเรียกว่า “พระอุโบสถมหาอุด” พระประธานในอุโบสถเป็นพระ พุทธรูปปางมารวิชัย มีพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ ซึ่งเป็นอัครมหาสาวก คือ พระสารีบุตร และพระ โมคคัลลานะ ประทับอยู่ด้านซ้ายและขวาของพระประธาน

จากการขุดค้นทางโบราณคดีใกล้บริเวณที่เรียกว่า “อุ้ตะเภา” หลังวัดเขายี่สาร ในเขต บ้านของนายช้อนและนางทองปรุง ดรุณศรี ซึ่งเป็นบริเวณที่ล่าคลองเก่าสองสายมาตัดกันคือ คลองยี่สารเดิมกับแพรกบางอีทอง ได้พบเครื่องถ้วยชามที่เกี่ยวข้องกับการค้าทางทะเล พบ เศษภาชนะจากแหล่งเตาทุกแห่งที่มีการทำเครื่องถ้วยและนำออกขายโดยใช้เส้นทางทะเล รวมไปถึงหม้อก้นกลมประดับลวดลายที่รู้จักกันว่าหม้อทะเล ซึ่งแพร่หลายเนื่องมาจากการค้าทาง ทะเลด้วยเช่นกัน จนกล่าวได้ว่าบริเวณนี้มีการอยู่อาศัยมาโดยตลอดตั้งแต่เมื่อราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๘ จนถึงปัจจุบัน เป็นชุมชนร่วมสมัยกับการกำเนิดกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีโดยไม่ขาด ตอนหรือมีการทิ้งร้าง นอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะเนื้อแกร่งขนาดใหญ่จำนวนมากทั้งที่เคลือบ และไม่เคลือบ ทั้งที่นำเข้ามาจากโพ้นทะเลและที่ทำจากแหล่งเตาภายในท้องถิ่น พบอยู่ตลอดทุก ระยะของการอยู่อาศัยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน” สิ่งของโบราณต่าง ๆ ที่ขุดได้ในครั้งนี้ส่วนหนึ่ง นำมาจัดแสดงไว้ในพิพิธภัณฑสถานเขายี่สาร

ส่วนชื่อ “ยี่สาร” น่าจะมีร่องรอยบอกลักษณะการดำรงชีวิตของผู้คนในอดีต “ยี่สาน หรือ ยี่สำน” สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า “ปสาน” ซึ่งเป็นภาษาเปอร์เซีย คือ “บาซาร์ (Bazaar)” เป็น คำที่ใช้เรียกตลาด ดังนั้นชุมชนยี่สารในอดีตคงเกี่ยวข้องกับการค้าอย่างใดอย่างหนึ่ง จากหลัก ฐานข้อมูลทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่ามีการใช้ภาชนะจากแหล่งเตาทุกแห่งที่มีการผลิตเพื่อ ขาย ได้แก่ สุพรรณบุรี สุโขทัย ศรีสัชนาลัย เชียงใหม่ ลำพูน สิงห์บุรี จีน เวียดนาม ญี่ปุ่น

* วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ. การขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณอุ้ตะเภา ชุมชนบ้านยี่สาร: ข้อมูลเบื้องต้น. มปป.

** อ่านเพิ่มเติมได้ในหนังสือ นำชมพิพิธภัณฑสถานเขายี่สาร บ้านเขายี่สาร ตำบลยี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม, ๒๕๔๓.

ภาพที่ ๒.๑๑ พระอุโบสถวัดเขายี่สาร และโบสถ์มาคู่หินทรายแดง
ที่มา: นามพิพิธภัณฑสถานเขายี่สาร [๒๕๓๔: ๑๑]

โดยผ่านการค้าที่กรุงศรีอยุธยาอีกทีหนึ่ง ยืนยันได้ว่าการค้าเกิดขึ้นระหว่างบ้านยี่สารกับเมืองหลวงกรุงศรีอยุธยา จากเอกสารคำให้การของขุนหลวงหาวัดได้กล่าวถึงชุมชนบ้านยี่สารว่าเป็นแหล่งผลิตสินค้าจากทะเลจำพวกของแห้ง อาทิ กะปิ น้ำปลา ปูเค็ม ปลาकुเลา ปลากระพง ปลากระเบนย่าง โดยใส่เรือล่องมาขายถึงวัดพนัญเชิง กรุงศรีอยุธยา^๑

นอกจากเป็นย่านชุมชนการค้าชายฝั่งทะเลแล้ว บริเวณเขายี่สารยังเป็นสถานที่สำหรับท่องเที่ยวพักผ่อนที่นิยมสำหรับพระมหากษัตริย์ ชาวต่างประเทศ กระฎุมพี เช่น รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรีไปจนถึงภูเขาสามร้อยยอด ตั้งพระตำหนักแท่นฝังมหาสมุทร เที่ยวทรงเบ็ดในทะเลลึก แล้วไปสร้างพระตำหนักที่ตำบลโดนดหลวง เพื่อประพาสทะเลต่อรวมเวลากว่า ๑ เดือน จึงเสด็จเข้าเมืองเพชรบุรี ในสมัยอยุธยาตอนปลาย สมเด็จพระเจ้าเสือและสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระก็เคยเสด็จประพาสทรงเบ็ดหนึ่งในสองพระองค์นี้จะเป็นผู้สร้างพระตำหนักไว้ที่วัดคังตำหนักใกล้ปากอ่าวบางตะบูน^๒

นิราศเมืองเพชรของสุนทรภู่ได้บรรยายการเดินทางจากเมืองหลวงลัดเลาะเข้าคลองไปสู่เมืองเพชรบุรี แล้วยังเอ่ยถึง "ยี่สาร" ว่ามีความอุดมสมบูรณ์ของเขตป่าชายเลน ทั้งต้นแสม ต้นโกงกาง สัตว์ป่า เช่น ชะนี ลิงค่าง นกชนิดต่างๆ ปูแสม^๓ หรือในนิราศยี่สาร ของก.ศ.ร. กุหลาบที่เขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๒ ผู้เขียนได้มาท่องเที่ยวตากอากาศพร้อมกับบุตรสาวและมาไหว้พระที่เขายี่สาร ได้บรรยายเส้นทางและวัดเขายี่สารในสมัยนั้นไว้อย่างละเอียด^๔

การคมนาคมที่ยี่สารก็เพิ่งเริ่มเปลี่ยนแปลงเมื่อเกือบสามสิบปีที่ผ่านมาเอง จนมีคำกล่าวว่าที่นี่เป็นพื้นที่อันแห้งแล้งและกันดาร น้ำประปาและไฟฟ้ายังเข้าไม่ถึง เนื่องจากการคมนาคมไม่ติดต่อข้ามคลองยี่สารซึ่งเป็นคลองขนาดใหญ่ ทำให้คนในหมู่บ้านติดต่อกันโดยใช้เรือและต้องพึ่งพาอาศัยกันเองในชุมชน การแบ่งส่วนการปกครองของรัฐจัดให้ยี่สารอยู่ในเขตจังหวัดสมุทรสงคราม ทั้งๆ ที่โดยภูมิศาสตร์แล้วอยู่ใกล้กับอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรีมากกว่า ยี่สารจึงมีสถานะเป็นชุมชนชายขอบทั้งทางภูมิศาสตร์และการเมืองการปกครอง ชาวบ้านเล่าว่า ถ้าถามคนแม่กลองเมื่อก่อนเขาจะไม่รู้จักชุมชนยี่สารเลย

^๑ อ่านรายละเอียดจากหนังสือ ข้อมูลแหล่งโบราณคดีและโบราณสถาน บ้านเขายี่สาร ด.ยี่สาร อ. อัมพวา จ.สมุทรสงคราม, มปป.,

^๒ นำชม พิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร, ๒๕๔๓, น. ๒๑.

^๓ อ่านได้ใน พรพิไล เลิศวิชา, บก. นิราศสุนทรภู่. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธารปัญญา, ๒๕๔๓, น. ๓๐๐-๓๐๑.

^๔ อ่านรายละเอียดได้ใน ก.ศ.ร. กุหลาบ. นิราศยี่สาร. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๓.

การคมนาคมทางบกนั้นเพิ่งมีการตัดถนนเขาหมู่บ้าน พ.ศ. ๒๕๑๗ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่เกิดขึ้น มีคนจากต่างถิ่นเดินทางเข้ามาในหมู่บ้านมากมาย มีการกว้านซื้อกรรมสิทธิ์ที่ดินจำนวนมากจากคนในท้องถิ่น ช่องว่างทางฐานะระหว่างชาวบ้านเริ่มปรากฏชัดเจนขึ้นเป็นลำดับ ผลที่ตามมาของการเปลี่ยนมือเจ้าของที่ดินคือการอพยพออกไปของชาวบ้านที่หมดที่ทำกิน ขณะที่อีกส่วนหนึ่งก็แปรสภาพภาพจากการเป็นเจ้าของที่ดินมาเป็นผู้เช่าหรือแรงงานรับจ้าง การเปลี่ยนแปลงนี้ย่อมกระทบไปถึงวัฒนธรรมของชุมชนโดยรวมอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงได้

การประกอบอาชีพที่เป็นจุดเด่นของยี่สารและยังมีมาจนถึงปัจจุบันคือ การทำถ่านไม้ไผ่ โดยนำช่างเงินจากอำเภอกันตัง จังหวัดตรัง มาสร้างเตาเผาถ่านนับสิบเตาในหมู่บ้าน การเผาถ่านเป็นเทคนิควิทยาการที่นำมาจากจีนตอนใต้อีกต่อหนึ่ง นอกจากการทำถ่านแล้ว ชาวบ้านยี่สารยังทำนาถุ้ง แต่เดิมการจับกุ้งใช้เครื่องมือและวิธีการแบบพื้นบ้าน

จนเมื่อประมาณ ๒๐ ปีที่ผ่านมา ได้มีการทดลองวิธีขุดบ่อเลี้ยงกุ้งจากเชือกกุ้งที่มีอยู่ในน้ำตามธรรมชาติ เช่น กุ้งขาว หรือ กุ้งแชบ๊วย ซึ่งเห็นตัวอย่างจากภาคใต้ เมื่อมาทดลองทำที่หมู่บ้านพบว่าได้ผลดี จึงมีการถางป่าชายเลนบางส่วนออกแล้วขุดเป็นบ่อเลี้ยงกุ้งในหมู่บ้าน และเปลี่ยนมาเลี้ยงกุ้งกุลาดำในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ซึ่งเป็นช่วงที่กุ้งกุลาดำกำลังเป็นที่ต้องการของตลาดและขายได้ราคาสูง หลังจากนั้นอีก ๓ ปี การเลี้ยงกุ้งกุลาดำได้นำความเปลี่ยนแปลงมหาศาลมาสู่หมู่บ้าน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงของการใช้ที่ดิน จากที่เคยใช้ปลูกไม้ไผ่ไผ่เพื่อนำมาทำถ่านก็กลายเป็นการถางป่าไผ่เพื่อทำบ่อเลี้ยงกุ้งกุลาดำกันอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มนายทุนใหญ่เข้ามากว้านซื้อที่ดินจำนวนมากทำให้ที่ดินเปลี่ยนมือไปเป็นของคนนอกท้องถิ่น ชาวบ้านบางรายให้คนนอกพื้นที่เข้ามาเช่าที่ทำนาถุ้งโดยมีสัญญาปีต่อปี บางคนก็ขายที่ดินให้กับนายทุนจนหมดแล้วเช่าที่ดินคนอื่น ๆ ทำบ่อเลี้ยงแทนโดยมีสัญญาปีต่อปีด้วยหวังว่าจะได้เงินก้อนใหญ่^๑

ตามประวัติที่สืบเนื่องมาแต่โบราณของชุมชนทั้ง ๒ แห่ง การสั่งสมภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นนับเป็นสิ่งที่น่าพิศมใจใคร่ครวญ และเรียนรู้จดจำถึงศักยภาพของคนท้องถิ่นที่สามารถปรับปรุงวิถีชีวิตและปรับตนเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้อย่างลงตัว ทำให้เกิดการสืบเนื่องของวัฒนธรรมท้องถิ่น ประกอบเข้ากับการที่ชุมชนมีศาสนาเป็นศูนย์กลางที่ชาวบ้านยึดมั่นศรัทธามาช้านาน วัดจึงเป็นที่สะสมโบราณวัตถุและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับศาสนาและ

^๑ น้าชมพิพิธภัณฑสถานยี่สาร, ๒๕๔๓.

เรื่องราวของชุมชน จากเป้าหมายที่เกี่ยวขั้วนี้ชุมชนทั้งสองแห่งจึงมีทรัพยากรทางวัฒนธรรมจำนวนมากที่ทรงคุณค่าและน่าสนใจ ทั้งในแง่เป็นสมบัติในการจัดพิพิธภัณฑ์และการให้ความรู้เรื่องของวัฒนธรรมชาวบ้าน

จนเมื่อกระแสการพัฒนาของรัฐที่พัดกระหน่ำในช่วง ๔๐ กว่าปีที่ผ่านมา ได้แทรกเข้าสั่นคลอนความเป็นปึกแผ่นและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนลงจนอ่อนแอ ไม่เพียงเท่านั้นยังได้บั่นทอนความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนลงอย่างไม่ทันได้รู้เนื้อรู้ตัว เมื่อคนท้องถิ่นได้ตระหนักถึงความสูญเสียทางวัฒนธรรมของบรรพบุรุษที่สร้างสมสืบต่อกันมาหลายร้อยปี การทำพิพิธภัณฑ์จึงเป็นหนทางหนึ่งในการกอบกู้ความภาคภูมิใจให้กับชุมชน เป็นกระบวนการศึกษาเรียนรู้เพื่อทำความรู้จักตนเอง สร้างไว้ให้คนรุ่นหลังได้เห็นได้เข้าใจถึงความเป็นมา วิถีชีวิตและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษและเพื่อเป็นวิทยาทานแก่สังคม.

บทที่ ๓

ความเป็นมาและกระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

๑. ย้อนรอยเส้นทางพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทย

พัฒนาการของพิพิธภัณฑ์มีประวัติศาสตร์มายาวนานนับพันปี ตั้งแต่สมัยกรีก-โรมัน โดยเริ่มจากพิพิธภัณฑ์ในพระราชวังและพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลก่อน จึงค่อยพัฒนาและแผ่ขยายไปในประเทศต่างๆ โดยเฉพาะประเทศในทวีปยุโรป จนเจริญขึ้นมากกลายเป็นพิพิธภัณฑ์สำหรับประชาชน แต่เดิมความหมายของพิพิธภัณฑ์คือ สถานที่รวบรวม สงวนรักษาวัตถุที่มีความสำคัญในด้านต่างๆ ทำให้เกิดความเข้าใจสืบต่อกันมาว่าพิพิธภัณฑ์เป็นคลังเก็บสมบัติล้ำค่า เก้าแก่ แผลกประหลาด หรือหายาก

จนมาถึงปัจจุบันความหมายของพิพิธภัณฑ์นั้น นอกจากจะเป็นที่เก็บรวบรวม สงวนรักษา ศึกษาวิจัย และจัดแสดงสิ่งที่เป็นหลักฐานมีความสำคัญต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการค้นคว้า การศึกษา และความเพลิดเพลิน และมีใช้แค่จัดแสดงวัตถุ แต่ยังคงรวมถึงสิ่งมีชีวิตด้วย อย่างเช่น สวนสัตว์ สวนพฤกษชาติ วนอุทยาน พิพิธภัณฑ์สัตว์น้ำ รวมไปถึงแหล่งอนุสรณ์สถาน โบราณสถานด้วย*

พัฒนาการของพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทยก็เป็นไปในทำนองเดียวกันคือ เริ่มมีขึ้นครั้งแรกในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๔ ผู้ที่ริเริ่มการจัดพิพิธภัณฑ์ในสมัยนั้นก็คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีความสนใจในของเก่า วัตถุโบราณ ตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชอยู่ พระองค์ได้เสด็จดำเนินไปที่ต่างๆ และนำวัตถุโบราณต่างๆ กลับมาศึกษา เช่น ศิลาจารึกสมัยสุโขทัย พระแท่นมนังคศิลา เป็นต้น เมื่อทรงขึ้นครองราชสมบัติแล้วได้ทรงจัดพิพิธภัณฑ์ส่วนพระองค์ขึ้นครั้งแรกที่พระที่นั่งราชฤดี (ปัจจุบันได้ถูกรื้อไปแล้ว) นอกจากจะจัดแสดงวัตถุโบราณแล้วยังมีสิ่งของที่นานาประเทศส่งเข้ามาทูลเกล้าถวาย เป็นพระราชไมตรี โดยบรรดาทูตานุทูตชาวต่างประเทศที่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท

* อ่านเพิ่มเติมได้จาก “ย้อนอดีตพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ” ใน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในประเทศไทย. จัดพิมพ์เพื่อเชิดชูเกียรติ นางจิรา จงกล, กรมศิลปากร, ๒๕๓๒, น. ๒๒.

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๙๙ พระองค์ได้สร้างพระที่นั่งองค์หนึ่งสำหรับเป็นที่จัดแสดงสิ่งของต่าง ๆ โดยเฉพาะชื่อ “พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ” ทรงสั่งให้ย้ายโบราณวัตถุและสิ่งของที่จัดแสดงไว้ที่พระที่นั่งราชฤดีมารวมไว้ที่นี่ พิพิธภัณฑสถานในพระราชฐานแห่งนี้ได้ทำหน้าที่เป็นหน้าตาของประเทศ และส่งเสริมสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศยามที่อาคันตุกะต่างเมืองมาเข้าเฝ้าฯ เพราะนอกจากจะเห็นศิลปวัตถุอันหมายถึงความเจริญทางด้านศิลปะของประเทศแล้ว ยังได้เก็บรักษาสิ่งของที่ประเทศต่างๆ ส่งมาทูลเกล้าฯ ถวายไว้อย่างดี

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังคงให้ความสนใจกิจการด้านพิพิธภัณฑ ด้วยยุคสมัยที่ต้องสัมพันธ์กับชาวต่างประเทศมากขึ้น พระองค์ได้ทรงเสด็จประพาสชมพิพิธภัณฑสถานในเมืองปัตตาเวีย เกาะชวา และได้นำแบบอย่างหอประชุมของทหารที่เมืองนี้มาสร้าง “หอทองคองเดียว” ซึ่งเริ่มแรกนั้นใช้เป็นที่ประชุมมหาดเล็ก โดยสร้างเป็นตึกใหญ่ชั้นเดียวในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ ทรงโปรดฯ ให้ย้ายโบราณวัตถุที่จัดแสดงไว้ในพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑมาไว้ที่นี่ และเปิดให้ประชาชนเข้าชมในวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๗ เป็นกรณีพิเศษในวโรกาสที่พระองค์ทรงมีพระชนมายุครบ ๒๑ พรรษา และเริ่มรับพระราชภาระบริหารแผ่นดินโดยสิทธิขาดนับแต่นั้น*

จะเห็นว่าพิพิธภัณฑได้ทำหน้าที่หรือถูกสร้างให้มีความหมายเป็นส่วนหนึ่งที่เสริมและแสดงความชอบธรรมหรือความพร้อมของพระองค์ในการบริหารแผ่นดินด้วย เป็นที่รับรู้กันในวงกว้างว่า ก่อนหน้านี้ผู้ที่เข้าชมพิพิธภัณฑสถานในราชวังได้นั้นต้องเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ อาคันตุกะจากต่างประเทศ หรือกงสุลต่างประเทศ แต่ในครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ประทานอนุญาตให้ประชาชนทั้งชายและหญิงได้เข้าชมด้วย

ต่อมากรมศิลปากรได้ถือเอาวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๗ เป็นวันกำเนิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติของไทย นับจากนั้นกิจการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติของไทยก็พัฒนาและได้รับการเอาใจใส่จากรัฐอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบมากขึ้นจนถึงปัจจุบัน การดูแลควบคุมและความรับผิดชอบของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในจังหวัดต่างๆ ล้วนขึ้นตรงกับกองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร

* อ่านรายละเอียดได้จาก กรมศิลปากร. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒, น. ๒๕-๒๖.

ส่วนพัฒนาการของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น^๑ ก็นับว่ามีมานาน ๔๐ - ๕๐ ปีแล้วควบคู่ไปกับพัฒนาการของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ในท้องถิ่นต่างๆ ทั่วทั้งประเทศไทยมีสำนักเรื่องพิพิธภัณฑ์อยู่แล้ว สำนักนี้เชื่อมโยงอย่างแยกไม่ออกจากสำนักของคนท้องถิ่นที่ผูกพันแน่นแฟ้นกับถิ่นฐานบ้านเกิดของตน โดยเฉพาะในหมู่พระสงฆ์ ครู ผู้นำชุมชน ได้มีการเก็บสะสมรวบรวมวัตถุสิ่งของมานานแล้ว และประสงค์ที่จะทำเป็นพิพิธภัณฑ์ขึ้นมา แต่ไม่รู้วิธีการและไม่มีกำลัง จึงจำเป็นต้องพึ่งพาทางราชการซึ่งก็เข้ามาช่วยทำได้เพียงบางจุดเท่านั้น ตัวอย่างเช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้เล่าถึงเรื่องนี้ไว้ในหนังสืออัตชีวประวัติ “เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา” ตอนหนึ่งว่า

“... สมัยที่เป็นครูสอนนักเรียนอยู่ที่วัดพระบรมธาตุไชยาเมื่อพรรษาที่ ๔ ปี พ.ศ. ๒๔๙๓ ระหว่างที่จำพรรษาอยู่ที่วัดพระธาตุ มีเจ้าหน้าที่โบราณคดีคนนั้นคนนี้โดยเฉพาะหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์เขามาจัดมาทำพิพิธภัณฑ์... ดำริกับท่านพระครูโสภณเจตสิกการาม (เอี่ยม) ท่านรวบรวมสิ่งของไว้เป็นส่วนตัวแยะ ซึ่งต่อมาก็ยกให้พิพิธภัณฑ์ผมได้ยินได้ฟังที่เขาพูดกันเรื่องนั้นเรื่องนี้ ... ฟังดูมันเป็นเรื่องที่น่าสนใจ จนในที่สุดจับเค้าเรื่องเรื่องศรีวิชัยอย่างใหญ่โต อย่างมโหฬาร อย่างมีเกียรติ ก็เป็นธรรมดาอยู่นั่นเองที่จะต้องสนใจบ้าง เพราะว่าเป็นบ้านเกิดเมืองนอน ก็พลอยเข้าไปดูเข้าไปศึกษา เข้าไปออกความคิดความเห็น มันเป็นเรื่องก่อหวอดตั้งแต่นั้นมา แล้วผมก็มีนิสัยชนิดที่ทำอะไรก็มักจะทำจริงจัง ก็เป็นบ้าไปพักหนึ่ง ... จนกระทั่งพิมพ์หนังสือเรื่องโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอนขึ้นมา ...”^๒

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ มีการแต่งตั้งให้ท่านเป็นผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสาขาประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี^๓ ส่วนพิพิธภัณฑ์สถานที่เกิดขึ้นในจังหวัดต่างๆ ในสมัยต่อๆ มาก็ได้ของที่มาจากวัด เป็นสิ่งของที่พระสงฆ์ท่านรวบรวมเอาไว้ทั้งสิ้น ขณะที่ยังมีอีกหลายแห่งที่รวบรวมของไว้แต่ยังไม่ได้รับการตอบสนองเพราะรัฐไม่มีงบประมาณพอ สะท้อนให้เห็นถึงความสนใจของท้องถิ่นเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ว่ามีมานานแล้ว

^๑ ศรัศักร วัลลิโภดม. “พัฒนาการของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย” ใน ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย, เอกสารสัมมนาวิชาการ ๒๓ - ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๘.

^๒ พระประชา ปสสนธมโม สัมภาษณ์. “การศึกษาด้านนอก” ใน อัตชีวประวัติท่านพุทธทาส “เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา”: เล่ม ๓, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙.

^๓ “ปฏิทินชีวิต ๘๐ ปีของท่านพุทธทาส (พ.ศ. ๒๔๔๗-๒๕๒๙)” ใน อัตชีวประวัติท่านพุทธทาส “เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา”: เล่ม ๓, ๒๕๒๙.

พิพิธภัณฑ์บางแห่งริเริ่มและดำเนินงานโดยบุคคลเพียงคนเดียว พิพิธภัณฑ์ที่บอกเล่าเรื่องราววิถีชีวิตของชาวบ้านที่โดดเด่นและมีชื่อเสียงมากแห่งหนึ่งในประเทศไทยก็คือ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำทวี อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก พิพิธภัณฑ์แห่งนี้เป็นพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลของจำสิบเอกทวี บุรณเขตต์ ซึ่งได้เก็บรวบรวมเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในยุคเก่าก่อนจำนวนมากจากทุกภูมิภาคของประเทศ ค่อยๆ สะสมมานานกว่า ๓๐ ปี จนสามารถจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำทวีขึ้นมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ จัดแสดงข้าวของเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและศาสนา ภาษา วรรณกรรม ศิลปะ หัตถกรรม ดนตรีและการละเล่น ตลอดจนวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้าน^๑

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ก่อตั้งสำเร็จเป็นรูปธรรมแห่งแรกคือ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรีสร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ และอีกหลายแห่งที่ก่อตั้งสำเร็จในเวลาต่อมา เช่น พิพิธภัณฑ์จันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร อำเภออัมพวา อำเภอจังหวัดสมุทรสงคราม พิพิธภัณฑ์กลุ่มชาติพันธุ์ละว้า อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน และที่อยู่ในระหว่างการดำเนินงานจัดทำอีกเป็นจำนวนมาก เช่น พิพิธภัณฑ์บ้านหนองขาว อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี

กระบวนการก่อเกิดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมีความต่างอยู่หลายประการจากพิพิธภัณฑ์ที่มีมาก่อนหน้านั้น ประการที่ ๑ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเกิดขึ้นจากคนในท้องถิ่นมิใช่เกิดจากความเห็นชอบหรือจัดตั้งโดยหน่วยงานของรัฐ ประการที่ ๒ ความรับผิดชอบเป็นของท้องถิ่นเอง ทั้งการดำเนินงานดูแลรักษาและจัดกิจกรรมต่างๆ กระทำโดยคนท้องถิ่น ประการที่ ๓ เรื่องราวที่ปรากฏในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นเรื่องราวของชาวบ้าน วัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาของชุมชน วัตถุที่จัดแสดงก็เป็นข้าวของที่มีความเกี่ยวพันกับชุมชนและบอกเล่าเรื่องราวของชุมชนนั้นๆ

การก่อเกิดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละแห่งมิได้เป็นอุบัติการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างไม่มีการขลุ่ย กระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนับจากความเคลื่อนไหวในระดับความคิดไปถึงขั้นลงมือสร้างจนสำเร็จเป็นรูปเป็นร่าง เป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลา ทรัพยากร กำลังสติปัญญาและแรงกายแรงใจอย่างมาก กว่าที่ปรากฏเป็นอาคารสถานที่จัดแสดงวัตถุสิ่งของและเนื้อหาเรื่องราวดังที่ประจักษ์อยู่ทุกวันนี้ ได้ผ่านกระบวนการผ่านปฏิบัติการหลายรูปแบบหลายขั้นตอนและเกี่ยวข้องกับผู้คนหลายกลุ่ม

^๑ พรศิริ บุรณเขตต์. *ชีวิตพิพิธภัณฑ์: ชีวิตและงานวัฒนธรรม จำสิบเอกทวี บุรณเขตต์*. พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำทวี จังหวัดพิษณุโลก, ๒๕๔๓.

เนื้อหาที่จะกล่าวถึงต่อไปคือความเป็นมาและรายละเอียดของกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑวัดม่วงและพิพิธภัณฑบ้านเขายี่สาร พลังที่ผลักดันให้เกิดการสร้างพิพิธภัณฑท้องถิ่น บทบาททางวิชาการของผู้เชี่ยวชาญ การรับรู้และความเข้าใจของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑท้องถิ่น

จริงอยู่ไม่อาจปฏิเสธว่าการจัดตั้งพิพิธภัณฑท้องถิ่นจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนหลายด้านทั้งจากคนในชุมชนเองและจากภายนอก โดยเฉพาะความสนับสนุนด้านวิชาการและงบประมาณ จึงจะสามารถจัดตั้งพิพิธภัณฑท้องถิ่นที่เป็นรูปธรรมขึ้นเป็นผลสำเร็จ ไม่แตกต่างไปจากวิสาหกิจทั้งหลายในโลกที่ล้วนต้องการความร่วมมือและมีการประสานงานเกี่ยวข้องกับผู้คนหลายฝ่าย แต่นั่นมิได้หมายความว่าพิพิธภัณฑท้องถิ่นเป็น “ผลลัพธ์” ของแรงผลักดันจากภายนอกเพียงด้านเดียว การกล่าวเหมารวมเช่นนี้เป็นการละเลยเงื่อนไขภายในโดยมองข้ามความเคลื่อนไหวและพลังของผู้คนในท้องถิ่นไปอย่างน่าเสียดาย

การพิจารณาพลังขับเคลื่อนกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑท้องถิ่นควรพึงความสนใจไปที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในท้องถิ่น และระหว่างชุมชนกับบุคคลและหน่วยงานจากภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑ มากกว่าที่จะมุ่งสนใจว่าใครหรืออะไรเป็นตัวกำหนดหรือถูกกำหนดอย่างเบ็ดเสร็จ โดยเฉพาะบทบาทของพระสงฆ์ ครู วัด และโรงเรียนในชุมชนนับว่ามีความสำคัญมาก

จากภาพรวมของพิพิธภัณฑท้องถิ่นทั้งสองแห่ง เห็นได้ชัดเจนว่าพระสงฆ์ ครู ผู้รู้หรือนักวิชาการในท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ตั้งแต่การรวบรวมโบราณวัตถุและสิ่งของที่มาจัดแสดง หาทุนรอนในการจัดทำพิพิธภัณฑ การวางแผนและออกแบบก่อสร้าง ไปจนถึงขั้นตอนที่ต้องใช้เวลายาวนานที่สุดนั่นคือ กระบวนการทำทะเบียนวัตถุสิ่งของ การจัดเตรียมเนื้อหาที่จะจัดแสดงในพิพิธภัณฑ และอีกบทบาทหนึ่งก็ไม่อาจมองข้ามไปได้เลยก็คือ การเป็นผู้ประสานหรือตัวกลางระหว่างชาวบ้านกับคนภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้อง

แม้ว่าพิพิธภัณฑท้องถิ่นทั้งสองแห่งนี้จะมีลักษณะเฉพาะตัว เกิดขึ้นท่ามกลางเงื่อนไขบริบทแวดล้อมที่แตกต่างกันแต่ก็มีความสืบเนื่องกันอยู่มิใช่น้อย รวมไปถึงบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ หากพิจารณาลำดับเวลาก่อนหลังของการเปิดทำการพิพิธภัณฑพื้นบ้านวัดม่วงเปิดทำการเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ขณะที่พิพิธภัณฑบ้านเขายี่สารนั้นสร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ความเป็นมาและกระบวนการก่อเกิดพิพิธภัณฑทั้งสองแห่งสรุปได้ดังนี้

ภาพที่ ๓.๑ อาคารพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง

๒. พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

กรณีของชุมชนบ้านม่วงหัวเรียวหัวแรงสำคัญในการก่อรูปก่อร่างพิพิธภัณฑสถานวัดม่วงคือ ท่านพระครูวรธรรมพิทักษ์ เจ้าอาวาสวัดม่วง หรือที่ชาวบ้านม่วงเรียกขานนามท่านว่า “อาจารย์ ลม” ท่านเล็งเห็นคุณค่าของวัตถุสิ่งของโบราณ ห่วงใยว่าจะสูญหายไปโดยที่คนรุ่นหลังอาจไม่ทันได้เห็นได้รู้จักและได้ศึกษาประวัติความเป็นมาของสิ่งของเหล่านี้^๑ เมื่อชาวบ้านทราบที่ท่านมีใจรักทางด้านนี้ก็พากันสนับสนุนท่าน บ้างก็เอาข้าวของเก่าแก่มามอบให้ท่าน บ้างก็มาบอกท่านว่ามีข้าวของอะไรอยู่ที่ไหน

การเก็บรวบรวมของเก่านั้นไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะข้าวของย่อมจะผุพังไปตามกาลเวลา หรือไม่ก็ตกทอดกระจัดกระจายไปตามที่ต่างๆ ที่สูญหายไปก็มาก ด้วยความห่วงใยและตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งเหล่านี้ ท่านอาจารย์ลมและชาวบ้านม่วงได้ช่วยกันเก็บสะสมของโบราณ คัมภีร์โบราณ พระพุทธรูป ผ้าห่อคัมภีร์ เครื่องใช้ต่างๆ ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ตลอดจนข้าวของเครื่องใช้พื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาและวิถีชีวิตชาวอมญบ้านม่วงไว้เป็นจำนวนมาก ก่อนหน้าที่จะมีการจัดการสร้างพิพิธภัณฑสถานเป็นเวลา นับสิบปี ท่านอาจารย์ลมมีความตั้งใจมานานแล้วว่าอยากจะทำเป็นพิพิธภัณฑสถานไว้ให้คนมาดูแต่ยังไม่มีโอกาสเหมาะสม^๒ และคิดขังอยู่ว่าไม่มีความรู้เรื่องการระบุนอายุของเก่าและการจัดเก็บของเก่าที่ถูกต้องวิธี เมื่อมีการติดต่อสัมพันธ์กับทางมหาวิทยาลัยศิลปากรที่น่านักศึกษามาลงภาคสนามที่บ้านม่วงก็ทำให้มีการพูดคุยกันถึงการจัดทำพิพิธภัณฑสถานขึ้นมา

เมื่อชาวบ้านทราบข่าวก็สนใจให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี คนเฒ่าคนแก่พากันเอาข้าวของเก่าแก่มามอบให้ ผลัดกันมาช่วยสร้างอาคาร ในตอนแรกก็มีเสียงคัดค้านจากชาวบ้านว่าบริเวณที่ใช้สร้างอาคารปัจจุบันเป็นศาลาทำบุญที่มีมาแต่ครั้งสมัยปู่ย่าตายาย โดยเฉพาะเสาไม้ของศาลานั้นมีอายุเก่าแก่มากนับร้อยปี จึงไม่ยกหรือถอน แต่เมื่อชาวบ้านทราบว่าจะสร้างพิพิธภัณฑสถานเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเนื่องในวโรกาสเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เสียงคัดค้านก็หมดไป

^๑พระครูวรธรรมพิทักษ์. คำนำ สุ่มน้ำแม่กลอง: พัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม. มหาวิทยาลัยศิลปากร,

๒๕๓๖. น. ๑๑.

^๒นมัสการสัมภาษณ์ท่านอาจารย์ลม เจ้าอาวาสวัดม่วง

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนบ้านม่วงกับมหาวิทยาลัยศิลปากร^๑ มีมาก่อนหน้าที่จะร่วมกันดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เนื่องจากชุมชนมอญบ้านม่วงและหมู่บ้านใกล้เคียงเป็นพื้นที่ที่ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรเคยนำนักศึกษาออกฝึกวิจัยภาคสนามมาตั้งแต่ปีการศึกษา ๒๕๓๑ ความที่ชาวมอญบ้านม่วงส่วนใหญ่ยังคงมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับประเพณีและความเชื่อดั้งเดิม ประกอบกับความโอบเอื้ออาธรรมิ์น้ำใจของชาวบ้านและผู้นำชุมชนนับตั้งแต่เจ้าอาวาส กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งหลาย ทำให้บ้านม่วงเป็นสถานศึกษาและทำงานวิจัยภาคสนามของนักวิชาการและนักศึกษามาอย่างต่อเนื่อง ทั้งจากสถาบันการศึกษาท้องถิ่น สถาบันการศึกษาต่างประเทศ และมหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น และมหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ด้วยความสนใจของคนจากภายนอกชุมชนต่อวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวบ้านม่วงนี้เองที่มีส่วนเสริมสร้างความภาคภูมิใจและความตระหนักของชาวบ้านที่มีอยู่แล้วต่อประวัติความเป็นมาของบรรพบุรุษ และวัฒนธรรมของตนเอง ทั้งยังต้องการให้มีการสืบทอดต่อไปถึงอนุชนรุ่นลูกรุ่นหลาน ดังที่ท่านเจ้าอาวาสและชาวบ้านม่วงดำริที่จะจัดทำพิพิธภัณฑ์วัดม่วงขึ้นมา

เมื่อรองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม อาจารย์ประจำภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรทราบเรื่องราว จึงได้นำเสนอเรื่องนี้ต่อรองศาสตราจารย์ไชศรี ศรีอรุณ อธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากรในขณะนั้น ซึ่งมีความคิดที่จะสร้างพิพิธภัณฑ์เพื่อน้อมเกล้าฯถวายเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖๐ พรรษาอยู่แล้ว เมื่อมีความคิดประจวบเหมาะสอดคล้องกันเช่นนี้ ชาวบ้านม่วงและวัดม่วงจึงได้ร่วมกับมหาวิทยาลัยศิลปากรสร้างพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติและถวายเป็นพระราชกุศลเนื่องในวโรกาสดังกล่าว

ความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยศิลปากรและชุมชนบ้านม่วงคืบหน้าไปเป็นลำดับ อธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากรได้ขอความร่วมมือจากผู้ทรงคุณวุฒิและผู้มีประสบการณ์ด้านพิพิธภัณฑ์จากหน่วยงานต่างๆ เช่น ผู้เชี่ยวชาญการจัดพิพิธภัณฑ์จากกรมศิลปากร คณาจารย์จากคณะต่างๆ ของมหาวิทยาลัยศิลปากร เช่น คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะมัณฑนศิลป์ คณะโบราณคดี เข้าพบปะปรึกษาหารือกับท่านเจ้าอาวาสและผู้นำชุมชนบ้านม่วงเกี่ยวกับลักษณะของพิพิธภัณฑ์ เนื้อหาและสิ่งของที่จะจัดแสดง การสร้างแหล่งค้นคว้าต่อเนื่อง

^๑ปราณี วงษ์เทศ. อ้างแล้ว น. ๑๒-๑๓

มหาวิทยาลัยศิลปากรได้ของบประมาณแผ่นดินมาใช้ในการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ โดยทางวัดม่วงได้สมทบเงินมาช่วยค่าก่อสร้างอีกจำนวนหนึ่ง^๑

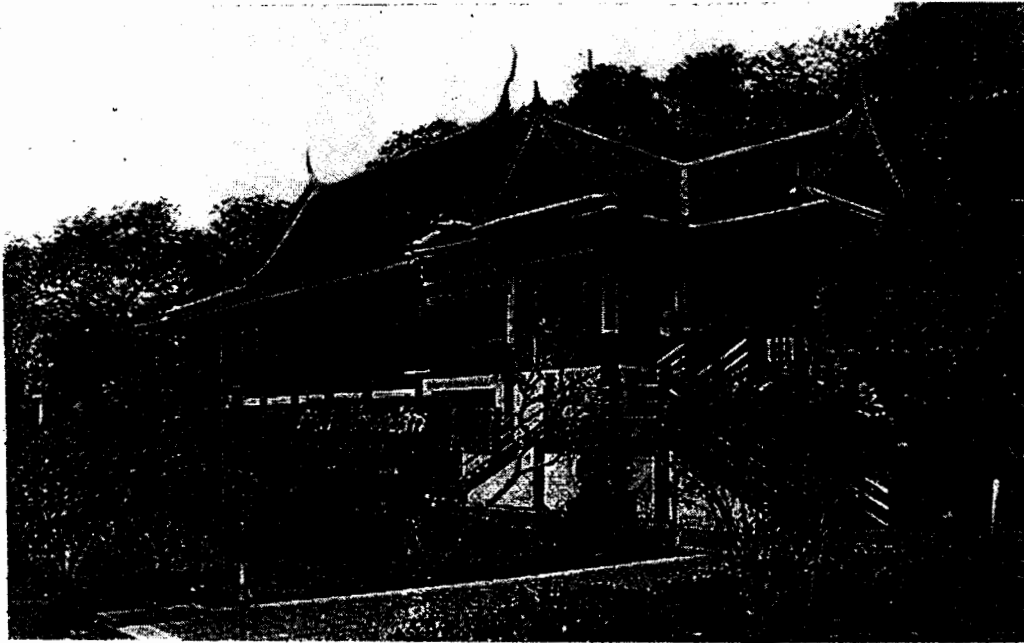
หลังจากนั้นมหาวิทยาลัยศิลปากรได้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายวิชาการขึ้นทำหน้าที่จัดทำทะเบียนสิ่งของต่างๆ ที่ทางวัดเก็บไว้ร่วมกับชาวบ้าน และได้รวบรวมโบราณวัตถุชิ้นสำคัญๆ ที่ชำรุดเสื่อมสภาพ เช่น คัมภีร์ใบลานที่มีอายุเก่าแก่ ภาพพระพุทธรูปที่เขียนบนผืนผ้า รวมทั้งผ้าห่อคัมภีร์ที่มีคุณค่าทั้งในทางศิลปวัตถุ และมรดกทางวัฒนธรรมที่ไม่สามารถประเมินค่าได้จำนวนมากนับร้อยผืน ศิลปวัตถุรวมทั้งของใช้ในชีวิตประจำวันที่ชาวบ้านได้บริจาคให้แก่ทางวัดทั้งหมด

คณะกรรมการได้นำสิ่งของที่ได้มาทั้งหมดประกอบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และคำบอกเล่าของชาวบ้านมาเป็นข้อมูลในการกำหนดเนื้อหาในการจัดแสดง พร้อมกันนั้นก็ประชุมระดมความคิดเพื่อค้นหาข้อมูลและศึกษาวิจัยเรื่องราวที่เกี่ยวกับการจัดแสดงเพิ่มเติมอีกด้วย จนในที่สุดได้มีพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๖ โดยมีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์

วัตถุประสงค์โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง^๒ เพื่อรวบรวมสิ่งของที่มีคุณค่าทางโบราณคดี มานุษยวิทยา และภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้ เรื่องโบราณคดี มานุษยวิทยา และภูมิปัญญาของท้องถิ่นซึ่งเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์ให้ปรากฏทั่วไป เพื่อเป็นแหล่งค้นคว้าศึกษาเรื่องโบราณคดี มานุษยวิทยา และภูมิปัญญาของท้องถิ่นซึ่งเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์ เพื่อให้การศึกษาเพิ่มพูนความรู้ให้กับนักศึกษาทั้งด้านโบราณคดี มานุษยวิทยา พิพิธภัณฑ์วิทยา และสาขาวิชาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ส่งเสริมและสนับสนุนให้คนทั่วไป โดยเฉพาะคนในท้องถิ่นมีความรู้ และความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนอันจะนำไปสู่ความสนใจใฝ่รู้รักดูแลโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัฒนธรรมประจำถิ่นของตน

^๑ มหาวิทยาลัยศิลปากร. พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง. จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาส สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖.

^๒ มหาวิทยาลัยศิลปากร. โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, ๒๕๓๕.

ภาพที่ ๓.๒ อาคารพิพิธภัณฑ์บ้านเขยี่สาร
ที่มา: สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร [๒๕๔๕: ๔๓]

ภาพที่ ๓.๓ ภายในอาคารชั้นบน พิพิธภัณฑ์บ้านเขยี่สาร
ที่มา: สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร [๒๕๔๕: ๔๖]

๓. พิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

ความเป็นมาของพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร เริ่มต้นขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ จากการที่ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งช่วยกันเก็บรวบรวมข้าวของเครื่องใช้ โบราณวัตถุจากวัดเขายี่สารและบริจาคสิ่งของต่างๆ ตั้งใจว่าจะนำมาจัดแสดงไว้ให้ผู้ที่สนใจได้ชม "... ช่วงนั้นมีพระนักศึกษาศรีปริญาโท ภาควิชาการศึกษาออกโรงเรียน มหาวิทยาลัยศิลปากรวิทยาเขตทับแก้ว ชื่อท่านมหาจรรยา เข้ามาทำโครงการเสนออาจารย์ ได้ร่วมกับชาวบ้านช่วยกันเก็บรวบรวมวัตถุสิ่งของเครื่องใช้วัตถุโบราณต่างๆ และได้จัดให้มีการอบรมมัคคุเทศน์ มีคนเข้าร่วมประมาณ ๒๐ กว่าคน ได้เชิญวิทยากรมาอบรมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลป์ อาจารย์ท่านนี้บรรยายเก่งมาก ฟังแล้วทำให้พวกเราเห็นค่าของประวัติศาสตร์ อย่างเห็นกระดานชนวนต่างๆ อาจารย์ก็อธิบายให้เรารู้ถึงที่มาที่ไป ชี้ให้เห็นคุณค่าของข้าวของเหล่านี้ว่าประมาณค่าไม่ได้ ทำให้เราเกิดจิตสำนึกที่จะเก็บรักษาและรวบรวมไว้เป็นพิพิธภัณฑสถาน เริ่มแรกกลุ่มคนที่สนใจมากก็คือกลุ่มครูอาจารย์และคนหนุ่มสาว "

หลังจากนั้นชาวบ้านได้ช่วยกันระดมทุนด้วยการบริจาคเงินและสิ่งของเพิ่มเติม ชาวบ้านต่างนำสิ่งของมาบริจาคเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่อง ของที่ได้มามีหลายประเภทปะปนกันไป การจำแนกแยกแยะก็เป็นไปเท่าที่จะทำได้ พร้อมกันนั้นได้ขออนุญาตจากวัดเขายี่สารใช้พื้นที่ได้ฤกษ์ศาลาการเปรียญเป็นสถานที่จัดแสดง ท่านพระครูสมุทรวิสุทธิคุณ เจ้าอาวาสวัดเขายี่สารได้สมทบเงินสนับสนุนอีกจำนวนหนึ่ง ชาวบ้านที่พอจะมีฐานะบ้างก็ช่วยบริจาคเงินสมทบ บ้างก็ให้ยืมโดยไม่มีกำหนดส่งคืนเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินการจัดทำพิพิธภัณฑสถาน จึงได้เริ่มสร้างเป็นห้องพิพิธภัณฑสถานขึ้นมา จากนั้นได้มีการตั้งคณะกรรมการบริหารและดูแลจัดการ เริ่มแรกมีนายธนู พยงค์ยิ้ม เป็นหัวหน้าพิพิธภัณฑสถาน ชาวบ้านต่างผลัดเวรกันมาเปิดให้ผู้ที่สนใจเข้าชมโดยไม่มีค่าตอบแทนใดๆ

ปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารพิพิธภัณฑสถานชุดใหม่โดยมีอาจารย์สิริอาภา รัชตะหิรัญ เป็นประธานคณะกรรมการดำเนินการ ในคราวนี้ได้ติดต่อเชิญรองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม นักวิชาการด้านโบราณคดีและมานุษยวิทยาเข้ามาเป็นผู้ให้คำปรึกษาด้วย หลังจากนั้นศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร และองค์กรเอกชนคือ มูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ ได้ให้การสนับสนุนด้านการศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูล โดยส่งนักวิชาการและเจ้าหน้าที่เข้ามาช่วยจัดทำทะเบียนวัตถุสิ่งของในพิพิธภัณฑสถาน นำโดยคุณวัลย์ลักษณ์ ทรงสิริ ทั้งยังได้สนับสนุนการขุดค้นทางโบราณคดีแหล่งอยู่ตะเภา จากการศึกษาค้นคว้ารวบรวม

* สัมภาษณ์คุณธนู พยงค์ยิ้ม, อาจารย์ไพรัช แก้วกาม และคุณวรรณา พยงค์ยิ้ม

หลักฐานต่าง ๆ ทำให้พบว่าชุมชนบ้านเขายี่สารเป็นชุมชนโบราณร่วมสมัยกับการเกิดของกรุงศรีอยุธยา และมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องกันมาอย่างไม่ขาดตอน เรื่องราวเหล่านี้เป็นข้อมูลสำคัญสำหรับการจัดแสดงเนื้อหาในพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร

อาจารย์สิริอาภา รัชตะหิรัญ เป็นบุคคลหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร ด้วยความเป็นนักวิชาการ^๑ และเป็นคนยี่สารโดยกำเนิด ทำให้อาจารย์เป็นเสมือนข้อต่อหรือตัวกลางเชื่อมประสานระหว่างคนในชุมชนกับคนจากภายนอกชุมชน หลังจากที่ได้เห็นการริเริ่มของคนในชุมชนโดยเฉพาะคนหนุ่มคนสาวซึ่งส่วนใหญ่ก็สัมพันธ์เป็นเครือญาติกัน จึงคิดว่าน่าจะเข้ามาช่วยบ้านเกิด โดยมีแนวคิดว่าจะจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ก็ควรมีความเป็นวิชาการมีการจัดแสดงเป็นเรื่องราว "... เพราะตระหนักดีว่าการที่พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารจะมีคุณค่าเพียงใดนั้นย่อมขึ้นอยู่กับวิธีการจัดที่ต้องมีองค์ประกอบทางวิชาการเข้ามาเป็นหลัก มิใช่มีเพียงห้องหรืออาคารแล้ววางสิ่งของที่เป็นโบราณวัตถุไว้อย่างแห้งแล้ง ..."^๒

ปลายปี พ.ศ. ๒๕๓๙ อาจารย์สิริอาภาได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมสัมมนาเรื่อง "พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย" ที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร จัดขึ้น ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ ในการสัมมนานั้นได้สนทนากับรองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ปรึกษาว่ากำลังจัดทำพิพิธภัณฑ์ที่บ้านเกิดขอให้อาจารย์ศรีศักรช่วยไปดูเพื่อขอคำแนะนำ ซึ่งท่านก็ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์หลายประการ ต่อมาได้เชิญอาจารย์ไปที่บ้านยี่สารเมื่อได้มาเห็นสภาพภูมิศาสตร์ วิถีชีวิตของชุมชนยี่สาร และสิ่งที่ชาวบ้านยี่สารได้ร่วมมือกันจัดพิพิธภัณฑ์เอาไว้ อาจารย์ก็รับปากว่าจะเข้ามาช่วยอย่างแน่นอนเพราะมีความน่าสนใจมาก" รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้กล่าวถึงกระบวนการจัดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไว้ตอนหนึ่งว่า การทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนั้น "... ยึดความต้องการจากภายในมาก่อน และที่จะได้มาซึ่งเนื้อหาในเรื่องที่จะแสดงนั้นเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน เมื่อได้เนื้อหามาแล้วจึงนำมาหารือ กำหนดเป็นหัวข้อที่จะแสดงว่ามีเรื่องอะไรบ้าง และแต่ละเรื่องนั้นสื่อด้วยวัตถุทางวัฒนธรรมหรือศิลปวัตถุอะไรบ้าง เนื้อหาในเรื่องประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นเรื่องที่จะต้องมาก่อนบรรดาสิ่งที่เป็โบราณวัตถุ ..."^๓

^๑ อาจารย์ประจำคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตทับแก้ว จังหวัดนครปฐม

^๒ สิริอาภา รัชตะหิรัญ. ความเป็นมาและแนวคิดริเริ่มในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร. น.๖, มปป.

^๓ เฟื่องอ้าง

^๔ ศรีศักร วัลลิโภดม. "พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน" ใน สังคมวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๕, น.๑๖.

เมื่อมีความเห็นร่วมกันว่าข้อมูลที่ใช้ในการจัดทำพิพิธภัณฑ์ควรมาจากงานวิจัยและการขุดค้นทางโบราณคดี จึงเริ่มต้นการขุดค้นทางโบราณคดีตั้งที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ยิ่งมีการศึกษาค้นคว้าก็ยิ่งค้นพบหลักฐานข้อมูลที่แสดงถึงความสำคัญทางประวัติศาสตร์โบราณคดี และความรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมของชุมชนยี่สาร เป็นต้นว่า ภาพจิตรกรรมพุทธประวัติบนแผ่นไม้คอสองศาลาการเปรียญเดิม ภาพเขียนพงศาวดารจีนในพระอุโบสถวัดเขายี่สาร เอกสารโบราณสมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์ตอนต้น ฯลฯ

ก้าวต่อมาของการสร้างพิพิธภัณฑ์ของคณียี่สารคือ การเสนอโครงการขอรับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ช่วงที่เริ่มมีการขุดค้นทางโบราณคดี มูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ส่งคนเข้ามาช่วยเหลือทางด้านวิชาการ ขณะที่ชาวบ้านเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณเองทั้งหมด ขณะนั้นรวบรวมเงินได้ ๖๐,๐๐๐ บาท จากการทอดผ้าป่าและชาวบ้านร่วมกันสมทบแต่ก็ยังไม่เพียงพอ เมื่อทราบว่ามีรัฐบาลจัดตั้งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมขึ้น เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นเขียนโครงการขอรับทุนสนับสนุนกิจกรรมของชุมชนได้ก็เลยเสนอโครงการของชุมชนยี่สารเข้าไป

อาจารย์สิริอาภาเล่าว่าได้เขียนโครงการขอทุนสนับสนุนการจัดทำพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารครั้งแรกเสนอไป ๘ ล้านบาท แต่ไม่ได้รับการอนุมัติทุนสนับสนุนโครงการเนื่องจากแหล่งทุนเห็นว่าผู้เขียนโครงการเป็นข้าราชการ ตามนโยบายของรัฐบาลต้องการให้ชาวบ้านเป็นผู้จัดทำโครงการ พร้อมกับวิจารณ์ว่าทำไมต้องใช้เงินมากขนาดนี้ ก็ได้ชี้แจงไปว่าตัวเองนั้นเป็นข้าราชการก็จริงแต่ก็เป็นคณียี่สารโดยกำเนิด และที่เสนอไปก็คือโครงการเต็มรูปแบบตามที่ตั้งใจไว้ว่าจะทำ คำตอบที่ได้รับกลับมาก็คือ “ไม่สามารถที่จะให้เงินไปทำที่เก็บของเก่าได้” ในชว้นนั้นจึงมีการตอบโต้กันผ่านสื่อโดยเฉพาะหนังสือพิมพ์หลายครั้ง เพราะการกล่าวเช่นนี้เหมือนเป็นการดูถูกสติปัญญาและความตั้งใจของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าตามทัศนะของคนทั่วไปรวมถึงเจ้าหน้าที่ของรัฐนั้น “พิพิธภัณฑ์” กับ “โกดังเก็บของเก่า” ยังเป็นสองภาพที่เหลื่อมซ้อนกันอยู่ไม่ห่าง

แต่ในที่สุดชุมชนยี่สารก็ได้รับเงินทุนสนับสนุนโครงการจัดตั้ง “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านเขายี่สารเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” จากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสินจำนวน ๑,๒๐๑,๑๔๑ บาท โดยมีเงื่อนไขว่าชุมชนจะต้องสมทบอีกร้อยละ ๑๐ ของจำนวนเงินที่ได้รับทุนสนับสนุน งบประมาณที่ได้นำมาดำเนินการจัดทำพิพิธภัณฑ์ชั้นบน โดยได้ขออนุญาตวัดเขายี่สารขยายพื้นที่การจัดแสดงจากเริ่มแรกที่จัดแสดงเฉพาะชั้นล่างขึ้นไปใช้พื้นที่บนศาลา

* สัมภาษณ์อาจารย์สิริอาภา รัชตะศิริณ

การเปรียญเป็นที่จัดแสดงด้วย บริเวณชั้นบนเดิมใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของชาวบ้านที่มาถือศีลที่วัดในวันพระ ซึ่งชาวบ้านก็ยินดีที่จะให้ใช้เป็นพิพิธภัณฑด้วย แต่ขอปิดไม่ให้เข้าชมในวันที่มีผู้มาถือศีล แต่ต่อมาภายหลังก็อนุญาตให้เข้าชมได้เพราะเป็นช่วงกลางวัน และเห็นว่าผู้ที่มาเยี่ยมชมบางคนเดินทางมาไกลจึงไม่ยากให้มาเสียเที่ยว

หลังจากนั้นการจัดทำพิพิธภัณฑบ้านเขายี่สารก็สำเร็จลงพร้อมเปิดให้เข้าชม ดำเนินการโดยชาวบ้านยี่สารในรูปของคณะกรรมการบริหารงานพิพิธภัณฑ ใช้ชื่อเป็นทางการว่า “พิพิธภัณฑบ้านเขายี่สาร” สังเกตว่าไม่ได้ใช้คำว่า “พิพิธภัณฑวัดเขายี่สาร” แต่ใช้ชื่อว่า “พิพิธภัณฑบ้านเขายี่สาร” เนื่องจากชาวบ้านไม่ต้องการให้ผูกติดกับวัดหรือถูกมองว่าเป็นของวัด แม้ว่าจะตั้งอยู่ในบริเวณวัดก็ตาม เพราะพิพิธภัณฑเป็นของชาวบ้านยี่สารร่วมกันสร้างขึ้นมา เพื่อให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ประวัติความเป็นมาของชุมชนยี่สาร และมีส่วนสำคัญทำให้ชุมชนเกิดความรักและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน อีกทั้งเป็นสถานที่ที่จะเอื้อประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของท้องถิ่นบ้านเขายี่สารต่อไป เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑบ้านเขายี่สารอย่างเป็นทางการ

การทำพิพิธภัณฑท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลา มีขั้นตอนและรายละเอียดมาก ข้อคิดที่คนทำพิพิธภัณฑระลึกอยู่เสมอในการจัดทำพิพิธภัณฑท้องถิ่นก็คือ ประการแรก “ทำเท่าที่ทำได้ ดีกว่าไม่ทำเลย” สอง “เนื้อหาสำคัญกว่าความหรูหรา” และ สาม “สามารถที่จะค่อยๆ พัฒนาปรับปรุงไปที่ละน้อยได้” ทั้งพิพิธภัณฑพื้นบ้านวัดม่วง และพิพิธภัณฑบ้านเขายี่สารเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงแง่มุมเหล่านี้เป็นอย่างดี

การจัดลำดับความสำคัญระหว่าง “วัตถุ” กับ “เนื้อหา” ในการจัดพิพิธภัณฑเป็นข้อแตกต่างที่สำคัญประการหนึ่งระหว่างแนวทางการจัดพิพิธภัณฑท้องถิ่นกับการจัดพิพิธภัณฑที่มีมาก่อนหน้านั้น ซึ่งจะให้ความสำคัญกับ “วัตถุ” มาก่อน “เนื้อหา” หรือบางกรณีก็ไม่ให้ความสำคัญกับเนื้อหาเลย มุ่งเน้นการจัดแสดงศิลปวัตถุโบราณวัตถุอย่างเดียวก็มี ขณะที่พิพิธภัณฑท้องถิ่นนั้นให้ความสำคัญกับ “เนื้อหา” มาก่อน “วัตถุ” ข้อดีของการจัดแสดงโดยใช้เนื้อหาทางวัฒนธรรมเป็นตัวตั้งก็คือ ความยั่งยืนของพิพิธภัณฑท้องถิ่น “... เพราะเนื้อหาคือสิ่งที่ปลูกสำนึกคนให้ตื่น

* ท่านที่สนใจ “กระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑท้องถิ่น” สามารถหาชมวีดิทัศน์สารคดีทางวิชาการเรื่อง “ขั้นตอนการจัดทำพิพิธภัณฑท้องถิ่น: กรณีศึกษา พิพิธภัณฑพื้นบ้านวัดม่วง” จัดทำโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรได้ รวมถึงวีดิทัศน์สารคดีและเทปบันทึกเสียงการประชุมสัมมนาที่เกี่ยวกับพิพิธภัณฑท้องถิ่นอื่นๆ ด้วย

ให้ภาคภูมิใจในตัวเองและท้องถิ่นตลอดเวลา ทำให้พิพิธภัณฑ์ไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง หากเป็นของส่วนรวมของคนในชุมชนทุกรุ่นทุกสมัย...”^๑

การทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงไม่จำเป็นว่าจะต้องจัดให้ใหญ่โตหรูหรา พุ่มเฟิยเฟอน มหาศาล หัวใจสำคัญอยู่ที่เนื้อหาต้องมีความหมายต่อชุมชน ไม่จำเป็นต้องมีอาคารโอโถงสวยงาม หรือจัดแสดงด้วยศิลปะวัตถุที่งดงามล้ำค่า ไม่เพียงเลี้ยงผลเลิศหรือทำเกินตัว หากสามารถเริ่มต้นอย่างเรียบง่ายตามกำลังที่มีแล้วค่อยพัฒนาต่อไปเมื่อมีกำลัง เพราะแม้แต่พิพิธภัณฑ์ที่สร้างเสร็จแล้วก็ยังจำเป็นต้องเคลื่อนไหวปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยๆ จึงจะมีชีวิตยืนยาวอยู่ได้.

^๑ ศรีศักร วัลลิโภดม. “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน” ใน สังคมวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๕, น.๑๖.

บทที่ ๔

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: อาคาร และเนื้อหาที่จัดแสดง

เมื่อได้ทราบถึงความเป็นมาและกระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งสองแล้ว ก็มาถึงส่วนของอาคารพิพิธภัณฑ์และเนื้อหาที่จัดแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์ผ่านโบราณวัตถุ ภาพถ่าย ข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ประกอบกับคำอธิบายที่บอกกล่าวถึงเรื่องราวและวัฒนธรรมของท้องถิ่นทั้งสองแห่ง เพื่อให้ผู้ที่มาชมได้เข้าใจถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมของท้องถิ่นคน นอกจากนี้ยังแสดงถึงความหลากหลายทั้งทางวัฒนธรรม ชาติพันธุ์ ความเป็นชุมชนชายขอบทางวัฒนธรรมของคนท้องถิ่นในส่วนต่างๆ ของประเทศที่ไม่ได้มีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชาติ ทั้งๆ ที่ผู้คนเหล่านี้ก็อยู่ร่วมก่อร่างสร้างแผ่นดินนี้มาด้วยเช่นกัน

๑. อาคารพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

อาคารพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีความสำคัญมาก ตัวอย่างอาคารพิพิธภัณฑ์ถือได้ว่าเป็นภาพแรกๆ ที่ผู้มาเยี่ยมชมจะได้เห็น อาคารพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหลายแห่งเป็นโบราณสถานหรือสถานที่สำคัญของชุมชนมาก่อน ตัวอย่างเช่น พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านหนองขาว เดิมเป็นอาคารเรียนหลังแรกของโรงเรียนโกวิทอินทราทรที่มีอายุกว่า ๗๐ ปี ตั้งอยู่ในบริเวณวัดดอนแรกก่อนที่จะทำพิพิธภัณฑ์นั้นมีคนเห็นว่าเป็นอาคารเก่าก็คิดว่าจะทุบทิ้ง แต่ชาวบ้านไม่เห็นด้วย เพราะมีความผูกพันกับอาคารหลังนี้ คนหนองขาวหลายรุ่นที่ได้เคยใช้สถานที่นี้เมื่อครั้งยังเป็นนักเรียน ได้เรียนหนังสือ ทำการบ้าน วิ่งเล่น ร่วมทำกิจกรรมกับเพื่อนๆ และครู ต่างมีความทรงจำในอดีตและเสียดายที่จะต้องถูกทำลายไป จึงคิดจะเก็บอาคารหลังนี้ไว้เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไว้ให้ลูกหลาน และใช้บอกเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชนของตนให้คนภายนอกได้ศึกษาด้วย

หรืออีกลักษณะหนึ่งเป็นอาคารพิพิธภัณฑ์ที่มีหน้าที่สำคัญหลายอย่างพร้อมกัน เช่น พิพิธภัณฑ์จันเสน หลวงพ่อโอด เจ้าอาวาสองค์ก่อนเป็นผู้ริเริ่มจัดทำพิพิธภัณฑ์จันเสน มีความคิดที่จะสร้างพระมณฑปเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและประดิษฐาน "หลวงพ่อนาค" พระพุทธรูปปางนาคปรกที่นำมาจากเมืองลพบุรี เพื่อเป็นพระพุทธรูปสำคัญของชุมชน และใช้อาคารส่วนฐานของพระมหาเจดีย์เป็นพิพิธภัณฑ์เมืองจันเสน การก่อสร้างอาคารนี้ไม่ได้ใช้งบประมาณของรัฐแต่ประการใด เป็นความร่วมมือร่วมใจของวัดและชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธาทั้งสิ้น

หรืออย่างพิพิธภัณฑสถานเรือนปั้นที่วัดยาง ณ รังสี จังหวัดลพบุรี ก็ตั้งอยู่บนศาลาการเปรียญมีรูปแบบสถาปัตยกรรมงดงามถึงขนาดได้รับรางวัลอาคารอนุรักษ์ตัวอย่างประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๖ พิพิธภัณฑสถานี่ริเริ่มโดยท่านเจ้าอาวาส แม้ว่าจะเป็นพิพิธภัณฑสถานที่เน้นเฉพาะวัตถุทางวัฒนธรรมคือ "เรือโบราณ" ก็ตาม แต่ก็แสดงถึงความสนใจใคร่ครวญในศิลปวัฒนธรรมที่หลายคนล้มให้ความสำคัญหรือมองไม่เห็นคุณค่า ทั้งๆ ที่ครั้งหนึ่งเรือเป็นพาหนะสำคัญที่ผูกพันกับวิถีชีวิตผู้คนในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้

เห็นได้ว่าอาคารพิพิธภัณฑสถานี่ตั้งอยู่ในชุมชนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมและมีจิตใจเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ไว้ เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้มีโอกาสศึกษาวัฒนธรรมจากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวที่ถูกหลงลืมหรือไม่เคยได้ให้ความสำคัญ อาคารพิพิธภัณฑสถานี่บ้านวัดม่วง และอาคารพิพิธภัณฑสถานี่บ้านเขายี่สารนั้นก็เข้าไปในลักษณะเดียวกันนี้

อาคารพิพิธภัณฑสถานี่บ้านม่วงก่อสร้างขึ้นใหม่เพื่อเป็นพิพิธภัณฑสถานี่โดยเฉพาะ การออกแบบตัวอาคารของพิพิธภัณฑสถานี่บ้านวัดม่วงนั้นก็ได้มีการหาเหตุผลและความเหมาะสมของที่ตั้งของอาคาร จากบทสัมภาษณ์ท่านอาจารย์ลม เจ้าอาวาสวัดม่วง จะเห็นได้ว่านักวิชาการได้เข้ามามีบทบาทในการเสนอความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการเลือกที่ตั้งอาคารพิพิธภัณฑสถานี่

"... อาคารพิพิธภัณฑสถานี่นี้ที่แรก ฉันคิดกับชาวบ้านว่าจะทำเป็นศาลาทรงไทยตั้งอยู่บนแพ แต่พวกอาจารย์มหาวิทยาลัยศิลปากรเขาไม่เห็นด้วย บอกว่าไม่ปลอดภัยหรอก เดี่ยวพวกผู้ร้ายมันตัดเชือกปล่อยแพขนเอาไปหมด เขาก็เลยรับอาสาไปออกแบบอาคารให้จะสร้างตรงหน้าวัดริมแม่น้ำเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กทรงไทยประยุกต์ ๒ ชั้น ใช้พื้นที่ประมาณ ๘๐๐ ตารางเมตร..."^๑

อาคารพิพิธภัณฑสถานี่วัดม่วงออกแบบโดยคณะสถาปัตยกรรมมหาวิทยาลัยศิลปากร ลักษณะเป็นเรือนไทย-มอญประยุกต์ โดยออกแบบให้กลมกลืนไปกับสภาพอาคารของวัดที่มีอยู่เดิม อาคารพิพิธภัณฑสถานี่บ้านม่วงหลังแรกปลูกสร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ นับถึงปัจจุบันก็ครบ ๑๐ ปีพอดี ปัจจุบันอาคารพิพิธภัณฑสถานี่หลังที่สองก่อสร้างแล้วเสร็จด้วยงบประมาณของวัดม่วงและทำทางเดินเชื่อมต่อกับอาคารพิพิธภัณฑสถานี่หลังแรกด้วย

^๑ บทสัมภาษณ์ พระครูวรธรรมพิทักษ์ "อาจารย์ลม" เจ้าอาวาสวัดม่วง ในหนังสือ ลุ่มน้ำแม่กลอง: พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม, น. ๑๒๗.

ส่วนพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารนั้น กลุ่มชาวบ้านที่ร่วมกันก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ได้เลือกอาคารศาลาการเปรียญที่ตั้งอยู่ด้านหน้าวัดเป็นสถานที่จัดแสดงสิ่งของและเรื่องราววิถีชีวิตของชาวเขายี่สาร โดยช่วงแรกนั้นได้ขอใช้ได้ฤกษ์อาคารมาทำเป็นห้องจัดแสดง ด้วยงบประมาณอันจำกัดเท่าที่รวบรวมได้จากการบริจาคและจัดกิจกรรมเพื่อหาเงินทุนมาสร้างพิพิธภัณฑ์ จึงเริ่มจากก่ออิฐถือปูนขึ้นทั้งสี่ด้านให้เป็นห้อง ต่อมาเมื่อได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมจึงได้ปรับปรุงด้านบนของศาลาการเปรียญเพื่อจัดแสดงดังที่ปรากฏทุกวันนี้ การก่อสร้างทั้งหมดนี้ทำโดยช่างไม้ที่เป็นคนในชุมชน

แม้ว่าชั้นบนจะได้รับการออกแบบจากสถาปนิกที่ทางมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ส่งมาช่วยออกแบบ แต่ก็ไม่สามารถสร้างได้ตามแบบเนื่องจากขาดงบประมาณ บริเวณชั้นบนนั้นปกติใช้เป็นที่ปฏิบัติธรรมของอุบาสกอุบาสิกาในวันธรรมสวนะ แม้ว่าจะเป็นสถานที่ที่มีประโยชน์ใช้สอยทับซ้อนกันคือเป็นทั้งพื้นที่จัดแสดง และเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านมาพักค้างคืนเพื่อถือศีล แต่ก็เอื้อประโยชน์ต่อกันในแง่ของการดูแลรักษา

ทั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงและพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารนั้นตั้งอยู่ในเขตวัดซึ่งเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน วัดเป็นศูนย์รวมความศรัทธาต่อศาสนาพุทธ และมีบทบาทเป็นสถานศึกษาแก่ชาวบ้าน หรือที่เรียกว่า บวชเรียน อันเป็นค่านิยมและการให้การศึกษแก่เด็กผู้ชาย ก่อนที่จะถูกระบบการศึกษาที่ผูกขาดโดยรัฐเข้ามาเบียดแทรกจนแยกวัดออกจากหน้าที่ให้การศึกษาย่างที่เป็นมา เลยไปถึงแยกคุณธรรมกับความรู้ออกจากกันด้วย

วัดเป็นคลังของความรู้และตำราทางด้านพุทธศาสนา มีตำราหรือคัมภีร์ทางศาสนาที่ตกทอดกันมาแต่โบราณมีคุณค่าทางด้านอักษรศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่วัดม่วงซึ่งมีประวัติอันยาวนานตั้งแต่สมัยอยุธยาพบคัมภีร์ทางศาสนามากมายแตกต่างกันไปตั้งแต่สมัยอยุธยาเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ คัมภีร์โบราณที่เกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรม กฎหมาย วรรณคดี ประวัตินิทานที่ต่าง ๆ และประวัติบุคคล ก็พบเป็นจำนวนมาก เช่นเดียวกับที่วัดเขายี่สารก็พบคัมภีร์โบราณและสมุดไทยจำนวนมาก มีอายุเก่าแก่นับจากสมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ นับจำนวนได้ ๔๑๐ รายการ^๑

^๑ อ่านรายละเอียด ได้จากงานของ สยาม ภัทราวุฒิปรีชา ในบทความ "ความสำคัญและคุณค่าของเอกสารโบราณสมัยอยุธยา-รัตนโกสินทร์ตอนต้นที่วัดเขายี่สาร" ในหนังสือ สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร , ๒๕๔๕, น. ๒๑๒-๒๓๑.

นอกจากนี้ความพร้อมของวัดอีกประการหนึ่งก็คือ วัดมักจะมีโบราณวัตถุจำนวนมาก เนื่องด้วยผู้ที่มีศรัทธาต่อพุทธศาสนา มักนำข้าวของมาถวายให้แก่วัดในวาระโอกาสสำคัญเพื่อเป็นพุทธบูชา อย่างกรณีของวัดม่วงก็พบผ้าห่อคัมภีร์ที่มีลวดลายลักษณะเฉพาะของคนมอญ ศิลปะที่ปรากฏอยู่บนคัมภีร์โบราณ มีทั้งแผ่นคัมภีร์ที่มีการลงรักปิดทองและรดน้ำ แผ่นคัมภีร์ที่ทำด้วยเงิน ไม่ประกับคัมภีร์ประดับมุกสวยงาม มีคุณค่าทั้งทางด้านความรู้และความงามทางศิลปะ เครื่องถ้วยชามเก่าที่ผลิตจากต่างประเทศมีลวดลายงดงามแบบจีนก็มี อีกทั้งตัวของวัดเองก็มักมีประวัติความเป็นมายาวนานถือได้ว่าเป็นโบราณสถาน มีศิลปะลวดลายตามซุ้มประตู ภาพเขียนในพระอุโบสถ เป็นงานศิลปะที่งดงามควรค่าแก่การศึกษาและอนุรักษ์ไว้เช่นกัน

ความเป็นเอกลักษณ์ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่แสดงผ่านรูปลักษณ์และที่ตั้งของอาคาร นั้นไม่จำเป็นต้องแยกขาดออกจากชีวิตของผู้คน การที่อยู่ร่วมกันใช้พื้นที่ร่วมกันกลับทำให้พิพิธภัณฑ์มีชีวิตชีวา มีผู้คนมาดูแลและได้ซึมซับคุณค่าความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน อาคารพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงควรตั้งอยู่ในชุมชนที่เป็นเจ้าของเรื่องราวที่น่าเสนอในอาคารแห่งนั้น

๒. หัวข้อและเนื้อหาที่จัดแสดง

เนื้อหาและสิ่งของที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ก็เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง การเลือกหัวข้อที่จะนำเสนอเป็นเหมือนการเล่าเรื่องให้ผู้มาชมเข้าใจถึงตัวตนและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเจ้าของเรื่องเหล่านั้น เนื้อหาและสิ่งของที่จัดแสดงเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชนที่แสดงถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้อย่างชัดเจน ข้าวของที่จัดแสดงสามารถเล่าถึงความสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างผู้สร้างกับบริบททางสังคม-วัฒนธรรมที่สิ่งของนั้นถือกำเนิดขึ้นหรือเดินทางผ่าน

แสดงให้เห็นว่าเบื้องหลังวัตถุสิ่งของต่างๆ ของมนุษย์นั้นมีที่มาที่ไป และมีวัฒนธรรมกำกับอยู่ นอกเหนือจากความสวยงามหรือความเก่าแก่ที่มองเห็น การศึกษาสิ่งของที่สร้างขึ้นจากน้ำมือของมนุษย์จึงนับเป็นอีกหนทางหนึ่งที่จะทำความเข้าใจถึงวัฒนธรรมและตัวตนของมนุษย์ เช่นเดียวกับการศึกษาเรื่องนี้ที่ผู้วิจัยได้เรียนรู้ทำความเข้าใจวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนมอญและคนยี่สารผ่านพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและวัตถุสิ่งของที่ตั้งวางอยู่ในนั้น

*บทความที่น่าสนใจมากขึ้นหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้เป็น "Artefacts and the meaning of things" เขียนโดย Daniel Miller พรพรรณราย โอสถาภรณ์ ได้เรียบเรียงบทความนี้เป็นภาษาไทยชื่อ "ข้าวของกับความหมายในสิ่งของ" ไว้ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "ข้าวของและตัวตนของคนพื้นเมือง: นิทรรศการและประสบการณ์จากสนาม" จัดขึ้นเมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๔๕ ณ ห้องสารนิเทศเรวัต พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

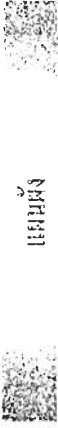
กล่าวได้ว่าชาวของที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมีความผูกพันกับคนในท้องถิ่นนั้น เช่นเดียวกับที่ตั้งอาคารพิพิธภัณฑ์อันเป็นสถานที่เดียวกันกับแหล่งที่พบสิ่งของหรือวัตถุโบราณ ที่นำมาจัดแสดง เพราะเป็นพิพิธภัณฑ์ที่ตั้งอยู่ในชุมชนจึงมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนถือเป็นจุดเด่นของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ขณะที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาตินั้นแม้ว่าบางแห่งจะตั้งอยู่ในภูมิภาค แต่ก็มิได้ให้ความสนใจกับวิถีชีวิตของผู้คนธรรมดาในท้องถิ่นนั้นๆ มากไปกว่าวิถีชีวิตของชนชั้นสูง ศิลปวัตถุและโบราณวัตถุที่จัดแสดงก็มาจากแหล่งที่อยู่ห่างไกลจากที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์ แม้ว่าจะอยู่ในอาณาเขตจังหวัดเดียวกันก็ตาม ทำให้สิ่งของเหล่านั้นหลุดออกมาจากบริบทที่ค้นพบ ไม่มีการเชื่อมต่อหรือถูกตัดขาดจากมิติทางสังคมวัฒนธรรมโดยสิ้นเชิง กลายเป็น “ของมีค่า” “ของเก่า” “ของแปลก” ที่นำมาจัดแสดงโดยบงบอกแต่อายุของวัตถุและความสัมพันธ์ต่อเฉพาะชนชั้นสูงหรือชนชั้นผู้ปกครอง แต่ไม่สามารถบงบอกถึงความสัมพันธ์กับสังคม ผู้คนและวัฒนธรรม

เมื่อมีคนต่างถิ่นเดินทางมาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นจะรู้สึกภาคภูมิใจในตัวเองทั้งในวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ และภาคภูมิใจในตัวของพิพิธภัณฑ์ที่พวกเขาช่วยกันสร้างและดูแลรักษา ชาวบ้านจะคอยเป็นมัคคุเทศก์พานำชมและเล่าเรื่องราวต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องที่เป็นเกร็ดเล็กเกร็ดน้อย ทำให้คนที่มาเยี่ยมชมรู้สึกเป็นกันเองเมื่อเข้าชมพิพิธภัณฑ์ คล้ายได้พบปะผู้คนที่เป็มิตร ได้พูดคุยกันแลกเปลี่ยนในเรื่องวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และสามารถซักไซ้ไ้ถามเรื่องราวต่างๆ ได้ เป็นบรรยากาศที่ยากจะพบได้ในพิพิธภัณฑ์จำนวนมากที่บ่อยครั้งก็ทำให้ผู้เข้าชมต้องรู้สึกเสียวสันหลัง ยามที่อยู่ท่ามกลางวัตถุโบราณขริ่มขลังในบรรยากาศอึมครึมแล้วหันไปเจอกับคนเฝ้าพิพิธภัณฑ์ที่นั่งอยู่ตรงมุมห้อง

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งสองแห่งต่างทำหน้าที่บอกเล่าเรื่องราวผ่านวัตถุสิ่งของและภาพที่จำลองวิถีชีวิตของแต่ละชุมชนเอาไว้ มีการจัดแสดงเป็นหัวข้อและมีคำอธิบายนำเสนอไว้พร้อมสรรพ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น

๒.๑ หัวข้อและเนื้อหาที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง

เนื้อหาการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงนั้น ได้นักวิชาการจากคณะโบราณคดี ศิลปากรมาเป็นผู้ช่วยจัดแสดง การนำเสนอเนื้อหานั้นทางนักวิชาการที่รับผิดชอบได้มีการทำวิจัยภาคสนาม โดยทางคณะนักวิชาการที่เข้ามาช่วยจัดก็มีความคุ้นเคยกับชาวบ้านอยู่แล้ว เนื่องจากเคยนำนักศึกษาที่เรียนในภาควิชามานุษยวิทยา มาทำวิจัยกันก่อนหน้าที่จะมีการจัดทำพิพิธภัณฑ์ ทำให้มีความรู้ความเข้าใจพื้นฐานวัฒนธรรมมอญเป็นทุนเดิม ในการกำหนดหัวข้อ

แผนผัง

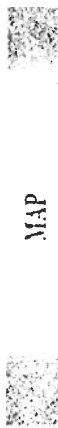
พิพิธภัณฑ์บ้านวัดม่วง เดิมพระเกียรติ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
เจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕
บ้านวัง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัด
ราชบุรี

๑. คู่มือแม่กลอง
๒. ดั่งลมกับลมธรรมท้องถิ่น
๓. บ้านม่วงกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
๔. วิถีชาวบ้าน
๕. การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลง
๖. ประชาสัมพันธ์
๗. ห้องปฏิบัติงาน

เปิดให้ชมทุกวัน ๙ : ๐๐ - ๑๗ : ๐๐ น.

ไม่เก็บค่าธรรมเนียมเข้าชม

จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ

MAP

Wat Muang Folk Museum
In Honour of Her Majesty Queen Sirikit
on the Occasion of her Fifth Cycle Birthday
August 12, 1992 Ban Muang Tambon Ban
Muang Ban Pong District Rachaburi Province

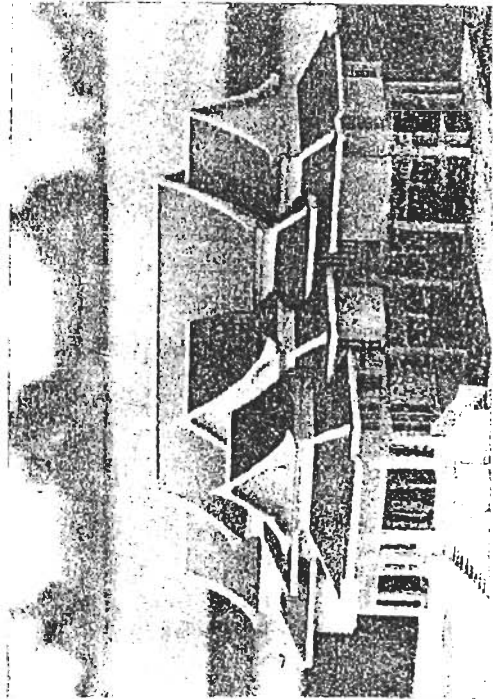
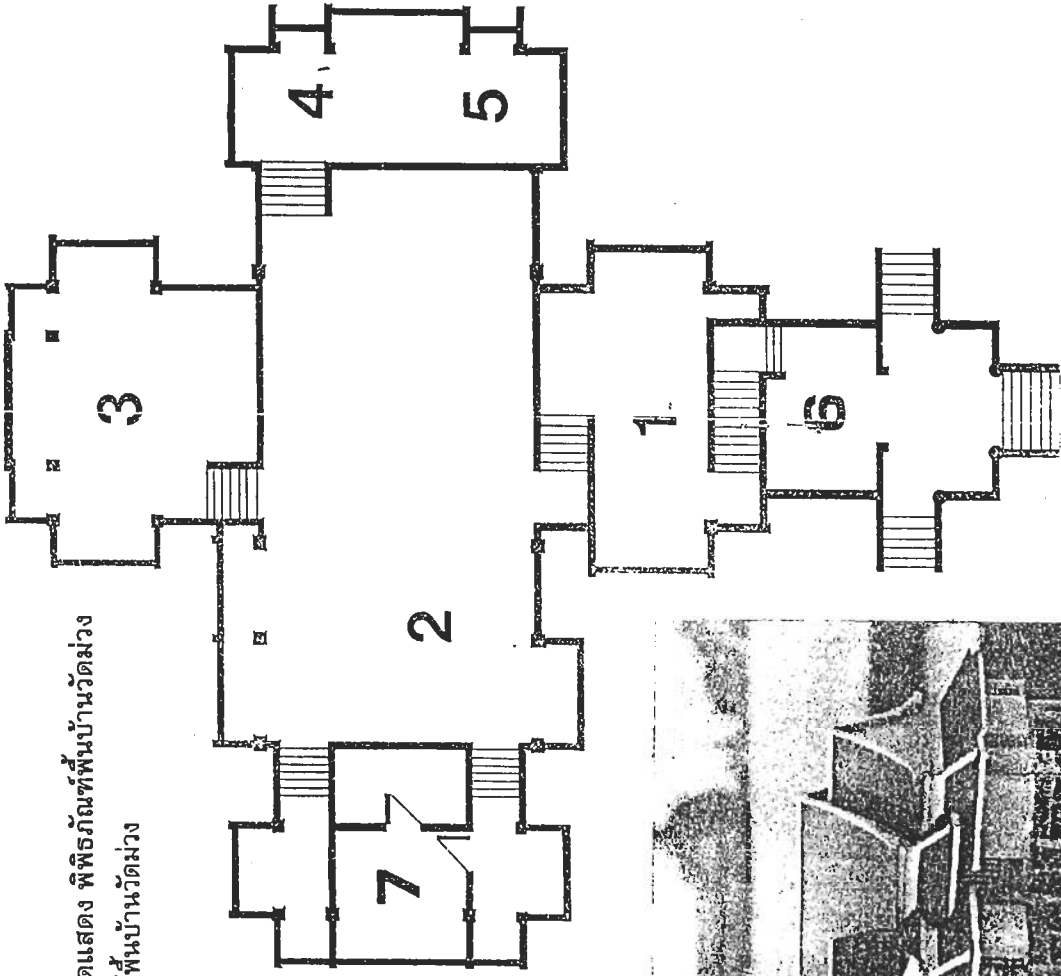
1. The Mae Klong Basin.
2. Local Society and Culture.
3. Ban Muang and Local Wisdom.
4. Contemporary Ethnography.
5. Development and Change.
6. Information Desk.
7. Office of the Curator

Open Daily 9 : 00 A.M. To 5 : 00 P.M.

No Admission Charge

Published by Silpakorn University
Bangkok.

ภาพที่ ๔.๑ แผนผังการจัดแสดง พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง
ที่มา: คู่มือเข้าชมพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง

และจัดทำเนื้อหาแต่ละหัวข้อ ชาวบ้านจะเป็นผู้ให้ข้อมูลไม่ว่าจะเป็นข้อมูลประวัติศาสตร์ ความ เป็นมาของวัตถุสิ่งของต่างๆ ประเพณี พิธีกรรม วิถีชีวิตในรอบปี ฯลฯ แล้วนำเอาข้อมูลเหล่านั้น มาผนวกเข้ากับความรู้ทางวิชาการด้านพิพิธภัณฑ์ เพื่อกำหนดหัวข้อและเนื้อหาที่จะจัดแสดง พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงจัดแบ่งหัวข้อการจัดแสดงเป็น ๕ ส่วนด้วยกัน^๑ คือ

๑) เรื่องราวเกี่ยวกับลุ่มแม่น้ำแม่กลอง

เป็นส่วนที่ได้ชมเป็นจุดแรกหลังจากขึ้นบันไดมา แสดงให้เห็นสภาพแวดล้อม และหลัก ฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน เช่น ถ้วยชามหม้อ ดินเผาที่พบในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เครื่องประดับที่ทำจากกระดองเต่าทะเล ลูกปัดทำด้วยหินแก้ว และกำไลทำด้วยกระดูกสัตว์ที่ได้จากถ้ำเขาฝาก อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี เป็นต้น ซึ่งให้ เห็นถึงอิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่มีต่อพัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในสมัยโบราณ พื้นที่ติดน้ำนั้นเป็นพื้นที่สมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งชุมชนที่อยู่อาศัยของมนุษย์ และชุมชนบ้านม่วง ก็ตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานนั้นมาแต่โบราณก่อนที่ชาวมอญซึ่งเป็นเจ้าของ วัฒนธรรมในปัจจุบันได้อพยพเข้ามา พบว่ามีวัตถุโบราณเช่นเดียวกับในบริเวณอื่นๆ ที่อยู่ใน เขตจังหวัดราชบุรีนั้นไม่ว่าจะเป็นที่แหล่งโบราณคดีบ้านโคกพลับ เมืองโบราณที่คูบัว เมือง ราชบุรีโบราณ ที่ถ้ำเขาสูง เป็นต้น

๒) เรื่องของสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น

แสดงภาพถ่ายที่บอกเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมท้องถิ่น ความ สัมพันธ์ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของชุมชนบ้านม่วงและชุมชนใกล้เคียง ความ สัมพันธ์ของชุมชนต่างๆ ในบริเวณใกล้เคียง ตั้งแต่ในเขตอำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม และ ชุมชนอื่นในบริเวณ ๒ ผังแม่น้ำแม่กลอง บทบาทของชาวจีนต่อการเกิดของตลาด และบทบาท ของคณะเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในหมู่ชาวมอญในฐานะผู้นำระบบการรักษาพยาบาลแบบใหม่มาสู่ ท้องถิ่นแสดงผ่านรูปถ่ายเก่าในสมัยนั้น

ในพื้นที่ส่วนกลางด้านหลังจะพบภาพขยายจิตรกรรมฝาผนังในโบสถ์วัดไทรอารีรักษ์ (อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี: ภาพพุทธประวัติตอนถวายเพลิงพระบรมศพพระพุทธเจ้า มีมหรสพ การละเล่น ผู้ที่มาเข้าชมมหรสพนั้นมีหลายเชื้อชาติ สังเกตได้จากเครื่องแต่งกายและ

^๑ ในการเรียบเรียงเนื้อหาหัวข้อนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงเนื้อหาที่ปรากฏในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งสองแห่งจากหนังสือ และแผ่นพับนำชมพิพิธภัณฑ์ผนวกกับการสังเกตจดจำจากการเข้าชมพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งสองแห่ง

ยังมีต่างอาชีพที่สังเกตเห็นคือ พวกข้าราชการที่แต่งชุดราชปะแตน ในรัชกาลที่ ๕) ที่นำมาจัดแสดงในส่วนนี้ สะท้อนให้เห็นไม่เพียงความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิต ประเพณี และการสร้างสรรค์ของผู้คนในท้องถิ่นกับข้าราชการในส่วนกลางที่มีความแตกต่างกันมาทั้งการแต่งตัวและการปฏิบัติ ตลอดจนชนชาติอื่น เช่น จีน แขก ฝรั่งเศส เป็นการแสดงออกของความคิดและความรู้สึกเกี่ยวกับพระศาสนา และสภาพแวดล้อมทางสังคมของท้องถิ่นในอดีตที่มีคุณค่าอย่างยิ่งทั้งในด้านการศึกษาและศิลปะ

๓) บ้านม่วงกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ส่วนนี้ถือเป็นจุดเด่นของการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ เนื่องจากเอกลักษณ์ของชาวมอญ คือความเป็นผู้มีศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนา และเป็นผู้ที่ให้คุณค่าอย่างสูงต่อการศึกษา เป็นผู้รักการเล่าเรียนเขียนอ่าน สถาบันหลักที่สำคัญคือวัด โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำทางภูมิปัญญาท้องถิ่น วัดก็เป็นศูนย์กลางในการเล่าเรียนและการอบรมสั่งสอน ส่วนนี้จัดแสดงอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการจารใบลานที่เคยปฏิบัติกันมานานในชุมชน นั่นคือ โต๊ะจารใบลาน กล้องใส่คัมภีร์ที่จารลงบนแผ่นทอง แผ่นเงิน และแผ่นงา

อีกสิ่งหนึ่งที่น่าสนใจซึ่งจัดแสดงไว้ตรงกลางของพิพิธภัณฑ์ที่ถูกยกพื้นสูงคือ ผ้าห่อคัมภีร์ใบลานที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวมอญมีลวดลายที่สวยงามประณีตทางศิลปะ บางชิ้นมีอายุเก่าแก่ถึงสมัยอยุธยา นอกจากนี้ยังมีธรรมาสันมอญ ภาพพระบฏที่แสดงเรื่องราวพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเสด็จสู่ปรินิพพาน ตู้อพระธรรม กากะเบียดคือไม้ประดับงาที่พระสงฆ์ใช้วางคัมภีร์ใบลานสำหรับเทศน์มหาชาติหรือเทศน์ในเทศกาลสำคัญ ข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ เกี่ยวกับศาสนานี้แสดงถึงศรัทธามั่นต่อพระพุทธศาสนาของชาวบ้านม่วงที่มีมาช้านาน

๔) วิถีชีวิตชาวบ้าน

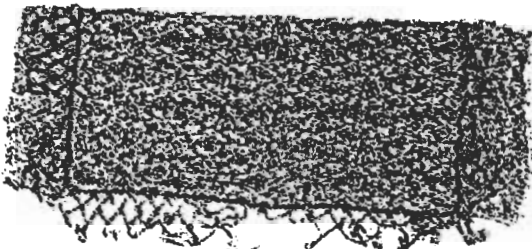
แสดงเรื่องราววิถีชีวิตชาวบ้าน ความเชื่อในเรื่องพระพุทธศาสนา และความเชื่อเรื่องผี ซึ่งเป็นวัฒนธรรมพื้นฐานของผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ วิธีการทำมาหากินที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม โดยสะท้อนจากพิธีกรรมในรอบปีที่ชาวบ้านปฏิบัติสืบต่อกันมาจนทุกวันนี้ ประเพณีที่จัดแสดงด้วยรูปถ่ายและข้าวของเครื่องใช้ในพิธีคือ การเลี้ยงผีมอญ ประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวมอญ พิธีการบวชก็เป็นเอกลักษณ์อีกอย่างหนึ่งของชาวมอญ รวมถึงการแสดงตำราโหราศาสตร์นักษัตรมอญที่ชาวมอญเชื่อถือ ข้าวของเครื่องใช้ที่แสดงถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านม่วง ได้แก่ เตาชิงกราน พบในแม่น้ำแม่กลองบริเวณหน้าวัดม่วง เป็นของใช้ชาวบ้านม่วงสมัยโบราณ และเครื่องภาชนะดินเผา หม้อข้าวแช่ และหม้อดाल

สิงห์ทาสน์
The throne used by monks for sermon - giving

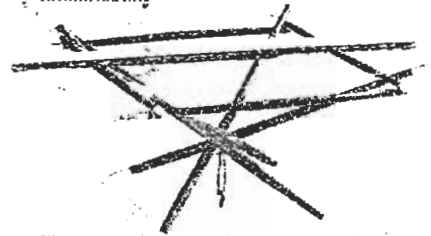

แผ่นคัมภีร์ทำด้วยงาช้าง ทวลลายประกอบภาพบุคคล กระรอก นก ประกอบดอกไม้ประดับรูปและพันธุ์พฤกษา
Khampii made of ivory : gold designs of humans, squirrels, birds and flowers

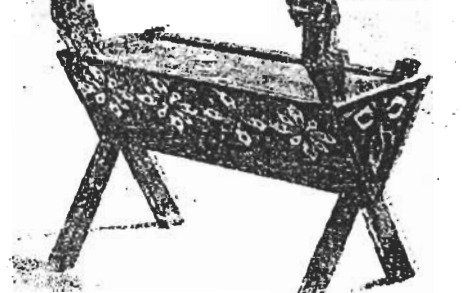
ผ้าห่อคัมภีร์ : ทำจากแฉงไม้ไผ่ หุ้มด้วยผ้าฝ้ายพิมพ์ลายจาก ต่างประเทศ ประดับลูกปัดโคจรอบ มีมือชาวบ้านม้วน
Cloth used to wrap khampii : made of bamboo, covered with cotton, foreign design, decorated with beads, locally made

ทากะเข็ญ : ไม้ประดับงา เป็นสมบัติของวัดม่วงมาแต่เดิม พระสงฆ์ใช้วางคัมภีร์ใบลาน สำหรับเทศน์มหาชาติหรือเทศน์ ในเทศกาลสำคัญ

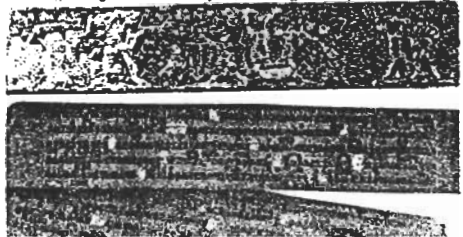

Wooden table in laid with ivory on which bails are placed during sermons on special occasions

โต๊ะจารคัมภีร์ : ทำด้วยไม้แกะสลักทาสี ชาวบ้านม่วงสร้างถวายวัดม่วง
Table used for writing scriptures : made of wood, carved and painted, made by villagers and donated to Wat Mueang

คัมภีร์ : ประทับไม้เขียนลายรดน้ำ แผ่นคัมภีร์ทำด้วยเนื้อรักผสมสีแดง เขียนอักษรอนุโบราณด้วยรักสีดำ มีลายคัมภีร์ปิดทอง
Cover of khampii : gold design

khampii made of lacquer inscribed with ancient Mon writing in black lacquer, writing interspersed with gold

ภาพที่ ๕.๒ สิ่งของที่แสดงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง
ที่มา: คู่มือนำเสนอพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง

ส่วนที่ ๔

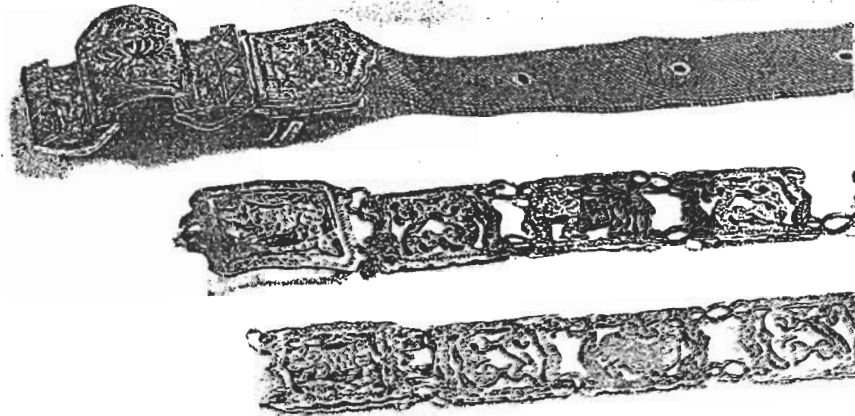
วิถีชีวิตชาวบ้านม่วง

แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน การทำมาหากิน ที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ความเชื่อในพระพุทธศาสนา และความเชื่อในเรื่องผี ดังปรากฏในประเพณีเกี่ยวกับชีวิตและพิธีกรรมในรอบปีที่ชาวบ้านยังคงปฏิบัติสืบเนื่องอยู่ทุกวันนี้

Silver lotus bangles, formerly used by women for anklets, today used in ordination ceremony

เข็มขัดเงิน : แบบดกทึบ เป็นเครื่องประดับผู้ชาย แบบแผ่น จุลลายเป็นเครื่องประดับผู้หญิง

Silver belts : tightly woven for men, carved designs for women

ภาชนะดินเผา หม้อน้ำตาลและหม้อน้ำดื่ม ของใช้ชาวบ้านม่วง
Earthenware : sugar and water containers, used by villagers

SECTION 4

Contemporary Ethnography

This section shows the way of life of the villagers which is related to the environment and to their belief in Buddhism and in spirits. This can be seen in their rites of passage and the ceremonies they observe during the year.

ภาพที่ ๔.๓ สิ่งของที่แสดงถึงวิถีชีวิตของชาวมอญในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง
ที่มา: คู่มือนำชมพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง

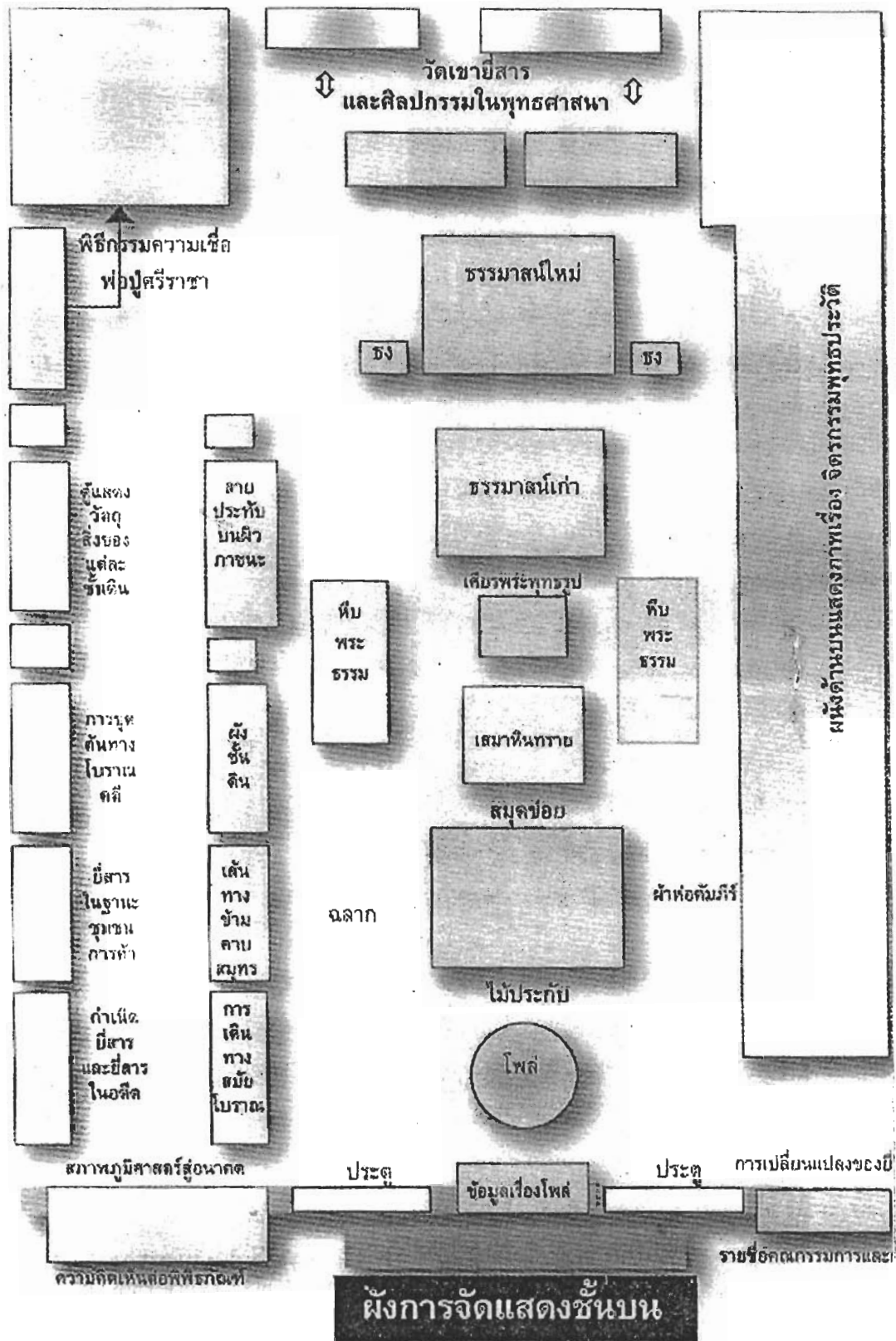
๕) การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงในชุมชนบ้านม่วงและท้องถิ่นใกล้เคียง

แสดงภาพถ่ายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อโรงงานน้ำตาลเกิดขึ้นมากมายในเขตลุ่มน้ำแม่กลอง ชาวบ้านจำนวนมากก็หันมาปลูกอ้อยแทนการปลูกข้าว การสร้างเขื่อน การตัดทราย การก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยว เช่น ร้านอาหาร และที่พักบนแพตามลำน้ำแม่กลอง ทั้งหมดนี้ได้ก่อให้เกิดผลเสียต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ การสูญเสียบ่าไม้ สัตว์ป่า พันธุ์ปลา และการเสื่อมสูญของประเพณีท้องถิ่นที่เคยปฏิบัติมา

ปัจจุบันพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงได้สร้างอาคารพิพิธภัณฑ์หลังที่สองเสร็จ แต่ยังไม่ได้ทำการจัดแสดงข้าวของ เนื่องจากเป็นวัตถุโบราณที่ยังต้องการข้อมูลทางโบราณคดีเพื่อกำหนดอายุของหลักฐานและทำการจัดหมวดหมู่ของสิ่งของในการจัดแสดง จึงต้องรอให้นักวิชาการมาช่วยในเรื่องนี้ ส่วนอาคารพิพิธภัณฑ์หลังแรกนั้นก็มีความคิดที่จะปรับเปลี่ยนการจัดแสดงเนื่องจากเปิดให้เข้าชมมาสิบปีแล้ว จากที่มีคนเข้าชมจำนวนมากในตอนหลังก็ลดจำนวนลง เพราะสำหรับคนที่เคยมาแล้วเมื่อไม่มีหัวข้อหรือเรื่องราวใหม่ๆ มาจัดแสดงก็เลยไม่อยากมาอีก อีกทั้งข้าวของโบราณและวัตถุทางวัฒนธรรมก็ยังมีอีกจำนวนมากสามารถจะนำมาจัดแสดงได้อีก

หัวข้อหรือเนื้อหา รวมทั้งข้าวของที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์วัดม่วงมีความแตกต่างจากพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร เนื่องด้วยประวัติความเป็นมาและวัฒนธรรมชุมชนที่แตกต่างกัน สภาพภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมแตกต่างกัน อีกทั้งวัตถุสิ่งของที่นำมาแสดงนั้นก็แตกต่างกัน

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงนั้นตั้งแสดงข้าวของที่เป็นโบราณวัตถุเป็นส่วนมากโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ส่วนที่พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร ข้าวของที่นำมาจัดแสดงส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่ชาวบ้านใช้ในชีวิตประจำวันประกอบกับสิ่งของที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดี ส่วนเรื่องของความเชื่อและความรู้ด้านประวัติศาสตร์เกี่ยวกับวัดเขายี่สาร นอกจากจะชมได้จากรูปภาพและคำบรรยายที่นำเสนอไว้ในพิพิธภัณฑ์แล้ว ยังสามารถขึ้นไปชมได้จากโบราณสถานที่ตั้งอยู่บนเขายี่สาร วัดเขายี่สารมีประวัติความเป็นมายาวนาน มีโบราณวัตถุสำคัญ เช่น ใบเสมาหินทรายแดงศิลปะสมัยอยุธยา รอยพระพุทธบาท ๔ รอย ในอุโบสถเก่าลายปูนปั้นที่ซุ่มประตูทางขึ้นเป็นศิลปะเขมรผสมไทยสกุลช่างเมืองเพชรที่อ่อนช้อยสวยงาม หน้าบันพระอุโบสถฝีมือช่างสกุลเมืองเพชร รวมถึงภาพจิตรกรรมที่บานหน้าต่างพระอุโบสถเป็นรูปตัวละครในพงศาวดารจีน

ภาพที่ ๔.๔ แผนผังการจัดแสดงชั้นบน พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร
ที่มา: นำชมพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร [๒๕๓๙: ๑๔]

๒.๒ หัวข้อและเนื้อหาที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร

ในกระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีเพิ่มเติมด้วย และค้นพบวัตถุโบราณจำนวนมาก ส่วนหนึ่งนำมาจัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารร่วมกับการจำลองภาพวิถีชีวิตของคนยี่สารที่ยังพอพบได้ในชุมชนและภูมิปัญญาชาวบ้านในด้านอื่นๆ พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารมีการจัดแสดงทั้งชั้นล่างและชั้นบน ชั้นล่างเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมของคนยี่สาร ส่วนชั้นบนจัดแสดงเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ ความเชื่อของชุมชนในเรื่องพ่อปู่ศรีราชา และสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธที่คนในชุมชนนับถือ การนำเสนอรายละเอียดของหัวข้อการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารในที่นี้จะเริ่มจากการจัดแสดงในชั้นบนก่อน

ก. หัวข้อที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ชั้นบน

๑) สภาพภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อม

แสดงผ่านภาพถ่ายทางอากาศที่ตั้งชุมชนยี่สาร ในอดีตบ้านยี่สารตั้งอยู่เชิงเขายี่สารเขาหินปูนปนทรายขนาดย่อมกลางป่าชายเลน และเป็นภูเขาลูกเดียวในเขตจังหวัดสมุทรสงคราม มีรายละเอียดบอกถึงอาณาเขตติดต่อของชุมชนยี่สารกับคลองและชุมชนอื่นๆ สภาพแวดล้อมของชุมชนบ้านเขายี่สารนั้นเป็นป่าชายเลน มีทุ่งซุ่ม และมักพบงูเห่าอาศัยอยู่ตามซอกหินบนเขายี่สารและในป่าโกงกาง สภาพที่เป็นดินเค็มนั้นทำให้มีแต่พืชพื้นถิ่นซึ่งคนยี่สารจะนำมาประกอบอาหารต้องผ่านการกำจัดความเค็มก่อน เช่น ใบชะคราม อาหารที่ขึ้นชื่ออย่างหนึ่งของยี่สาร

ครั้งแรกที่ชุมชนยี่สารติดต่อกับโลกภายนอกโดยทางรถคือ ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ เมื่อมีถนนตัดเข้ามาถึงเขายี่สาร การคมนาคมที่ยากลำบากทำให้ก่อนหน้านั้นชุมชนเปลี่ยนแปลงน้อยมากหรือค่อยๆ เปลี่ยนอย่างช้าๆ แต่หลังจากนั้นในช่วงสิบปีที่ผ่านมาได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมอย่างรวดเร็วมากจากการขยายตัวของการทำงานกึ่งอุตสาหกรรม และการกว้านซื้อที่ดินจากนายทุนภายนอก

๒) กำเนิดยี่สาร

พิพิธภัณฑ์ได้เล่าถึงตำนานพ่อปู่ศรีราชา โลกทัศน์ความเชื่อที่เชื่อมโยงคนยี่สารเข้ากับประวัติความเป็นมาของตนเอง จัดแสดงเรื่องราวที่ค้นพบจากการขุดค้นทางโบราณคดีมีหลักฐานที่แสดงว่ามีการอยู่อาศัยของผู้คนตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จนถึงปัจจุบันไม่ต่ำกว่า

๗๐๐ - ๘๐๐ ปี โดยไม่ขาดตอนหรือมีการทิ้งร้าง จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบเล่าถึงยี่สารในอดีตในฐานะชุมชนการค้า มีการใช้ภาชนะจากทุกแหล่งเตาทุกแห่งที่มีการผลิตเพื่อการค้า ได้แก่ สุพรรณบุรี สุโขทัย ศรีสัชชาลัย เชียงใหม่ ลำพูน สิงห์บุรี จีน เวียดนาม ญี่ปุ่น โดยผ่านการค้าที่กรุงศรีอยุธยาอีกทีหนึ่ง ยี่สารมีสินค้าที่นำไปขายกรุงศรีอยุธยาโดยบรรทุกใส่เรือไปขาย คือ กะปิ น้ำปลา ปูเค็ม ปลากระพง ปลากุเรว ปลาทุบ ปลากระเบนย่าง เป็นสินค้าแปรรูปและของแห้งเพราะยี่สารไม่ใช่ชุมชนประมงชายฝั่ง แต่รับซื้อสินค้าจากทะเลมาผลิตอีกทอดหนึ่ง

ยี่สารเป็นเส้นทางคมนาคม และการท่องเที่ยวโบราณ มีหลักฐานจำนวนมากทั้งแผนที่โบราณของสังฆราชปัลเลอกัวซ์ เขียนขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ มีการถ่ายสำเนามาแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์ด้วย ยี่สารเป็นส่วนหนึ่งของการเดินทางผ่านไปสู่มืองเพชรบุรีและหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกของเทือกเขาตะนาวศรี เป็นเมืองสำคัญสำหรับการเดินทางและการค้าข้ามคาบสมุทรตอนบนสุดที่ต่อกับผืนแผ่นดินภายใน โดยใช้เส้นทางน้ำลัดเลาะสู่มืองเพชรบุรี แล้วเปลี่ยนมาเดินทางบก ข้ามช่องเขาของเทือกเขาตะนาวศรีสู่เส้นทางน้ำสายในจนถึงชายฝั่งเมืองท่ามะริด เพื่อต่อเรือไปชายฝั่งเบงกอลหรือเมืองท่าในมหาสมุทรอินเดีย การเดินเรือเข้าไปยังปากแม่น้ำเจ้าพระยาต้องผ่านยี่สาร แมกลอง ทำจันทน์ เป็นเส้นทางเศรษฐกิจการค้าโพ้นทะเลในดินแดนแถบนี้

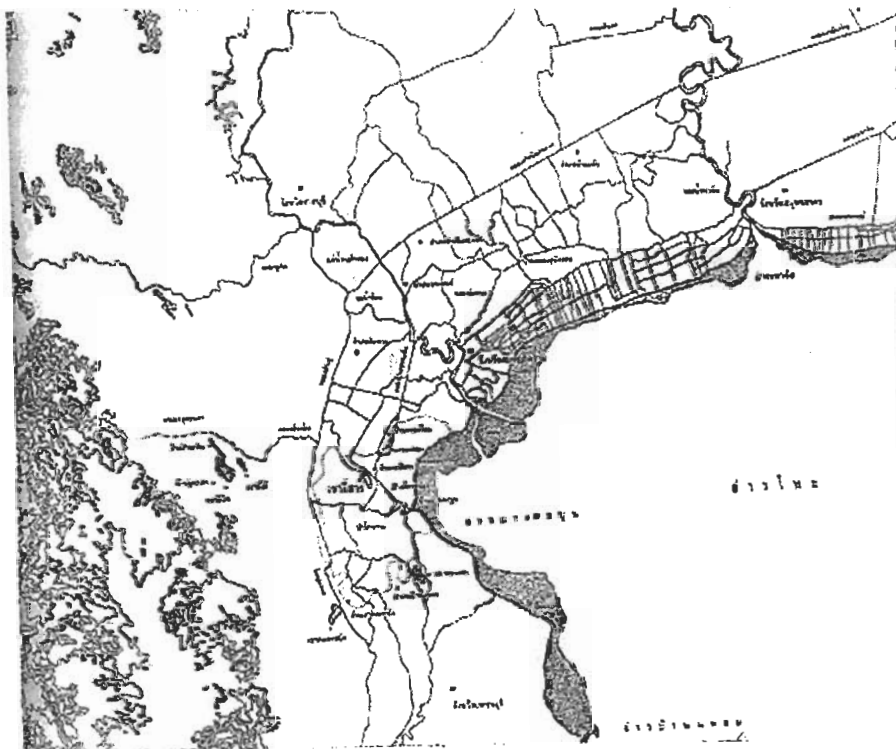
นอกจากจะมีความสำคัญในฐานะเส้นทางคมนาคมแล้ว ยี่สารยังเป็นสถานที่สำหรับท่องเที่ยวพักผ่อนมาแต่โบราณ ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนเรศวร สมัยพระเจ้าเสือ และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สุนทรภู่ก็เคยเดินทางผ่านมาและเขียนถึงยี่สารไว้ในนิราศเมืองเพชร ก.ศ.ร. กุหลาบที่เคยเดินทางมาท่องเที่ยวและไหว้พระที่เขา ยี่สารพร้อมบุตรสาวก็ได้เขียนนิราศยี่สารเอาไว้ ในพิพิธภัณฑ์มีแผนที่แสดงเส้นทางเดินทางทางน้ำจากกรุงเทพฯ ไปเขายี่สาร และเมืองเพชรบุรีตามนิราศเมืองเพชร และนิราศยี่สารไว้ด้วย

๓) การขุดค้นทางโบราณคดี

การขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณที่เรียกรวมๆ ว่า "อู่ตะเภา" พบเศษภาชนะดินเผาประเภทต่าง ๆ หอยเบี้ยที่ใช้แทนเงินตราในการซื้อขาย หอยแครงที่ใช้ทำปูนขาว มีการจัดแสดงผ่านรูปถ่ายและสิ่งของที่ค้นพบ เช่น เครื่องปั้นดินเผาแบบต่างๆ ที่มีจากแหล่งเตาเผาต่างที่กัน ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันว่าบริเวณชุมชนยี่สารนั้นมีคนอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องไม่เคยถูกทิ้งร้างและมีความสัมพันธ์กับการค้าทางทะเล

ภาพที่ ๔.๕ แผนที่โบราณของสังฆราชปัลเลอร์กัวซ์ เขียนขึ้นปี ๒๓๙๗ แสดงให้เห็น
ตำแหน่งของอีสาน (Isan) ใช้สัญลักษณ์ว่าเป็นเมืองขนาดเล็ก (Petites Villes)
ที่มา: สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนอีสาน [๒๕๔๕: ๗๑]

ภาพที่ ๔.๖ แผนที่แสดงที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเขายีสาน
ที่มา: สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนอีสาน [๒๕๔๕: ๕๑]

๔) ความเชื่อ และพิธีกรรมพ่อบุศรีราชา และพ่อบุหัวละมาน

แสดงผ่านรูปถ่ายศาลพ่อบุศรีราชาและรูปถ่ายพิธีกรรมเช่นไหว้ที่จัดขึ้นทุกปี ในแต่ละปีมีผู้คนจำนวนมากที่ศรัทธามาร่วมงานกัน ชาวเย้าสารเกือบทุกคนถ้าไม่มีเหตุสุดวิสัยจริงๆ ก็จะต้องมาร่วมงานไหว้พ่อบุ คนที่ออกไปทำงานนอกชุมชนก็พากันเดินทางกลับมาร่วมงาน นอกจากนี้ยังตั้งแสดงกระดูกปลาและหัวจระเข้ที่มีผู้นำมาถวายพ่อบุไว้ในการจัดแสดงหัวข้อนี้ด้วย เนื้อหาของพิธีกรรมส่วนนี้สะท้อนถึงความเชื่อของชาวบ้านต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน คนเย้าสารเชื่อว่าพ่อบุคือผู้ที่ปกป้องคุ้มครองหมู่บ้าน จากเดิมเชื่อว่าพ่อบุเป็นคนจีน ต่อมามีการบวชพ่อบุเป็นพระ รูปแบบจากการนับถือไม้เจี๊วต์ที่ทำจากไม้ตะเคียนก็กลายมาเป็นการทำเหรียญพ่อบุเป็นรูปพระไว้ห้อยคอแทน

๕) วัดเขายี่สาร: ศิลปกรรมในพุทธศาสนา และภาพจิตรกรรมเรื่องพุทธประวัติ

การจัดแสดงหัวข้อนี้มีการนำธรรมาสน์เก่า และใบเสมาหินทรายโบราณมาแสดง (เป็นใบเสมาคู่) หีบพระธรรม สมุดข่อย และผ้าห่อคัมภีร์ แสดงถึงประวัติศาสตร์อันยาวนานของวัดเขายี่สาร ภาพถ่ายวัดเขายี่สารที่มีร่องรอยของศิลปะในสมัยอยุธยา ภาพเขียนเทพเจ้าจีนที่บานหน้าต่างพระอุโบสถ รอยพระพุทธบาทสี่รอยในพระวิหารที่เป็นประธานของวัด นอกจากนี้ยังได้นำแผ่นไม้คอสองเขียนภาพจิตรกรรมพระพุทธรูปประวัติที่ยังสมบูรณ์มาแสดง สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ นอกจากนี้ยังมีรายนามของผู้บริจาคทรัพย์ที่เป็นชาวบ้านเย้าสารเขียนบอกไว้บนแผ่นไม้ด้วย

๖) การลมน้ำ

เมื่อขึ้นบันไดไปถึงชั้นบนและเดินเข้าไปในห้องที่จัดแสดงจะสะดุดตา "โพล" ขนาดย่อมใบหนึ่งที่วางอยู่ตรงกลางห้องด้านหน้าด้วยถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนเย้าสาร เพราะภาชนะเก็บน้ำนี้เป็นหัวใจของความอยู่รอดของชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานใกล้ทะเล ซึ่งมีปัญหาขาดน้ำจืดสำหรับใช้บริโภค โพลมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมการลมน้ำของชุมชน โดยแสดงภาพถ่ายให้เห็นวิธีการลมน้ำของชาวเย้าสารที่จำเป็นต้องนำน้ำจืดจากแม่น้ำเพชรบุรีบริเวณวัดปากคลองบางครกมาใช้ในหมู่บ้าน

ภาพจิตรกรรมเขียนบนแผ่นไม้เคยติดตั้งไว้ที่คอสองศาลาการเปรียญเก่าเป็นรูปพระพุทธเจ้า
เทคนาโปรดปัญจวัคคีย์ทั้งห้า ด้านบนเขียนชื่อผู้บริจาคซึ่งเป็นบรรพบุรุษคนยี่สารที่มีอายุใน
ช่วงปลายรัชกาลที่ห้า

ภาพจิตรกรรมเขียนบนแผ่นไม้เป็นรูปนางสุชาดากวนข้าวมธุปายาส ในภาพเขียน สก
๑๒๙"ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๕๕ อันเป็นปีแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพที่ ๔.๗ ภาพจิตรกรรมพุทธประวัติบนแผ่นไม้คอสองศาลาการเปรียญเดิม
ที่มว. นำชมพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร [๒๕๓๙: ๓๐]

๗) การเปลี่ยนแปลงของยี่สาร

แสดงภาพถ่ายนาถุ้งที่เคยเฟื่องฟูก่อนที่จะเกิดปัญหาด้านการส่งออก ชาวบ้านหันมาทำนาถุ้งโดยถางป่าชายเลนบางส่วนออกแล้วขุดเป็นบ่อเลี้ยงถุ้งในหมู่บ้าน และเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่มีความต้องการถุ้งกุลาดำในตลาดต่างประเทศอย่างสูง มีคนหันมาลงทุนทำบ่อถุ้งกันมากแทนการทำถ่านเหมือนในอดีต ทำให้เกิดการทำลายพื้นที่ป่าและภาวะน้ำเสีย อีกทั้งมีการกว้านซื้อที่ดินในการทำนาถุ้งจากคนนอกชุมชน ทำให้ที่ดินเปลี่ยนมือไปเป็นของคนนอกมากขึ้น ผลที่ตามมาคือทำให้มีการอพยพออกไปทำงานหรือย้ายที่อยู่อาศัยออกไปอยู่นอกชุมชน ขณะที่บางคนก็เปลี่ยนจากเจ้าของมาเป็นแรงงานรับจ้างแทน

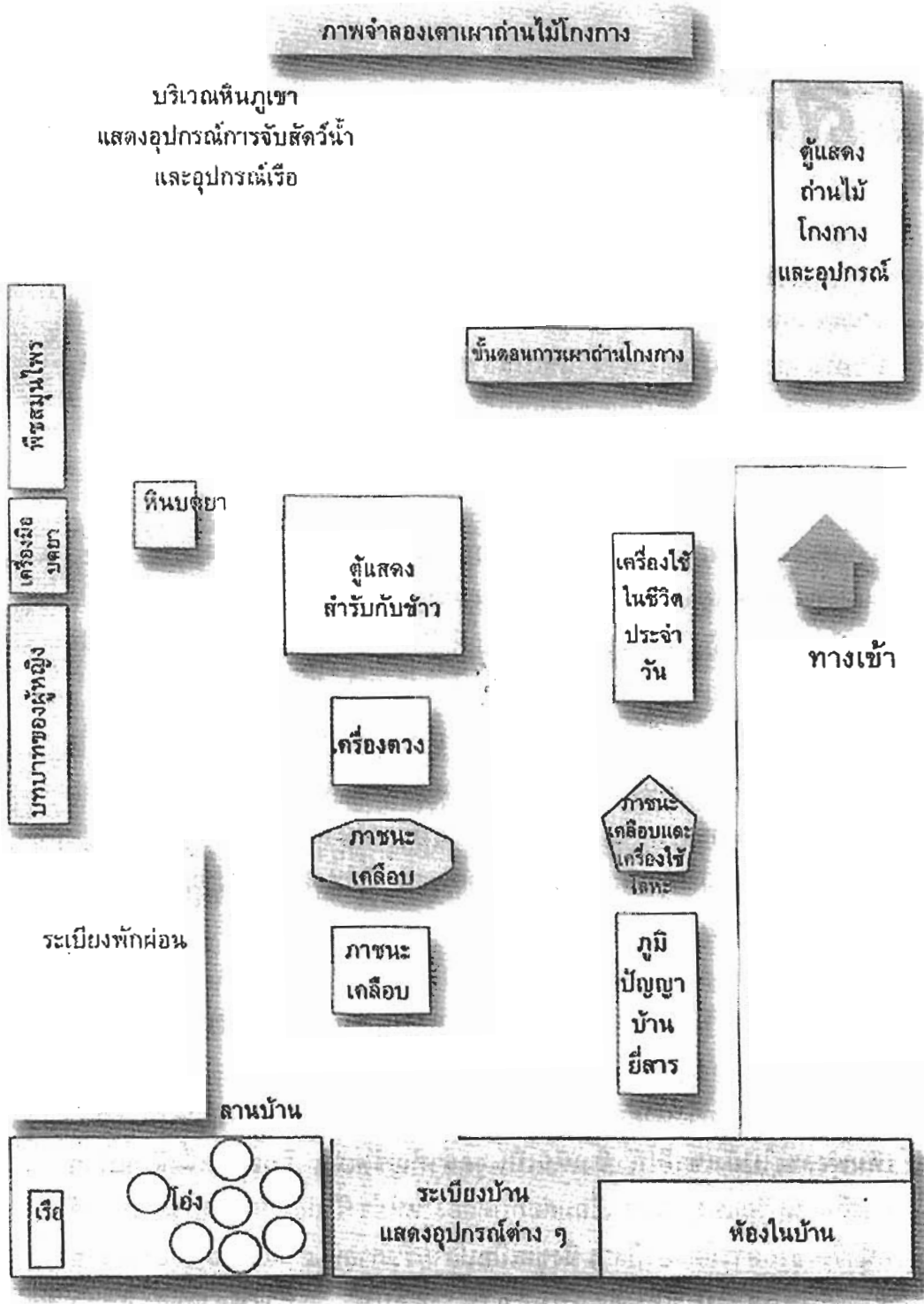
ข. หัวข้อที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ชั้นล่าง

๘) ถ่านไม้โกงกาง

เมื่อเดินเข้ามาที่ห้องจัดแสดงชั้นล่างนั้นจะเห็นภาพจำลองเตาเผาถ่านไม้โกงกาง อาชีพหลักที่สำคัญอาชีพหนึ่งของคนยี่สาร ปัจจุบันก็ยังมีการทำกันอยู่แต่น้อยลงไปมาก ส่วนด้านข้างตรงทางเข้านั้นเป็นตู้แสดงถ่านไม้โกงกางและอุปกรณ์การทำถ่าน มีแผนผังแสดงขั้นตอนของการเผาถ่าน ส่วนอีกด้านหนึ่งของห้องนั้นจัดแสดงอุปกรณ์การจับสัตว์น้ำและอุปกรณ์เรือ เช่น “ซุน” ทำด้วยไม้ไผ่แผ่นแบน ใช้สำหรับม้วนเส้นเชือกในการถักอวน “แจว” ทำจากไม้เนื้อแข็งด้ามยาว ใช้กับเรือทำให้แล่นไปตามทิศที่ต้องการ “แร้วปู” ใช้ตักปู “กระชัง” เอาไว้ขังปลาหรือสัตว์น้ำที่ดักได้ เป็นต้น

๙) พืชพรรณในธรรมชาติ

สภาพแวดล้อมที่เป็นป่าชายเลนนั้นอุดมไปด้วยพืชสมุนไพรที่แตกต่างจากพื้นที่อื่นที่มีระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติแตกต่างออกไป พืชพรรณหลายชนิดสามารถนำมารับประทานและใช้เป็นยารักษาโรคได้ หัวข้อนี้มีการจัดแสดงรายชื่อและสรรพคุณของสมุนไพรชนิดต่างๆ เอาไว้พร้อมเรื่องราวและภาพถ่ายสมุนไพรชนิดต่างๆ จัดแสดงเครื่องมือบดยาทำด้วยเหล็กแบบราว เป็นเครื่องบดยาแบบจีน หินบดยาทั้งที่ทำด้วยหินจากภายนอกชุมชนและทำด้วยหินจากภายในชุมชนยี่สารเอง เป็นหินบดยาที่หมอพื้นบ้านเคยใช้กันในชุมชนด้วย มีตู้จัดแสดงสำหรับกับข้าวที่ปรุงขึ้นจากพืชที่ขึ้นในสภาพแวดล้อมแบบป่าชายเลนประกอบด้วย ชะครามราดกะทิ น้ำพริกปู กุ้ง และปลา เป็นกับข้าวพื้นถิ่นของยี่สารเอง

ผังการจัดแสดงชั้นล่าง

ภาพที่ ๔.๘ แผนผังจัดแสดงชั้นล่าง พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร
ที่มา: นำชมพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร [๒๕๓๙: ๑๔]

๑๐) ชีวิตวัฒนธรรม

แสดงภาพและเรื่องราวเกี่ยวกับบทบาทผู้หญิง ผู้หญิงอีสานมีบทบาทต่อครอบครัวค่อนข้างสูง เนื่องจากสังคมอีสานมีลักษณะดั้งเดิมคือ เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายชายจะเข้าไปอยู่ในบ้านผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทแฝงในทางเศรษฐกิจ และในกิจกรรมยังชีพอยู่มาก ส่วนผู้ชายนั้นจะมีบทบาทที่เป็นทางการมากกว่า ผู้หญิงจึงมีโอกาสนในการตัดสินใจและเป็นผู้ออกแบบหรือชี้นำชีวิตของตนและครอบครัวได้อย่างมีพลัง มีการสืบทอดประเพณีพิธีกรรมจากแม่ผ่านลูกสาวมาอย่างยาวนาน มีกรอบในการดำเนินชีวิตเพียงพอที่จะทำให้ผู้ชายสนับสนุนส่งเสริมผู้หญิงได้อย่างภาคภูมิใจและมีศักดิ์ศรี

๑๑) สิ่งของเครื่องใช้พื้นบ้าน

แสดงผ่านบ้านจำลองที่ตั้งวางอุปกรณ์เครื่องใช้ในชีวิตประจำวันเอาไว้ เช่น กระจาด หาบ กระจ่าที่ใช้สำหรับดักข้าวหรือดักแกง ทัพพีทำจากกะลามะพร้าว เป็นต้น นอกจากนี้ในส่วนอื่นๆ ของพิพิธภัณฑ์ยังมีการตั้งแสดงเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ภาชนะเคลือบ เครื่องทองโอ่งน้ำ เรือ เครื่องมือโลหะที่เคยใช้กันอยู่ เช่น ตะบันหมาก ขันทองเหลือง กรรไกรเหล็กมีลักษณะเป็นเหล็กชิ้นเดียวนำมาตัดให้โค้งงอ ตะเกียงเจ้าพายุ เตารีดโบราณทำจากเหล็กและใส่ถ่านติดไฟไว้ด้านหลัง เป็นต้น นอกจากนี้อีกฟากหนึ่งของอาคารยังมีตะกูด ทำจากไม้เนื้อแข็งลักษณะเป็นพายขนาดใหญ่ตัวยาวใช้กับเรือขนาดใหญ่มากแสดงไว้ด้วย

ฐานคิดที่อยู่เบื้องหลังหัวข้อการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงและพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารคือ การให้ความสำคัญต่อประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น บอกเล่าถึงตัวตนทางประวัติศาสตร์ และตัวตนทางวัฒนธรรมของคนมอญบ้านม่วงและคนยี่สารที่ไม่มีพิพิธภัณฑ์แห่งไหนเคยพูดถึง ไม่เคยปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ที่ร่ำเรียนกันในโรงเรียน แม้แต่พิพิธภัณฑ์ที่อยู่ในพื้นที่ทางการปกครองเดียวกันก็มีได้กล่าวถึง ตัวอย่างเช่น ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติจังหวัดราชบุรี

แม้ว่ามีส่วนหนึ่งที่จัดแสดงเกี่ยวกับชาติพันธุ์วิทยาและศิลปะพื้นบ้าน แต่ก็เป็นการแสดงเอกลักษณ์ทางศิลปะของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในเขตจังหวัดราชบุรีด้วยรูปภาพและเครื่องมือเครื่องใช้จำนวนหนึ่งแสดงให้เห็นว่ามีหลายกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ในเขตจังหวัดราชบุรี เช่น มอญ กะเหรี่ยง ลาวโซ่ง เป็นต้น เป็นการมองกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งๆ ในลักษณะเป็น “ภาพเหมารวม” (stereotype) ของ “ความเป็นชาติพันธุ์” (Ethnicity) ที่ค่อนข้างตายตัวและหยุดนิ่ง โดยมิได้คำนึงถึงมิติที่เกี่ยวข้องกับ “พื้นที่เฉพาะ” หรือ “บริบทเฉพาะ” ของแต่ละท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็น

สภาพแวดล้อมของบริเวณที่ตั้งถิ่นฐาน การติดต่อสัมพันธ์กับสังคมภายนอก การเมืองการปกครอง วิธีการดำรงชีพ ตลอดจนความคิดความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น เพราะถึงแม้ว่าจะสืบเชื้อสายจากกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันก็ไม่ได้หมายความว่า จะมีพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมที่เหมือนกัน หรือเป็นแบบแผนเดียวกันเสมอไป

นอกจากเป็นพิพิธภัณฑ์ที่เน้นวัฒนธรรมท้องถิ่นแล้ว ในกรณีของพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงจะสังเกตเห็นว่า สิ่งของที่นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์บางชิ้นได้รับมาจากชาวมอญในพม่าด้วย เช่น เครื่องถ้วยแบบพม่า เครื่องถ้วยแบบยุโรป เครื่องถ้วยจากจีน หรือที่ได้มาจากชาวมอญหรือวัดมอญในกรุงเทพฯ อย่างปั้นน้ำชาที่เจ้าอาวาสวัดประดิษฐารามมอบให้ตระกูลครูวิชฌายาจารย์ และได้นำมามอบให้วัดม่วงอีกที แสดงถึงสายสัมพันธ์และความผูกพันในฐานะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันมีวัฒนธรรมร่วมกัน อีกทั้งในสมุดเยี่ยมชมของพิพิธภัณฑ์ก็ปรากฏว่ามีผู้นำมอญอิสระในพม่าได้เข้ามาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ด้วยความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมมอญที่ได้รับการอนุรักษ์ไว้

การจัดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเช่นที่บ้านม่วงและยี่สารไม่ได้ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ที่มีต่อส่วนกลางหรือรัฐไทยมากไปกว่าวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และปฏิสัมพันธ์ที่ชุมชนมีต่อบริบทแวดล้อม ที่บ้านม่วงการจัดแสดงให้น้ำหนักที่พุทธศาสนาและวิถีชีวิตความเชื่อของชาวมอญ สืบเนื่องมาจากสิ่งของที่จัดแสดงส่วนใหญ่เป็นของที่ทางวัดเก็บสะสมรวมกับสิ่งของที่ชาวบ้านถวายให้วัด อย่างคัมภีร์ไบเบิลที่มีความสำคัญต่อพระศาสนา และผ้าห่อคัมภีร์ที่แสดงถึงความใส่ใจและศรัทธาในพุทธศาสนาที่สะท้อนอยู่ในธรรมเนียมการถวายผ้าห่อคัมภีร์ ส่วนพิธีกรรมและวิถีชีวิตที่นำมาแสดงผ่านข้าวของและรูปถ่ายก็คือ ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ พิธีรำผีมอญ การละเล่นสะบ้า งานบวชของชาวมอญ และการแสดงเครื่องแต่งกายของชาวมอญ

ส่วนที่ยี่สารเน้นที่วิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาวบ้านดังจะเห็นได้จากการจัดแสดงบริเวณชั้นล่างที่บอกเล่าถึงวิถีชีวิตของคนยี่สารที่แตกต่างจากกลุ่มชนอื่นๆ หรือวัฒนธรรมอื่นๆ ความที่ยี่สารเป็นชุมชนอยู่ในสภาพแวดล้อมแบบป่าชายเลน สภาพภูมิศาสตร์มีส่วนเข้ามากำหนดวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนยี่สารอย่างมาก ประกอบกับข้าวของที่จัดแสดงนั้นก็ล้วนเป็นของที่บ้านม่วงมอบให้พิพิธภัณฑ์ เช่น เข็มฉีดยาโบราณ หม้อดินเผา รางบดยา เป็นต้น ข้าวของเครื่องใช้เหล่านี้แม้ไม่ได้มีความประณีตหรืองดงามล้ำค่า แต่ก็ยังเป็นสิ่งของที่ใช้กันอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันที่สามารถบอกเล่าถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนนี้ได้เป็นอย่างดี.

บทที่ ๕

พลวัตและความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

บทที่ผ่านมาได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนทั้งสอง กระบวนสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และเนื้อหาที่นำเสนอในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งสองแห่งไปแล้ว การจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลา ต้องอาศัยความร่วมมือและพลังความเข้มแข็งอดทนอยู่มีใช้น้อย ดังจะเห็นได้ว่าทั้งบ้านม่วงและยี่สารได้ลงแรงลงใจและกำลังทรัพย์ไปกับงานนี้อย่างต่อเนื่องยาวนาน เมื่อชุมชนสามารถจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นผลสำเร็จ ความเคลื่อนไหวของพิพิธภัณฑ์ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่คุณทำพิพิธภัณฑ์ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการติดตามเนื่องจากการจัดแสดงถาวรที่มีอยู่เดิม

ภาพของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมิได้เป็นภาพร่างง่าย ๆ ที่มีลักษณะเป็นแบบแผนเดียวกันทุกที่ แต่เป็นภาพที่มีรายละเอียดซับซ้อนแตกต่างกันไป อันเนื่องมาจากเอกลักษณ์เฉพาะตัวของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง ไปจนถึงความหลากหลายของกิจกรรมและการกระทำของผู้คนที่ปรากฏอยู่ ณ “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ซึ่งได้กลายเป็นสถานที่ที่มีคนหลายกลุ่มทั้งจากภายในและภายนอกชุมชนที่เข้ามาใช้และชมด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน ด้วยภูมิหลังประสบการณ์ที่แตกต่างกันไป

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไม่เพียงเป็นพื้นที่สำหรับการเล่าเรื่องแสดงตัวตนของคนท้องถิ่นแต่ยังเป็นพื้นที่ที่มีความหมายหลายชุดมาปะทะประสานกันอยู่ แล้วแต่ที่กำลังมองเชื่อมโยงเข้ากับบริบทใด รวมไปถึงความมุ่งหมายความคาดหวังของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไม่ว่าจะมีส่วนสร้างและไม่ได้สร้างก็ล้วนมีส่วนในการก่อรูปก่อร่างอัตลักษณ์และบุคลิกของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง คำถามก็คือเมื่อสร้างเสร็จแล้ว พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นก่อให้เกิดสิ่งใด พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมีความหมายอะไร มีนัยสำคัญอย่างไรต่อชีวิตผู้คนต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนบ้านม่วงและชุมชนบ้านเขายี่สาร

เมื่อพิจารณาจากพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งสองแห่งพบว่า ความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียว และผันแปรไปตามยุคตามสมัยท่ามกลางบริบทที่แตกต่างกันไป ประเด็นหลักที่จะกล่าวถึงในบทนี้มีอยู่ ๓ ประเด็นด้วยกัน คือ ๑. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในฐานะที่เป็นช่องทางแสดงออกและเข้าถึงอำนาจของคนท้องถิ่น กล่าวถึงนัยสำคัญทางการเมืองของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ๒. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในบริบทของการท่องเที่ยว เมื่อพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกลายเป็น

สถานที่เปิดสำหรับนักท่องเที่ยว ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์กับการท่องเที่ยวเป็นอย่างไร และชาวบ้านมีมุมมองต่อการท่องเที่ยวอย่างไร ๓. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกับการเรียนรู้เรื่องราวของท้องถิ่น เพราะสถานที่แห่งนี้ยังมีอีกสถานภาพหนึ่งที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าอันอื่นเลย นั่นคือ การเป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องราวของท้องถิ่นทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมสำหรับคนในชุมชนเองและสำหรับคนภายนอกที่สนใจ

๑. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: นัยสำคัญทางการเมือง

การพิจารณาประเด็นนี้แยกไม่ออกจากการพิจารณาทัศนะที่มีต่อคำว่า “วัฒนธรรมไทย” และ “ประวัติศาสตร์ไทย” หากย้อนกลับไปทบทวนถึงนิยามของคำว่า “วัฒนธรรมไทย” ก็จะพบว่า เป็นคำที่ไม่ได้มีความหมายชัดเจนตายตัวแต่แปรเปลี่ยนไปได้หลายความหมาย นิยามของวัฒนธรรมไทยมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับกระบวนการก่อรูปความคิดเรื่อง “รัฐ-ชาติ”^๑ ดังนั้น นิยามของคำว่าวัฒนธรรมไทยจึงมักจำกัดวงอยู่เฉพาะวัฒนธรรมของชนชั้นสูงในแต่ละยุคสมัย ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ ขุนนาง ข้าราชการ และรัฐ โดยมีแกนกลางอยู่ที่ “ความเป็นไทย” และ “ชาติไทย” ขณะที่วัฒนธรรมของชาวบ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ถูกมองข้ามไปอย่างสิ้นเชิง

หากมองย้อนกลับไปในอดีตช่วงที่ประเทศไทยเริ่มมีการสร้างพิพิธภัณฑ์ ผู้ที่ริเริ่มให้มีการจัดทำพิพิธภัณฑ์ก็คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และงานด้านพิพิธภัณฑ์ยังคงได้รับความสนใจอย่างต่อเนื่องในรัชกาลต่อมา ท่ามกลางบรรยากาศทางการเมืองในช่วงนั้นที่ถูกปกคลุมด้วยม่านหมอกของลัทธิจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคม สยามเองก็พยายามที่จะปรับตัวให้ดูทันสมัยทัดเทียมนานาอารยะเพื่อหลีกเลี่ยงการตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจจากยุโรป

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ การปรับตัวเพื่อหลีกเลี่ยงพ้นจากการเป็นอาณานิคมของสยามประเทศนั้นเป็นกระบวนการเดียวกับการสร้างรัฐ-ชาติสมัยใหม่ ซึ่งหมายความถึงการผนวกดินแดนของรัฐประเทศราชและหัวเมืองน้อยใหญ่จำนวนหนึ่งเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม อันเป็นกระบวนการที่แยกไม่ออกจากการล่าอาณานิคมของจักรวรรดินิยมอังกฤษและฝรั่งเศสที่เกิดขึ้นในห้วงเวลาเดียวกัน “กระบวนการสร้างรัฐ-ชาติ” มิได้หมายความถึงเฉพาะการผนวกดินแดน การปฏิรูประบบการเมือง การปกครอง กฎหมาย และจัดระบบระเบียบในด้านต่างๆ เท่านั้น แต่

^๑ Surichai Wun'Gaeo. "The Making of Thai National Culture", *Cultures in ASEAN and 21st Century*, 1996.

ยังหมายรวมถึงความพยายามที่จะบูรณาการทางวัฒนธรรมให้มีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยมีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง หรือเป็นต้นแบบด้วย^๑

ขณะที่ความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมคือ สิ่งที่ถูกหล่นสูญหายไประหว่างทางของกระบวนการสร้างรัฐ-ชาติสยาม สิ่งที่น่าประหลาดใจขึ้นท่ามกลางกระบวนการดังกล่าวก็คือ ท่าทีและสายตาของเจ้าอาณานิคมที่มีต่อผู้คนและวัฒนธรรมของดินแดนที่ได้ผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยาม หากมองการจัดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในบริบทเหล่านี้จะเห็นได้ว่าพิพิธภัณฑ์ก็คือเครื่องมือทางการเมืองอย่างหนึ่งในกระบวนการสร้างรัฐ-ชาติของอาณาจักร "สยาม" หรือ "ไทย" ในกาลสมัยต่อมา

การสร้างพิพิธภัณฑ์ที่มุ่งแสดงถึงความรุ่งเรืองยิ่งใหญ่ของสยามประเทศนั้น ทำให้เนื้อหาของการจัดแสดงเน้นไปที่ความยิ่งใหญ่ล้นการ และเชิดชูความเป็นชาติอารยะของสยาม พิพิธภัณฑ์ที่มุ่งจัดแสดงศิลปวัตถุและสิ่งของมีค่าต่างๆ จึงมักสะท้อนแต่วิถีชีวิตของกลุ่มชนชั้นสูงเป็นหลัก การสร้างและจัดแสดงเรื่องราวในพิพิธภัณฑ์จึงเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างแยกไม่ออก หากพิจารณาจากมุมมองนี้อาจกล่าวได้ว่า พิพิธภัณฑ์เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการครอบงำทางวัฒนธรรมของผู้มีอำนาจจากส่วนกลางในฐานะ "เจ้าอาณานิคม" ที่กระทำต่อคนท้องถิ่นในฐานะที่เป็น "อาณานิคมภายใน" ของตนไม่ว่าจะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม

ทั้งนี้มิได้หมายความว่าไม่มีวัตถุสิ่งของหรือเรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่นปรากฏอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ตรงกันข้ามกลับพบว่ามีข้าวของ เครื่องใช้ และโบราณวัตถุจำนวนมากที่ถูกดึงจากท้องถิ่นไปไว้ในพิพิธภัณฑ์ของรัฐ หากแต่วัตถุสิ่งของเหล่านั้นมิได้จัดวางไว้เพื่อบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่น หรือทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิต สังคม-วัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เป็นต้นทางหรือแหล่งที่ค้นพบวัตถุสิ่งของเหล่านั้น เท่ากับที่เป็นส่วนประกอบหรือเป็นเครื่องประดับประดาที่ขับเน้นความรุ่งเรืองของประเทศชาติ เป็นโบราณวัตถุสูงค่าที่พบในราชอาณาจักร หรือบางกรณีก็มีสถานะเป็น "ของแปลก" ที่ปะปนอยู่ท่ามกลาง "ของมีค่า" ทั้งหลายในพิพิธภัณฑ์

^๑ธงชัย วินิจจะกุล. "ประวัติศาสตร์การสร้าง "ตัวตน" ใน สมบัติ จันทรวงศ์และชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บรรณาธิการ. *อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมเพื่อเป็นเกียรติแด่ ศ. เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐. และสามารถดูรายละเอียดของวิทยานิพนธ์ฉบับสมบูรณ์ได้ใน Thongchai Winichakul. *Siam Mapped: a history of the geo-body of a nation*. Honolulu: university of Hawaii Press, 1994.

การสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อนำเสนอเรื่องราวของชุมชนมอญและตัวตนของคนยี่สาร จึงเป็นการต่อสู้กับการเขียนประวัติศาสตร์ และการนิยามวัฒนธรรมแบบชาตินิยมและรัฐนิยมที่มี “ชาติ” และ “ความเป็นไทย” เป็นศูนย์กลาง ซึ่งการจัดทำพิพิธภัณฑ์นับเป็นกลไกอันหนึ่งในกระบวนการนี้ โดยเฉพาะการจัดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่อยู่ในความดูแลของกรมศิลปากร หากเข้าไปชมก็จะเห็นได้ว่าเป็นที่รวบรวมและจัดแสดงโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ สิ่งของล้ำค่าต่างๆ จำนวนมาก ตั้งวางเรียงรายพร้อมก็มีป้ายบอกว่าคืออะไร ได้มาจากไหน อยู่ในยุคสมัยใดทางประวัติศาสตร์-โบราณคดี ทว่าปราศจากเรื่องราวที่เชื่อมต่อกับชีวิตของผู้คนธรรมดาสามัญและขาดการเชื่อมต่อกับอดีตกับความเป็นไปของสังคมปัจจุบัน เช่น ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จังหวัดราชบุรี ก็มีการจัดแสดงพระพุทธรูปที่ได้มาจากวัดเขายี่สาร แต่ไม่ได้บอกเล่าเรื่องราวอะไรเกี่ยวกับยี่สารเลย นอกจากการเป็นแหล่งที่มาของพระพุทธรูปดังกล่าว

แม้ว่าปัจจุบันการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติจะเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปมากแล้วก็ตาม แต่โครงเรื่องหลักที่นำเสนอก็ยังคงเป็นไปในท่วงทำนองเดิมคือ เป็นโครงเรื่องที่เน้นประวัติศาสตร์ของชาติ และมองภาพรวมของวัตถุสิ่งของที่จัดแสดงจำกัดเฉพาะในกรอบของยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ อย่างทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย อโยธยา รัตนโกสินทร์ เป็นต้น โดยไม่ค่อยได้เชื่อมโยงกับชีวิตของผู้คนและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในแต่ละยุคแต่ละสมัย ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงหลายอย่างที่เกิดขึ้นในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหลายแห่งก็สืบเนื่องมาจากการวิพากษ์วิจารณ์และท้าทายของพิพิธภัณฑ์นอกระบบราชการที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในระยะหลังๆ^๖ นั่นเอง ซึ่งก็รวมถึงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นด้วย

กระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงเป็นกระบวนการสร้างและเสนอภาพของความ เป็นท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะซึ่งถูกกลืนกลายหายไปในช่วงเวลาของการสร้างชาติที่อาจ พิจารณาได้ว่า มีอยู่ ๒ ระลอกใหญ่ๆ ด้วยกันคือ ช่วงการตอบโต้กับกระแสการล่าอาณานิคม ในสมัย ร.๔ – ร.๕ และช่วงหลังการปลดปล่อยอาณานิคมเมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งนี้สอง ช่วง แรกนั้นเป็นที่เรียกขานกันในนามของ “การทำประเทศให้ทันสมัย” (modernization) และช่วงที่ สอง คือ ยุคเฟื่องเรือง “การพัฒนา” (development) ที่ต่างก็มีจุดหมายปลายทางอยู่ที่เดียวกัน คือ การมุ่งสู่ความทันสมัย (modernity) แม้ว่าแต่ละช่วงจะมียุคสมัยและรายละเอียดที่ต่างกันอยู่ แต่ข้อใหญ่ใจความที่ไม่แตกต่างกันมากนักก็คือ การปฏิเสฐวัฒนธรรมท้องถิ่น ด้วยมองเห็นว่า เป็นความล้าหลังและต่ำต้อยด้อยค่ากว่าวัฒนธรรมของส่วนกลางและวัฒนธรรมของชาติ มหาอำนาจ

^๖ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). พิพิธภัณฑ์ไทยในศตวรรษใหม่, ๒๕๔๕.

การนำเสนอภาพของชุมชนในรูปแบบของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เป็นวิธีการนำเสนอที่ชาวบ้านสามารถจะมีฐานะเป็น “ผู้กระทำการ” ที่มีบทบาทสำคัญในกระบวนการสร้างและนำเสนอเรื่องราวของตนเอง ซึ่งสถานะอันนี้เป็นไปได้ยากภายใต้กรอบการนำเสนอภาพท้องถิ่นในรูปแบบของ “การเขียน” หรือ “งานเขียน” ที่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะงานเขียนทางวิชาการและงานวิจัยที่เคร่งครัดยึดติดกับรูปแบบที่เป็นทางการ “คนท้องถิ่น” จึงมักมีฐานะเป็นเพียงตัวละครในเนื้อเรื่องมากกว่าที่จะเป็นผู้กำกับหรือคนเขียนบท หรือมีส่วนในการโต้แย้งต่อรองเกี่ยวกับเนื้อหาของเรื่องเล่าที่จะนำเสนอ

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นรูปแบบการเขียนประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นที่มี “ท้องถิ่น” และ “ชุมชน” เป็นแกนกลางของการดำเนินเรื่อง เป็นงานเขียนวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ใน “บริบทเฉพาะ” ของชุมชนท้องถิ่น โดยใช้วิธีการเล่าเรื่องราวผ่านข้าวของ เป็นการจัดวางสิ่งของไว้ในบริบทของท้องถิ่น มิใช่เป็นการดึงเอาวัตถุสิ่งของออกจากบริบทเดิมเข้าสู่พิพิธภัณฑ์ที่ตั้งอยู่นอกท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงเป็นทั้งกระบวนการเรียนรู้เรื่องราวของตนเอง ทำให้คนท้องถิ่นได้รู้จักตนเอง และเป็นกระบวนการสร้างพื้นที่สำหรับตัวตนของคนท้องถิ่นที่ลึกๆ แล้ว รู้สึกว่าตัวเองถูกละเลยมานาน

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งสองแห่งนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นเหล่านี้อย่างชัดเจน พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงเป็นเครื่องมือที่ให้อำนาจและสร้างความเข้มแข็ง (Empowerment) ให้กับคนในชุมชนบ้านม่วง ทำให้คนบ้านม่วงเกิดความภูมิใจและตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของตนเอง เป็นช่องทางไปสู่การปฏิสังสรรค์ทางสังคม การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนกับนักวิชาการจากภายนอก การเข้าถึงทรัพยากรและอำนาจต่อรองกับภายนอกชุมชน อาทิ หน่วยราชการ สื่อมวลชน สถาบันการศึกษา

“ครั้งแรกอาจารย์จากศิลปากรตั้งใจจะเก็บข้อมูลที่นครชุมน์ เพราะเป็นหมู่บ้านใหญ่เหมือนกัน แต่พระฝั่งโน้นไม่ชอบรับแขกชาวบ้านก็ไม่อยากกวนวาย เพราะประเพณีไทยกับมอญผิดกัน บ้านโหนดมีซึ่งต้องระวังและคงไม่ยากกังวลเตรียมข้าวปลาอาหาร แต่อาจารย์ลม เจ้าอาวาสวัดม่วง ท่านเป็นพระนักพัฒนาและต้องการรักษาประเพณีดั้งเดิมอยู่แล้ว ซึ่งตรงกับความต้องการของมหาวิทยาลัย จึงทำให้มีคนเข้ามาเรื่อยๆ ตอนหลังท่านสร้างห้องพักสำหรับนักศึกษาที่เข้ามาเยี่ยมหมู่บ้านโดยเฉพาะ หลังจากสร้างพิพิธภัณฑ์ที่วัดม่วงเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็ยิ่งสนใจและเห็นความสำคัญของการรักษา

ประเพณีเก่าๆ มากขึ้น เมื่อก่อนคนมอญไม่ยอมพูดภาษามอญ เดียวนี้พอมิพิพิธภัณฑ
ก็กล้าพูด ..”^๑

ทำนองเดียวกันกับกรณีของชุมชนยี่สาร กระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและการ
ดำเนินการต่าง ๆ ที่สืบเนื่องต่อมานั้น คือการสร้างเชื่อมั่นความภาคภูมิใจในตนเองและ
แสดงออกถึงตัวตนของคนยี่สารท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป จาก “ยี่สาร” ที่ครั้งหนึ่งเคย
เป็นชุมชนปิดที่ถูกทอดทิ้งมานาน ไม่มีใครรู้จัก ไม่มีคนสนใจเหลือแล้ว วันนี้ยี่สารเป็นชุมชนที่
มีประวัติศาสตร์มีความเป็นมาและมีเอกลักษณ์ที่น่าเสนอต่อคนภายนอกได้ ดังแสดงให้เห็นบน
ป้ายข้อความตรงทางเข้าบ้านเขายี่สารที่เขียนไว้ว่า “ยี่สารเมืองเก่า ภูเขาสามสมุทร สวยสุด
ประดิวหาร นมัสการหลวงพ่อบุ๊ น่าดูวังมัจฉา พัฒนาป่าโกงกาง ”

แม้ว่าพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละแห่งจะมีเรื่องราวและวัตถุสิ่งของที่จัดแสดงแตกต่างกันไป
แต่ก็มีส่วนที่คล้ายกันอยู่ประการหนึ่งนั่นคือ มักเป็นการเล่าเรื่องที่ตกหล่นสูญหายไปจากเวที
ประวัติศาสตร์ที่อำนาจในการเล่าเรื่องมักตกอยู่ในการครอบครองของคนบางกลุ่ม บางชนชั้นที่มี
สถานภาพสูงกว่า หรือมีอำนาจมากกว่า ซึ่งมักผูกขาดการเป็นผู้เล่าและเรื่องราวที่เล่าไว้แต่
เฉพาะกลุ่มของตน ทำให้เรื่องราวของคนกลุ่มอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นคนผิวสี คนพื้นเมือง กลุ่ม
ชาติพันธุ์บางกลุ่ม กลุ่มวัฒนธรรมย่อย คนที่ตกเป็นเหยื่อหรือถูกกระทำจากรัฐ หรือที่ระยะหลัง
ในแวดวงวิชาการและสื่อมวลชนมักนิยมเรียกกันรวมๆ อย่างหลวมๆ ว่า “คนชายขอบ” ไม่
ปรากฏอยู่ในเนื้อเรื่องเลย ราวกับว่าคนเหล่านั้นไม่เคยมีตัวตนอยู่ในสังคมหรือในประวัติศาสตร์
ไม่เฉพาะแต่กรณีของประเทศไทย ในพื้นที่ส่วนอื่นๆ ของโลกก็ปรากฏเรื่องราวทำนองเดียวกัน
นี้เช่นกัน ดังเช่นกรณีของคนผิวดำก็เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนอันหนึ่ง

ในที่นี้ขอยกตัวอย่างพิพิธภัณฑ์ชุมชนเพื่อคนผิวดำแห่งหนึ่งในสหรัฐอเมริกา ซึ่งมี
ประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจและสอดคล้องกับประเด็นที่กล่าวข้างต้นนั่นคือ พิพิธภัณฑ์ชุมชน
อนาโคสเตีย^๒ เพื่อเปรียบเทียบกับกรณีของพิพิธภัณฑ์วัดม่วงและบ้านเขายี่สาร พิพิธภัณฑ์

^๑ สัมภาษณ์ป้าสอางค์ พรหมอินทร์, บ้านม่วง อ.โพธาราม จ.ราชบุรี

^๒ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแห่งนี้และอีกหลายแห่งได้ใน ปราณี วงษ์เทศ “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
เพื่อชุมชนชาวบ้าน”, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๗, พฤษภาคม, ๒๕๓๓. ปัจจุบันพิพิธภัณฑ์ชุมชน
อนาโคสเตียยังคงเปิดดำเนินการอยู่ โดยที่เนื้อหาของนิทรรศการและกิจกรรมต่างๆ ของพิพิธภัณฑ์ก็ยังคงมี
การเปลี่ยนแปลงอยู่อย่างสม่ำเสมอ ท่านที่สนใจสามารถเข้าชมนิทรรศการออนไลน์ได้ที่เว็บไซต์ของ
พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ที่ <http://anacostia.si.edu/> หรือดูตัวอย่างหัวข้อนิทรรศการและกิจกรรมของพิพิธภัณฑ์
ชุมชนอนาโคสเตีย ประจำเดือนตุลาคม - ธันวาคม ค.ศ. 2002 ได้จากภาคผนวก

ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนผิวดำแห่งนี้จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ (ค.ศ. ๑๙๖๗) พิพิธภัณฑ์ชุมชนอนาโคสเดียเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันสมิธโซเนียน ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์ขนาดใหญ่ที่สุดในโลก ตั้งอยู่ที่กรุงวอชิงตัน ดี.ซี. มีผู้เข้าชมถึงปีละกว่า ๒๕ ล้านคน

ความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์ชุมชนอนาโคสเดียสืบเนื่องจากข้อเรียกร้องของกลุ่มชาวบ้านที่ต้องการให้จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ที่มีความหมายต่อกลุ่มชนท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วยชาติพันธุ์ต่างๆ ด้วยคำถามที่ว่า “เพราะเหตุใดพิพิธภัณฑ์ขนาดมหึมาและทันสมัยที่สุดเช่น สมิธโซเนียน (Smithsonian) จึงไม่จัดแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับคนผิวดำ (อเมริกันนิโกร) หรือชนกลุ่มอื่นๆ ที่เคยร่วมกันต่อสู้สร้างชาติแล้วมีวิถีชีวิตประกอบเข้าด้วยกันเป็นประเทศสหรัฐอเมริกา ศิลปวัตถุและสิ่งของที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สมิธโซเนียนล้วนสะท้อนให้เห็นเรื่องราวความเป็นมาและวิถีชีวิตของกลุ่มชนผิวขาวเท่านั้น”

ในกลุ่มคนผิวดำเองตระหนักดีว่า ปัญหาเรื่องการถูกกดขี่ และความรังเกียจเดียดฉันท์ที่คนผิวขาวมีต่อคนผิวดำจะไม่มีวันยุติได้ ตราบใดที่คนผิวดำยังยอมจำนนและอดทนต่อการถูกกดขี่ ท่ามกลางการดูถูกการกีดกันทางสังคมและวัฒนธรรมต่อคนผิวดำ มีการรณรงค์ให้จัดตั้งพิพิธภัณฑ์คนผิวดำขึ้น เพื่อปลุกเร้าจิตสำนึกให้คนผิวดำในสหรัฐอเมริกา เข้าใจความเป็นมา และรู้จักประวัติศาสตร์ของตนเอง ด้วยเชื่อมั่นว่าการรู้จักตนเองอย่างต่อแท้จะทำให้มีความภาคภูมิใจและมั่นใจในวัฒนธรรมของตน เมื่อเข้าใจวัฒนธรรมของตัวเองแล้วยอมช่วยให้ทำความเข้าใจวัฒนธรรมของผู้อื่นได้ด้วย

แนวคิดของชาวบ้านในขณะนั้นสอดคล้องกับแนวคิดของ นายเอส. ดิลลอน ริป्ली (S. Dillon Ripley) อดีตเลขาธิการสถาบันสมิธโซเนียนที่มีความตั้งใจจะจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ในเขตชุมชนชาวบ้านดังที่ได้กล่าวไว้ในการปาฐกถาครั้งหนึ่งว่า พิพิธภัณฑ์สมิธโซเนียนไม่สามารถให้บริการแก่ประชาชนซึ่งมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมได้ทั่วถึง ทำให้ประชาชนจำนวนมากไม่เข้ามาชมพิพิธภัณฑ์ “ถ้าชาวบ้านไม่เข้าพิพิธภัณฑ์ พิพิธภัณฑ์ต้องออกไปหาชาวบ้าน”

เมื่อหนังสือพิมพ์ในวอชิงตัน ดี.ซี. รายงานข่าวการปาฐกถาและตีพิมพ์แนวคิดของนายริป्लीออกสู่สาธารณะ มีผลให้บรรดาผู้คนกลุ่มต่างๆ ทั้งที่อยู่ในเขต และนอกเขตวอชิงตัน ดี.ซี. พวกเขาเรียกร้องให้ทางสถาบันสมิธโซเนียนไปจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ในชุมชนของตนเอง ในที่สุดชาวบ้านย่านอนาโคสเดียในกรุงวอชิงตัน ดี.ซี. ก็ต่อสู้เรียกร้องจนกระทั่งสถาบันสมิธโซเนียนไปจัดตั้งพิพิธภัณฑ์อย่างประหยัดขนาดเล็กๆ ในเขตที่อยู่อาศัยย่านอนาโคสเดีย

อาคารพิพิธภัณฑ์แห่งนี้แต่เดิมเป็นโรงหนังขนาดเล็กที่ทรุดโทรมไม่มีใครสนใจ เมื่อตกลงปรับปรุงทำเป็นพิพิธภัณฑ์ของชุมชน บรรดาชาวบ้านย่านนั้นก็ร่วมแรงร่วมใจสละแรงงานมาช่วยกันซ่อมแซมและทำความสะอาด บริจาคสิ่งของต่างๆ เพื่อจัดแสดง และเป็นอาสาสมัครช่วยทำงานในระหว่างเปิดการแสดงทุกครั้ง

พิพิธภัณฑ์อานาโกลเดียนับเป็นพิพิธภัณฑ์แห่งแรกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางที่อยู่อาศัยในชุมชนชาวบ้านอเมริกันผิวดำ ดังนั้นการจัดแสดงจึงเป็นลักษณะนิทรรศการชั่วคราวโดยหมุนเวียนแต่ละหัวข้อนานประมาณ ๓ เดือน เน้นภาพถ่ายเก่าๆ มากกว่าวัตถุสิ่งของ และเรื่องที่แสดงเกือบทุกหัวข้อมาจากผลการวิจัย เช่น บทบาทของผู้หญิงอเมริกันผิวดำ นักวิทยาศาสตร์ผิวดำ ศิลปินผิวดำ จากอาณาจักรในแอฟริกาตะวันตกถึงการอพยพสู่อเมริกา ฯลฯ นอกจากนั้น พิพิธภัณฑ์อานาโกลเดียนยังสร้างความสัมพันธ์อย่างกว้างขวางกับพิพิธภัณฑ์และองค์กรทางการศึกษานานาชาติที่มีการศึกษาเกี่ยวกับคนผิวดำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแอฟริกาตะวันตก จึงทำให้พิพิธภัณฑ์อานาโกลเดียนมีความเคลื่อนไหวอย่างมีประสิทธิภาพ

ก่อนหน้านี้คนผิวดำในสหรัฐอเมริกาเกือบทั้งหมดขาดโอกาสทางการศึกษา ไม่รู้จักประวัติความเป็นมาของตนเอง ต่อมาแม้ว่าคนผิวดำจะมีโอกาสทางการศึกษามากขึ้น แต่ระบบการศึกษาทางการก็เน้นการสอนเด็กให้อ่านออกเขียนได้ มุ่งสอนความรู้ทางคณิตศาสตร์ แต่ไม่ค่อยมีเวลาให้กับความรู้อื่นๆ แม้แต่เรื่องราวของคนผิวดำเอง พิพิธภัณฑ์แห่งนี้จึงมีบทบาทสำคัญในการสนองตอบต่อความจำเป็นในเรื่องนี้ โดยทำหน้าที่เสนอบริการด้านต่างๆ เช่น สถานที่อุปกรณ์การเรียนการสอนและกิจกรรมต่างๆ ที่ครูสามารถพานักเรียนไปใช้เรียน เล่น ร้องเพลง บรรเลงดนตรี และอ่านวรรณกรรม ทั้งนี้ก็เพื่อเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของคนผิวดำ

ด้วยเป้าหมายที่สำคัญคือพยายามผลักดันให้เป็นแหล่งความรู้เพื่อกระตุ้นคนผิวดำให้รู้จักและมั่นใจในตนเอง พิพิธภัณฑ์อานาโกลเดียนจึงสร้างความสัมพันธ์กับบรรดาโรงเรียนที่ตั้งอยู่โดยรอบๆ ชุมชน รวมทั้งสร้างความสัมพันธ์กับครอบครัวทั้งหมดในชุมชนโดยจัดกิจกรรมสนุกสนานร่วมกัน เช่น มิดนตรี เต้นรำ ปาฐกถา และงานพบปะสังสรรค์เนื่องในเทศกาลต่างๆ

ทุกวันนี้ในสหรัฐอเมริกามีพิพิธภัณฑ์คนผิวดำที่ก่อตั้งโดยกลุ่มของคนผิวดำในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ มากมาย ด้วยความมุ่งหวังว่า กิจกรรมพิพิธภัณฑ์ประเภทนี้จะช่วยให้คนผิวดำมีความรู้และมีความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาของตนเอง ช่วยลดปมด้อยจนทำให้คนผิวดำมีความเชื่อมั่นทางวัฒนธรรมกล้าแสดงออกถึงวิถีชีวิตทางวัฒนธรรม และมีวิถีชีวิตทัดเทียมคนผิวขาวได้โดยไม่ต้องอับอายและปิดบังอดีตของตนเองอีกต่อไป

ในทางกลับกันคนผิวขาวที่ได้เข้าชมพิพิธภัณฑ์ก็จะได้เข้าใจถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคนผิวดำ ซึ่งก็เป็น “คน” ไม่แตกต่างไปจากพวกตน แม้ว่าจะสืบเชื้อสายมาจากต่างเผ่าพันธุ์ หรือมีวิถีวัฒนธรรมที่ต่างกัน ความเข้าใจนี้อาจเปิดใจคนผิวขาวให้ยอมรับวัฒนธรรมที่แตกต่างให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติและเสมอภาคได้ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงเป็นจุดเล็กๆ อีกจุดหนึ่งที่จะช่วยสื่อสารความเข้าใจระหว่างผู้คนต่างวัฒนธรรม เพื่อลดทอนอคติความรังเกียจเดียดฉันท์ ความขัดแย้งทางด้านเชื้อชาติ สีผิว และความรุนแรงทางวัฒนธรรมทั้งหลายให้เบาบางลงได้บ้าง

จากตัวอย่างที่กล่าวมาทั้งกรณีพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร และพิพิธภัณฑ์ชุมชนคนผิวดำอานาโคสเซียที่ยกมานำเสนอข้างต้นกล่าวได้ว่า “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” เป็นเครื่องมือที่ชาวบ้านจับต้องได้ สามารถหยิบฉวยมาใช้เพื่อทำความรู้จักตนเองและบอกเล่าว่าตัวเองคือใคร มีความสัมพันธ์กับผู้อื่นอย่างไร มีอดีตและรากเหง้าความเป็นมาอย่างไร

กระบวนการนำเสนอภาพตนเองผ่านสื่อหรือเครื่องมือชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” จึงมีฐานะเป็นปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรมของสามัญชนที่ตอบโต้ต่ออำนาจบางอย่างที่แม้มองไม่เห็นแต่รู้สึกได้ เป็นการท้าทายมุมมองความคิดความเชื่อของคนบางกลุ่มเป็นต้นว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐบางส่วนที่มักเพ่งมองและปฏิบัติต่อราษฎรด้วยท่าทีตั้งเจ้าขุนมูลนาย นักวิชาการผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญจำนวนไม่น้อยที่เพ่งมองด้วยสายตาหมิ่นแคลนว่าชาวบ้านนั้นไม่มีความรู้แต่อดคิดคิดทำการใหญ่ หรือกระทั่งมองว่า “สิ่งที่ชาวบ้านรู้นั้น ไม่ใช่ความรู้”

๒. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในบริบทการท่องเที่ยว

เมื่อมองไปยังพิพิธภัณฑ์ที่เสร็จเป็นรูปร่างแล้ว วัตถุสิ่งของที่นำมาจัดวางเป็นที่เส้นทางพร้อมเรื่องราวที่ระบุดูตรงหน้า ความหมายของพิพิธภัณฑ์ในสายตาของคนที่มีส่วนสร้างและสนับสนุนให้เกิดขึ้นยังคงเป็นเช่นครั้งที่เริ่มลงมือสร้าง หรือกำลังเคลื่อนไปในทิศทางใดท่ามกลางความแรงของกระแสการท่องเที่ยว โดยเฉพาะการท่องเที่ยวแบบที่เน้นวัฒนธรรมเป็นตัวชูโรง หรือที่เรียกว่าการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนั้น “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นทั้ง “ปฏิบัติการ” และ “สัญลักษณ์” ของท้องถิ่นที่มีพลวัตและความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมนั้นมีปฏิสัมพันธ์กับการท่องเที่ยวอย่างไร

หากมองย้อนทวนกระแสเชิงวรากรของการส่งเสริมการท่องเที่ยวในปัจจุบันกลับไปแล้ว จะพบว่าธุรกิจการท่องเที่ยวในประเทศไทยมีการขยายตัวอย่างมากในระยะ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา

การท่องเที่ยวได้กลายเป็นกลยุทธ์หลักที่สำคัญอันหนึ่งในการนำเงินตราเข้าประเทศและได้รับการส่งเสริมอย่างเข้มข้นทั้งจากภาครัฐและเอกชนมาโดยตลอด

สัญญาณที่เด่นชัดก็คือ การกำหนดให้ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นปีแห่งการท่องเที่ยวไทย ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในธุรกิจการท่องเที่ยวอย่างมาก ไม่แต่เพียงการขยายตัวของธุรกิจ ยังมีการขยับรูปแบบการท่องเที่ยว โดยขยายแหล่งท่องเที่ยวออกไปอย่างกว้างขวางทั้งในพื้นที่ธรรมชาติ ในท้องถิ่นที่ห่างไกล และตามที่อยู่อาศัยของชุมชนชาติพันธุ์ต่างๆ ทั่วทั้งประเทศ เพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวทั้งจากต่างประเทศและในประเทศอย่างเต็มที่ มีการประชาสัมพันธ์ตามสื่อต่างๆ อย่างขนานใหญ่เพื่อชักชวนให้คนมาท่องเที่ยว

อีกหนึ่งทศวรรษต่อมา ในสถานะที่เศรษฐกิจของประเทศกำลังทรุดหนักภายหลังจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในเอเชีย การท่องเที่ยวถูกตั้งความหวังให้เป็นช่องทางหารายได้เข้าประเทศในยามวิกฤต ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ - ๒๕๔๒ ถูกจัดให้เป็นปีท่องเที่ยวไทยอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับ "วัฒนธรรม" ในฐานะเป็นจุดขายหลักของการท่องเที่ยวไทย กล่าวได้ว่าเป็นช่วงของการตื่นตัวอย่างมากในเรื่อง "วัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว" โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปกรรม ประเพณีพิธีกรรมทั้งหลายถูกหยิบยกขึ้นมาเสนอเป็นแม่เหล็กดึงดูดนักท่องเที่ยวอย่างขนานใหญ่ ท่ามกลางบรรยากาศเช่นนี้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นดำรงอยู่ในสถานะเช่นไร

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมักถูกวางคู่กับการท่องเที่ยวในฐานะที่แหล่งท่องเที่ยวทางเลือก ซึ่งไม่ได้หมายความว่า เป็นเพียงสถานที่ที่สามารถไปเที่ยวได้นอกเหนือจากสถานที่ท่องเที่ยวอื่นๆ ที่ระบุไว้ในแผนที่ท่องเที่ยว แต่เป็นเรื่องของมุมมองและวิถีคิดที่มีต่อสิ่งที่เรียกว่า "การท่องเที่ยว" ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพูดถึง "การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม" และที่สำคัญคือเราไม่อาจพูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกับการท่องเที่ยวเป็นภาพรวมได้อย่างเต็มปากเต็มคำ เพราะแต่ละที่ต่างก็มีเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไปทั้งสภาพแวดล้อม วัฒนธรรมประเพณี ความคิดความเชื่อ บุคลิก และลักษณะนิสัยของผู้คนในถิ่นนั้น

ความเคลื่อนไหวของพิพิธภัณฑ์เป็นสิ่งที่คนทำพิพิธภัณฑ์ตระหนักและเห็นความจำเป็นที่จะต้องมิกิจกรรมต่อเนื่องจากการจัดแสดงถาวรที่มีอยู่เดิม การเชื่อมโยงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเข้ากับท่องเที่ยวก็เป็นความเคลื่อนไหวประการหนึ่ง ยี่สิบห้าปีมานี้ไปไกล มีการจัดการและมีกิจกรรมหลายรูปแบบที่ต่อยอดมาจากการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ทั้งการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อเป็นวิทยากรให้กับผู้มาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ ตั้งกลุ่มทำผ้ามัดย้อมด้วยสีธรรมชาติใช้ชื่อว่า "กลุ่มเปลือกไม้บ้านเขายี่สาร" โครงการถ่ายทอด

ภูมิปัญญาจากปฐุ่หลานโดยเริ่มจากงานจักสาน การผลิตสินค้าแปรรูปจากวัตถุดิบในท้องถิ่น เพื่อขายให้กับผู้มาเยือน และส่งไปวางขายตามงานออกร้านต่างๆ

ขณะที่ทางบ้านม่วงก็มีโครงการอบรมเยาวชนให้เป็นมัคคุเทศก์นำชมพิพิธภัณฑ์ จัดทำ ชมบริเวณพิพิธภัณฑ์ให้ชาวบ้านนำของมาขาย และเปิดสอนภาษามอญให้กับลูกหลานมอญซึ่ง ปัจจุบันคนรุ่นลูกหลานส่วนใหญ่ไม่สามารถอ่านเขียนภาษามอญได้ นอกจากนี้ในวันหยุดสุด สัปดาห์พื้นที่บางส่วนของวัดม่วงก็ถูกใช้เป็นตลาดนัดด้วย

การศึกษาชุมชนและความเคลื่อนไหวของชุมชนในภาวะการณ์ปัจจุบันนั้น ไม่อาจที่จะ พิจารณาชุมชนเป็นระบบปิดที่โดดเดี่ยวแยกขาดจากสังคมภายนอกได้อีกต่อไป สิ่งที่ไม่อาจ ปฏิเสธได้ก็คือ ปฏิสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นมหาวิทยาลัยศิลปากร สำนักงานกอง ทุนเพื่อสังคม มูลนิธิประไพ วิริยะพันธ์ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มูลนิธิกรมหลวงชุมพร ชุมชน ที่อยู่ใกล้เคียง และเครือข่ายของชุมชนที่มีกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน เช่น การมีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และเป็นที่น่าสนใจว่าส่วนราชการและหน่วยงานของรัฐมีส่วนเกี่ยวข้องกับน้อยมากในเรื่องนี้ เหตุผลหนึ่งก็เนื่องมาจากวิถีคิดและแนวทางที่แตกต่างกันระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับชาวบ้าน

แม้ว่าจะมีความพยายามที่จะเข้ามาผลักดันนโยบายเกี่ยวกับการทำให้ยี่สารเป็นแหล่ง ท่องเที่ยว แต่ในที่สุดก็เลิกราไปเพราะแนวทางของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและของ จังหวัดไม่สอดคล้องกับแนวทางที่ชาวบ้านต้องการ ดังที่ได้ชาวบ้านยี่สารได้แสดงออกผ่านสื่อ สิ่งพิมพ์หลายต่อหลายครั้งว่า

“ชาวยี่สารขอจัดการการท่องเที่ยวด้วยตนเอง ขณะนี้ชาวยี่สารยังไม่พร้อมที่จะให้ บ้านของตนเป็นแหล่งท่องเที่ยวกลัวว่าวิธีการนำการท่องเที่ยวเข้ามาจะนำพาความ ทุกข์มาสู่ชุมชน ชาวยี่สารขอเป็นฝ่ายบอกเองว่าพร้อมแล้วที่จะให้บุคคลภายนอกเข้ามา เที่ยว ต้องให้ชาวบ้านเข้าใจก่อนว่าการท่องเที่ยวแบบอนุรักษ์ควรเป็นแบบไหนและคือ อะไร เพราะคำว่าการท่องเที่ยวในวันนี้ยังเป็นการท่องเที่ยวแบบทั่วๆ ไปสิ่งที่ชาวยี่สาร ต้องการมากที่สุดในการจัดการท่องเที่ยวคือ ไม่ต้องการให้คนภายนอกเข้ามาจัดการ ท่องเที่ยวกับวิถีชีวิตของชาวยี่สาร อยากให้ชาวยี่สารจัดการด้วยตนเอง ร่วมรักษา ทรัพยากรด้วยตนเอง เพราะชาวยี่สารย่อมรู้จักตัวเองดีว่าต้องการอะไร ตอนนี้ ชาว ยี่สารยินดีต้อนรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามา... แต่ถ้าจะจัดให้เป็นเมืองท่องเที่ยวตามที่ จังหวัดคิด... คิดว่าต้องยับยั้งเอาไว้ก่อน”^๑

^๑อพิสิทธิ์ ธีระจากรุวรรณ. “ชาวยี่สารขอจัดการท่องเที่ยวด้วยตนเอง”, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๐ : ๑๐ , ๒๕๔๒.

“ยี่สารปฏิเสฐที่จะเปิดรับนักท่องเที่ยวเข้ามาพักในหมู่บ้านโดยคำนึงถึงรายได้เพียงอย่างเดียวเป็นหลัก แบบที่หลากหลาย หมู่บ้านคิดสั้นทำกัน จนปล่อยให้ความเป็นธุรกิจเข้าครอบงำหมู่บ้าน เปลี่ยนแปลงระบบสังคมของหมู่บ้าน ทำลายความสัมพันธ์อันดีงามตามวิถีวัฒนธรรมไทยของคนในหมู่บ้าน จนในที่สุดหมู่บ้านก็ถึงกาลล่มสลาย”

เมื่อพูดถึงการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมประเด็นที่ปริวิตกและพูดถึงกันมากก็คือ การทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า ชาวบ้านทั้งในชุมชนบ้านม่วงและยี่สารโดยเฉพาะผู้ที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ต่างก็ตระหนักถึงประเด็นนี้ และมีจุดยืนที่ชัดเจนว่าไม่ปรารถนาที่จะไปก้าวไปสู่จุดนั้น เป็นต้นว่า การจัดที่พักให้กับนักท่องเที่ยวในลักษณะเป็น “โฮมสเตย์” ด้วยเหตุผลที่ต่างๆ กัน กรณีของยี่สารนั้นเนื่องจากคนยี่สารอยู่ในชุมชนที่ปิดมานาน แม้ว่าจะมีความยินดีที่ยี่สารเป็นที่รู้จักและมีคนต่างถิ่นที่เห็นคุณค่าเดินทางมาเยี่ยมเยือน แต่ด้วยบุคลิกของคนยี่สารเป็นคนสันโดษจึงไม่ชอบให้ใครมาจู้จี้จัมจี้มากเกินไป

ส่วนกรณีบ้านม่วงก็เป็นชุมชนมอญที่ยังคงมีความยึดมั่นในขนบประเพณีต่างๆ อย่างเคร่งครัด การที่พิพิธภัณฑ์วัดม่วงเปิดให้คนเข้าชมพิพิธภัณฑ์ถือเป็นวิหยาทานจึงไม่มีการเก็บค่าเข้าชม มีแต่ผู้รับบริจาคตามจิตศรัทธา ชาวบ้านรู้สึกว่พิพิธภัณฑ์เป็นส่วนหนึ่งของวัด การมาช่วยงานที่พิพิธภัณฑ์ก็คือการมาช่วยงานของวัด มาด้วยความศรัทธาต่อท่านอาจารย์ลมและเป็นการทำบุญกุศล โดยทางวัดได้จัดเตรียมที่พักรับรองผู้ที่จะมาพักค้างคืนภายในบริเวณวัดไว้สำหรับนักเรียนนักศึกษา รวมถึงนักท่องเที่ยวด้วย แต่ไม่ได้มีความสนใจเป็นพิเศษที่จะส่งเสริมท่องเที่ยว แม้ว่าจะมีนักท่องเที่ยวมาชมพิพิธภัณฑ์เป็นจำนวนมากก็ตาม เพราะต้องการให้พิพิธภัณฑ์เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เพื่อเป็นวิหยาทานแก่สังคมมากกว่าที่จะมุ่งตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวเพื่อแสวงหารายได้จากกรท่องเที่ยว

วิธีคิดหรือมุมมองที่พิพิธภัณฑ์วัดม่วงมีต่อการท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวมิได้เป็นมุมมองเชิงการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าบริการตามคติทุนนิยมแบบโลกสมัยใหม่ จึงมิได้เรียกร้องค่าตอบแทนอะไรจากผู้เข้าชม ช้ำยังคอยจัดหาเครื่องดื่มขนมหวานรับรองผู้มาเยือนด้วยคิแบบดั้งเดิมที่ว่า “ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ” เมื่อเห็นว่ามีคนจำนวนมากเดินทางไกลมาชมพิพิธภัณฑ์บ้านม่วงก็รู้สึกความภาคภูมิใจ และยินดีที่จะต้อนรับ แต่บางครั้งนักท่องเที่ยวที่มาเป็นหมู่คณะจำนวนหลายคันรถบัสก็ทิ้งภาระไว้ให้กับชุมชนไม่น้อย ทั้งเรื่องน้ำดื่มน้ำใช้ ขยะ และห้องสุขา โดยที่มิได้ช่วยแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายหรือสนับสนุนการดำเนินงานของพิพิธภัณฑ์

^๑ เพาพะงา, “พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร: กระจกเงาบานหนึ่งที่สะท้อนภาพ “ห้องถิ่น” และ “เจ้าของห้องถิ่น””, *ห้องถิ่นไทย*, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓ ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๔๔.

เพราะเห็นว่าเมื่อชาวบ้านไม่ได้เรียกเก็บ ก็ไม่มีความจำเป็นต้องจ่าย บางกรณีนักท่องเที่ยวที่มายินดีที่จะใส่เงินหยอดตู้สนับสนุนพิพิธภัณฑน์แต่มีเหตุผลที่นำมาถกกลับบอกว่าไม่ต้องเสียก็มี

พิพิธภัณฑน์บ้านเขายี่สารแก้ปัญหาการถูกเอาเปรียบจากคนภายนอกโดยการกำหนดอัตราค่าเข้าชมและค่าตอบแทนวิทยากรนำชม และขอสงวนสิทธิ์ในการนำชมพิพิธภัณฑน์ไว้สำหรับวิทยากรในชุมชนเท่านั้น ความเสี่ยงที่ชุมชนยี่สารต้องเผชิญจากเก็บค่าเข้าชมคือ การถูกมองว่ากำลังทำธุรกิจแสวงหากำไร ผลที่ตามมาก็คือ ความไม่พอใจของผู้เข้าชมบางส่วน และการเรียกเก็บภาษีจากรัฐ แม้ว่า จะเก็บค่าเข้าชมเพียงเล็กน้อยเพื่อใช้จ่ายในการดูแลรักษาพิพิธภัณฑน์เท่านั้นก็ตาม เท่าที่ผ่านมารายได้จากค่าเข้าชมก็ยังไม่เพียงพอแม้สำหรับค่าน้ำค่าไฟ ค่าใช้จ่ายเหล่านี้เป็นภาระที่ชุมชนต้องแบกรับ เมื่อตัวพิพิธภัณฑน์เองยังไม่ถึงบประมาณพอที่จะจ่ายได้ ภาระนี้ก็ต้องตกของวัดและชาวบ้านต่อไป

การดำเนินงานของพิพิธภัณฑน์บ้านเขายี่สารเป็นระบบอาสาสมัคร ชาวบ้านจะจัดเวรผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาดูแลพิพิธภัณฑน์ และต้อนรับนักท่องเที่ยวโดยไม่มีค่าตอบแทน ด้วยกำลังคนที่ไม่เพียงพอเนื่องจากอาสาสมัครต่างก็ต้องประกอบอาชีพและมีหน้าที่การงานประจำของตน จึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้พิพิธภัณฑน์เปิดเฉพาะวันเสาร์-อาทิตย์ หากผู้มาเยือนประสงค์จะเข้าชมพิพิธภัณฑน์ในวันธรรมดา ก็ต้องนัดหมายมาล่วงหน้าเพื่อจะได้เตรียมคนมาเปิดพิพิธภัณฑน์และต้อนรับผู้มาเยี่ยมชม

นอกจากด้านมืดของ “การทำให้อัตลักษณ์กลายเป็นสินค้า” ในกระแสของการท่องเที่ยว ยังมีด้านมืดอีกมุมหนึ่งนั่นคือ “การทำให้สถานที่ที่อยู่ในความดูแลของชุมชนกลายเป็นสถานที่สาธารณะ” การดูแลรักษาพิพิธภัณฑน์ต้องใช้กำลังคนและกำลังทรัพย์ไม่ใช่น้อย แต่บ่อยครั้งผู้ที่มาเยี่ยมชมมักมองพิพิธภัณฑน์ท้องถิ่นเป็น “ของสาธารณะ” ที่สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์โดยไม่จำเป็นต้องร่วมดูแลรักษา หรือสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ จนบางครั้งก็ขาดความความเกรงใจต่อเจ้าของบ้าน การที่พื้นที่หนึ่งๆ ถูกมองว่าเป็น “สถานที่สาธารณะ” นั้นในสายตาของคนทั่วไปมักมีความหมายโดยนัยว่าการดูแลรักษาเป็นภาระหน้าที่ของรัฐ อาจทำให้เข้าใจไปว่าพิพิธภัณฑน์ท้องถิ่นได้รับการสนับสนุนจากหน่วยราชการหรือองค์กรภายนอกชุมชนอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องช่วยแบ่งเบาภาระหรือสนับสนุนอะไรเพิ่มเติมอีก ขณะที่ในความเป็นจริงการดำเนินงานและการดูแลรักษาพิพิธภัณฑน์ทั้งสองแห่งเป็นภาระของแต่ละท้องถิ่นเองทั้งหมด โดยภาครัฐไม่ได้ให้การสนับสนุนในเรื่องการดูแลรักษาแต่อย่างใด

การเข้าชมพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร

- พิพิธภัณฑ์ฯ เปิดให้เข้าชมเฉพาะวันเสาร์ - อาทิตย์ เวลา ๙.๐๐ น. - ๑๕.๐๐ น. ยกเว้นวันเสาร์อาทิตย์ที่ตรงกับวันธรรมสวนะในเทศกาลเข้าพรรษาจะมีการเฝ้าอาคารเป็นสถานที่อยู่ตลอดไปตลอดตามประเพณีของชุมชน ส่วนวันจันทร์ - ศุกร์และวันหยุดนักขัตฤกษ์ต่างๆ จะเปิดให้เข้าชมเมื่อมีการติดต่อเข้าชมเป็นหมู่คณะล่วงหน้าไม่น้อยกว่า ๑ สัปดาห์ เนื่องจากพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ดำเนินการโดยอาสาสมัครชาวชุมชน จึงไม่สามารถเปิดให้เข้าชมทุกวันได้
- พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารมีทั้งส่วนที่จัดแสดงเป็นนิทรรศการถาวรภายในอาคารและพิพิธภัณฑ์ภายนอกอาคาร มิได้มีแหล่งทุนใดๆ สนับสนุน จึงต้องมีการเก็บเป็นค่าเข้าชมและค่าวิทยากรเข้าชม (เฉพาะในรายการที่ต้องการให้มีการนำชม) เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินการของพิพิธภัณฑ์ฯ ดังนี้

๒.๑ ค่าเข้าชมภายในอาคารพิพิธภัณฑ์

- เด็ก - นักเรียน นิสิตนักศึกษาในเครื่องแบบ และ ๔ บาท
- ผู้ใหญ่ และ ๑๐ บาท
- ชาวต่างประเทศ และ ๓๐ บาท
- ๒.๒ ค่าธรรมเนียมวิทยากรชุมชน
- นำชมกลุ่มละไม่เกิน ๑๐ คน ครั้งละ ๒๐๐ บาท
- โรงเรียน - สถาบันการศึกษาที่พำนักเรียนมาที่ต้นศึกษา กลุ่มละไม่เกิน ๓๐ คน ครั้งละ ๕๐๐ บาท

๓. ชุมชนบ้านเขายี่สารของสวนสิทธินำชมพิพิธภัณฑ์ทั้งภายในและภายนอก (ไว้เฉพาะวิทยากรของชุมชนบ้านเขายี่สารเท่านั้น ไม่อนุญาตให้มีบุคคลที่ภายนอกเป็นผู้นำชม โปรดติดต่อล่วงหน้าเพื่อประสานงาน

นำชม พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร | ๔

ภาพที่ ๕.๑ ข้อมูลเกี่ยวกับการเข้าชมพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ที่มา: นำชมพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร [๒๕๓๙: ๕-๖]

ข้อมูลสำหรับผู้สนใจท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ชุมชนบ้านเขายี่สาร

รายการที่ ๑	• ส่งทะเล "ตามรอยสุนทรภู่" ผู้บ้านเขายี่สาร • ส่งเรือชมทัศนียภาพ ๒ ฝั่งปากอ่าวแม่กลอง ทัศนียภาพทะเล อ่าวบางตะนูน ป่าชายเลน ชุมชนบ้านเขายี่สาร ภูเขาแห่งเดียวของสมุทรสงคราม เคนเผาถ่านไม้โกงกางแบบปลูกปากดแทน รับประทานอาหารทางออร์โงมิมีอาหารท้องถิ่น - จัดเฉพาะเดือนพฤศจิกายน - พฤษภาคม เวลา ๙.๐๐ - ๑๕.๐๐ น. - คณะละไม่เกิน ๕๐ คน - ค่าใช้จ่ายคณะ ๒๐,๐๐๐ บาท - คิดต่อส่วนหน้า ๒ สัปดาห์
รายการที่ ๒	• ส่งเรือชมวิถีชาวบ้านริมคลอง - ราคาคณะยี่สาร - ปากอ่าวบางตะนูน - ป่าชายเลน - อาหารอร่อยฝีมือชาวท้องถิ่น - และ ๒๐๐ บาท (ไม่รวมค่าเรือ) - ทัศนียภาพบ้านเขายี่สาร - ชมเรื่องราวของชุมชนโบราณบ้านเขายี่สารภายในพิพิธภัณฑ์
รายการที่ ๓	- ชมปลา "วังมัจฉาปลาเดิม" แห่งเดียวในภูมิภาคนี้ - ค่าพรมปูเบาะจากัดไม่เกิน ๒ ชั่วโมง
รายการที่ ๔	- นำชมพิพิธภัณฑ์ วิถีชีวิตชาวชุมชนบ้านเขายี่สาร - นมัสการ "หลวงพ่อบ้านเขายี่สาร" - ชมนิทรรศการภายในพิพิธภัณฑ์ - ชมโบราณสถาน - เคนเผาถ่านไม้โกงกางแบบปลูกปากดแทนของชาวบ้านเขายี่สาร - ห้องเรียนธรรมชาติ สนามป่า "รุกขชาติมณี" และป่าชายเลน - ชมปลา "วังมัจฉาปลาเดิม" แห่งเดียวในภูมิภาคนี้ - อาหารอร่อยฝีมือชาวท้องถิ่น - ค่าธรรมเนียมวิทยากรนำชมกลุ่มละไม่เกิน ๑๐ คน ครั้งละ ๒๐๐ บาท - สถานที่ศึกษานักทัศนศึกษาเป็นหมู่คณะ คณะไม่เกิน ๓๐ คน คณะละ ๕๐๐ บาท - คิดต่อส่วนหน้า ๑ สัปดาห์

สถานที่ติดต่อ

- องค์การบริหารส่วนตำบล คำบงเขยี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ๗๕๑๑๐
- ถนนเทศบาล พหลโยธิน โทร. ๐๑ - ๕๐๖๒๕๐๖
- ถนนสิริอาภา รัชตะรังษี โทร. ๐๑ - ๕๔๕๓๑๕๕, ๕๔๓๑-๕๔๕๗

๖ | นำชม พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร

ด้วยเหตุนี้จึงมีอาจผลักเรื่องนี้ให้เป็นภารกิจของท้องถิ่นของคนในท้องถิ่นแต่เพียงฝ่ายเดียวที่จะต้องตระหนักรู้และหาหนทางรับมือกับผลที่ไม่พึงปรารถนาของการท่องเที่ยว แต่คนภายนอกที่เข้ามาในชุมชนก็ต้องตระหนักด้วยว่าการท่องเที่ยว โดยเฉพาะที่ใช้ชื่อว่า “การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม” นั้น ไม่ควรมีนักท่องเที่ยวเป็นศูนย์กลาง หากแต่ต้องคำนึงถึงหัวอกของเจ้าของบ้านเจ้าของวัฒนธรรม มาด้วยความเคารพเกรงอกเกรงใจกัน ไม่ใช่ทั้งการมองว่าเป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าบริการด้วยเงินทอง และมีใช่การมองว่าเป็นของสาธารณะที่ใครจะมาใช้อย่างไรก็ได้โดยไม่จำเป็นต้องช่วยดูแลรักษา

การที่พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจะประสบความสำเร็จในเรื่องการท่องเที่ยวได้นั้นอาจเป็นเพราะไม่ได้เริ่มต้นจากความคิดเรื่องการท่องเที่ยว พิพิธภัณฑ์ชุมชนคนผิวดำอานาโคสเคียที่ได้ยกมานำเสนอไว้ก่อนหน้า ก็เป็นตัวอย่างของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ประสบความสำเร็จเรื่องการท่องเที่ยว โดยที่แรกที่ตั้งก็มิได้คิดว่าจะตอบสนองการท่องเที่ยว แต่มุ่งจัดตั้งขึ้นเพื่อให้คนผิวดำในชุมชนได้รู้จักตัวเองเป็นเป้าหมายหลัก ครั้นเมื่อดำเนินงานไปนานเข้าโดยมีกิจกรรมและความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นที่สนใจของคนภายนอกชุมชน มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากเดินทางเข้ามาชมพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ แต่นโยบายของพิพิธภัณฑ์ยังคงความสำคัญกับชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นหลักอยู่อย่างไม่เปลี่ยนแปลง

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงเป็นหนทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การท่องเที่ยวที่มีคุณภาพมากขึ้นได้ เป็นทางเลือกของการท่องเที่ยวไปเพื่อเรียนรู้ เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ไม่ได้มุ่งเน้นเฉพาะเรื่องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การบริโภคความตื่นเต้นโลดโผน หรือสิ่งที่เป็น “ที่สุดในโลก” เท่านั้น แต่เน้นที่การศึกษาเรียนรู้ที่มีชีวิตชีวา เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจระหว่างผู้คนต่างวัฒนธรรม ได้มาเรียนรู้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนแต่ละท้องถิ่น ด้วยความเพลิดเพลินไม่เคร่งเครียด นับเป็นความบันเทิงรื่นรมย์ในอีกลักษณะหนึ่ง และหากพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นสามารถตอบสนองต่อชุมชนและผู้ที่มาเยือนได้ ผลพลอยได้ทางเศรษฐกิจก็จะตามมาเอง ขณะที่ชุมชนก็ยังคงความภูมิใจในตัวเองและสามารถรักษาสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมของตัวเองเอาไว้ได้ในระยะยาว

เมื่อคิดถึงการจัดการท่องเที่ยวหรือส่งเสริมการท่องเที่ยวควรคำนึงถึงด้วยว่านโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวย่อมมีผลต่อคุณภาพของนักท่องเที่ยว หากเน้นที่การท่องเที่ยวแบบฉาบฉวยหรือมุ่งฉวยประโยชน์เชิงพาณิชย์ระยะสั้นเป็นหลัก ก็จะได้นักท่องเที่ยวเข้ามาแบบหนึ่ง เช่น นโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวแบบมวลชน (mass tourism) เป็นต้น แม้ว่าจะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเป็นจำนวนมาก แต่ผลที่ตามมาก็คือความเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วของสภาพแวดล้อม

ธรรมชาติและความหมายทางวัฒนธรรม จนในที่สุดก็หมดสิ้นคุณค่าอย่างยากที่จะฟื้นคืน และไม่เป็นที่พึงปรารถนาของนักท่องเที่ยวอีกต่อไป

การจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจำเป็นต้องเชื่อมโยงกับกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นเจ้าของวัฒนธรรมในทุกส่วนทุกระดับ แต่ไม่จำเป็นว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการท่องเที่ยวจะต้องเป็นไปในทางลบ โดยที่การท่องเที่ยวจะต้องทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่นเสมอไป ตรงกันข้ามหากชุมชนมีความเข้มแข็งและมั่นคงต่อจุดยืนของตนเอง การท่องเที่ยวก็กลับจะมีส่วนทำให้วัฒนธรรมดั้งเดิมเคลื่อนไหว ฟื้นคืนชีวิตชีวา และมีความหมายในบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ขณะเดียวกันวัฒนธรรมท้องถิ่นเองก็เป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้การท่องเที่ยวมีความหมายในทางสร้างสรรค์ มีคุณค่า และมีคุณภาพมากขึ้นได้เช่นกัน

ดังเช่นในกรณีของพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงและพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารก็นับเป็นตัวอย่างของท้องถิ่นที่รู้เท่าทันและมีได้วิงตามกระแสการท่องเที่ยว ด้วยการไม่วิงตามกระแสและยึดมั่นในจุดยืนและแนวทางของตนเองกลับยิ่งเป็นการสร้างอำนาจต่อรองที่จะตัดทาน หรือตอบโต้ต่อทั้งอำนาจรัฐและอำนาจทุน ซึ่งไม่จำเป็นว่าจะต้องมาจากภายนอกชุมชนเสมอไป

๓. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกับการศึกษาตลอดชีวิต

สำหรับคนในชุมชนพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมิได้เป็นเพียงที่จัดแสดงข้าวของ เรื่องราว แต่มีฐานะเป็นคลังที่สั่งสมภูมิปัญญา เป็นแหล่งความรู้สำหรับคนในท้องถิ่นด้วย ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เอกสารคัมภีร์โบราณและข้าวของเครื่องใช้ที่บอกเล่าเรื่องราวต่างๆ ในอดีต เป็นพื้นที่เปิดสำหรับการเรียนรู้เรื่องราวของบรรพชน เป็นเวทีสำหรับการปฏิสังสรรค์และฟื้นฟูวัฒนธรรมที่ค่อยๆ อ่อนกำลังลง เช่น ภาษา ประเพณีพิธีกรรม งานช่างฝีมือ ศิลปะ ความรู้เรื่องสมุนไพรและการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ฯลฯ

นอกจากนี้ยังเป็นเป็นเวทีของการสร้างสรรค์ผสมผสานภูมิปัญญาเดิมกับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่นำเข้ามาจากภายนอก เช่น การเรียนรู้วิธีการมัดย้อมผ้าด้วยสีเคมีแล้วนำมาปรับเป็นการย้อมด้วยสีธรรมชาติตามวิธีที่เคยทำมาแต่อดีต หรือแม้แต่การจัดทำพิพิธภัณฑ์ก็เป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่นำมาใช้เพื่อสนองตอบต่อความต้องการของท้องถิ่น รวมไปถึงการขุดค้นทางโบราณคดี การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ การวิจัยทางสังคมและวัฒนธรรม การจัดทำพิพิธภัณฑ์ วิธีการดูแลรักษาโบราณวัตถุ การจัดระบบฐานข้อมูล และทำทะเบียนวัตถุสิ่งของ ฯลฯ

สำหรับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งสองแห่งนี้ นักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวได้เป็นผู้ชมและใช้ “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” เพียงกลุ่มเดียวหรือรูปแบบเดียว กลุ่มผู้ชมอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งใหญ่กว่าและหลากหลายกว่าก็คือ “นักเรียนนักศึกษา” ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงมหาวิทยาลัย ผู้ที่สนใจประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตและเรื่องราวของท้องถิ่น รวมไปถึงสื่อมวลชนจำนวนมาก เหล่านักวิจัยทั้งหลายจากหลากหลายสาขาวิชา เช่นโครงการวิจัยนี้ก็เป็นอย่างหนึ่ง

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไม่เพียงเป็นความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่นแต่ส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงบางอย่างในท้องถิ่น “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” เป็นพื้นที่ที่คนท้องถิ่นได้มีส่วนแสดงตัวตนและบอกเล่าเรื่องราวในอดีตให้กับลูกหลาน เป็นเรื่องราวซึ่งไม่มีที่ทางในระบบการศึกษาสมัยใหม่ เป็นแหล่งให้การศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับตนเองแก่คนในชุมชน ที่บ้านม่วงเมื่อมีพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงเกิดขึ้น วัดกลายเป็นทั้งสถานที่ทางศาสนา เป็นสถานที่สำหรับการเรียนรู้และทัศนศึกษา และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทำให้วัดกลับฟื้นคืนบทบาทในการให้การศึกษาต่อทั้งคนในชุมชนและผู้คนต่างถิ่นที่เข้ามาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ ซึ่งในอดีตเคยเป็นบทบาทที่สำคัญยิ่งของวัด แต่ได้หมดบทบาทไปหลังจากที่มีระบบการศึกษาในโรงเรียนเข้ามาแทนที่ การเรียนรู้จากพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงเป็นการศึกษานอกระบบที่ให้คุณค่าทั้งต่อชุมชนท้องถิ่นเองและกับนักเรียนนักศึกษาที่ได้เข้ามาชมพิพิธภัณฑ์

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงมีความหมายมากกว่าการเป็นสถานที่จัดแสดงสิ่งของ แต่เป็นคลังความรู้ของชุมชน เป็นแหล่งทรัพยากรทางปัญญาที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ดังตัวอย่างกรณีของพิพิธภัณฑ์ชุมชนอนาโคสเดีย พิพิธภัณฑ์ไม่เพียงมีบทบาทในการบอกเล่าเรื่องราวของคนผิวดำเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่ให้บริการสถานที่ อุปกรณ์การเรียนการสอนและจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้ครูสามารถพานักเรียนไปใช้ได้ เป็นการประสานความร่วมมือและสร้างสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์กับโรงเรียนที่ตั้งอยู่รอบๆ ชุมชน รวมไปถึงครอบครัวทั้งหมดในชุมชนโดยจัดกิจกรรมสนุกสนานร่วมกัน หรือจัดงานพบปะสังสรรค์เนื่องในเทศกาลต่างๆ

ทว่าในกรณีของประเทศไทยการขนานรับต่อความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในฐานะ “แหล่งการเรียนรู้นอกระบบ” นี้ก็ยังมีกรอบที่ต่างระดับกันอยู่ แม้ว่าจะมีกระแสการตื่นตัวเรื่องท้องถิ่นและการกระจายอำนาจในการจัดการศึกษาให้กับท้องถิ่น และพิพิธภัณฑ์น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่สนับสนุนตรงนี้ได้ ที่ผ่านมาก็มีนักเรียนนักศึกษาเป็นจำนวนมากที่เดินทางมาทัศนศึกษาทั้งที่พิพิธภัณฑ์วัดม่วงและพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร ทว่ายังมีได้มีความเคลื่อนไหว

เชิงนโยบายที่เป็นรูปธรรมจากหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง ทั้งในแง่การสนับสนุนและประสานความร่วมมือกับท้องถิ่น ทั้ง ๆ ที่น่าจะมีส่วนเกี่ยวพันกันและกันได้เป็นอย่างดี

เพราะการศึกษาเรียนรู้ในระบบการศึกษาที่ผ่านมาเน้นเอาเข้าจริงก็เป็นการเรียนรู้และเข้าถึงความเป็นจริงทางสังคมวัฒนธรรมชนิดสุดมือเอื้อมแทบทั้งสิ้น เนื้อหาที่เรียน-สอนกันในชั้นเรียนส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ไกลตัว เป็นนามธรรมสูง ไม่ค่อยได้เชื่อมโยงกับประสบการณ์ตรงของผู้เรียนและปรากฏการณ์จริงในสังคม โดยเฉพาะสถาบันการศึกษาในชนบทที่ยังยากที่จะมีช่องทางในการเรียนรู้สิ่งเหล่านี้ แม้แต่ในสาขาวิชาการที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมเองส่วนมากก็ยังจำกัดอยู่ที่การรับรู้และถ่ายทอดผ่านอาจารย์ผู้สอนเป็นหลัก

การที่ชุมชนท้องถิ่นสามารถก่อรูปก่อร่างพิพิธภัณฑน์ของตนเองขึ้นมาบอกเล่าเรื่องราวของท้องถิ่นด้วยตัวเอง จึงเป็นการขยายพื้นที่ให้กับท้องถิ่นในฐานะเป็นแหล่งการเรียนรู้ทั้งสำหรับคนในท้องถิ่นและผู้สนใจใฝ่รู้จากภายนอกชุมชน เป็นการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับทุกเพศทุกวัย และไม่ได้จำกัดวงอยู่เฉพาะในรั้วโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาทางการเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าพิพิธภัณฑน์ท้องถิ่นแต่ละแห่งนั้นไม่เหมือนกัน อาจจะเป็นแรงบันดาลใจให้แก่กันได้ แต่ไม่สามารถลอกเลียนแบบกันได้ เพราะแต่ละท้องถิ่นต่างก็จะมีลักษณะเฉพาะตัว แสดงให้เห็นถึงทั้งมิติความหลากหลายของสภาพแวดล้อม ทรัพยากรชีวภาพ และความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรม ตรงนี้คือความรู้ที่สังคมโดยรวมจะได้รับ เพราะดินแดนที่ปัจจุบันเรียกว่าประเทศไทยนั้นไม่ได้มีแต่ “ความเป็นไทย” เท่านั้น ทว่ามีความหลากหลายของท้องถิ่นดำรงอยู่ด้วย และเรื่องของ “ความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรม” นี้เองที่เป็นความรู้ที่ยังขาดแคลนอย่างหนักในสังคมเรา เพราะที่ผ่านมาท้องถิ่น ชุมชน และผู้คนมักถูกมองเหมารวมว่าเหมือนกันไปหมด

พิพิธภัณฑน์ท้องถิ่นจึงเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่น่าสนใจและมีความสำคัญอย่างยิ่ง การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑน์ท้องถิ่นทั้งสองแห่งนี้ และอีกหลายๆ แห่งทั่วประเทศไทยต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ “ท้องถิ่นวัฒนา” (localization) ทั้งนี้เพราะสำนึกที่มีต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นต่อความเป็นท้องถิ่น (locality) ก็คือการจินตนาการถึงพื้นที่อีกลักษณะหนึ่งที่แตกต่างไปจากจินตนาการเชิงพื้นที่แบบโลกาภิวัตน์ (globalization) หรือแบบรัฐชาติ (nationalization) ที่ความเป็นท้องถิ่นมักจะถูกหลงลืม ละเลย มองข้าม หรือไม่เช่นนั้นก็ถูกกลืนหายไปเป็นส่วนหนึ่งของโลก และรัฐชาติ

กล่าวโดยสรุป ความหมายของพิพิธภัณฑท์้องถิ่นไม่ได้หยุดนิ่งตายตัวแต่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและบริบทที่แวดล้อม อีกทั้งไม่ได้มีเพียงความหมายเดียวแต่มีความหมายหลายอย่างร่วมกันอยู่ในตัวเอง ในบริบทของการก่อเกิด พิพิธภัณฑท์้องถิ่นคือรูปแบบการเขียนประวัติศาสตร์ของชุมชนที่มี “ท้องถิ่น” เป็นแกนกลางของการดำเนินเรื่อง เป็นงานเขียนวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ใน “บริบทเฉพาะ” ของชุมชนท้องถิ่น เป็นการเล่าเรื่องราวผ่านข้าวของเป็นการสร้างพื้นที่ให้การนำเสนอตัวตนของท้องถิ่นที่ถูกหลงลืมมานาน

พิพิธภัณฑท์้องถิ่นจึงมีฐานะเป็นเครื่องมือแสดงออกถึงตัวตนของคนท้องถิ่น เป็นการท้าทายอำนาจในการเขียนประวัติศาสตร์และการเขียนวัฒนธรรมที่แต่ไหนแต่ไรมา เอกสิทธิ์ในการเขียนบทมักตกเป็นของนักปราชญ์ราชบัณฑิตหรือผู้เชี่ยวชาญทางวิชาการทั้งหลาย โดยที่ชาวบ้านไม่มีโอกาสได้เข้าไปร่วมเขียนหรือปรับปรุงตัดแปลงบท แม้ว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวข้องกับชีวิตและท้องถิ่นของพวกเขาเองก็ตาม

ในกระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑท์้องถิ่น ชาวบ้านเป็นทั้งผู้ให้ข้อมูลในการเขียนตัวบทและร่วมอยู่ในกระบวนการโดยตลอด ทั้งขั้นตอนการก่อสร้าง การเล่าเรื่อง และการจัดแสดง แม้ว่านักวิชาการจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดพิพิธภัณฑท์้องถิ่นตามหลักวิชา แต่ก็ได้ละเลยหรือมองข้ามคนท้องถิ่นซึ่งเป็นเจ้าของเรื่อง ถ้อยคำที่บ่งบอกถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับนักวิชาการภายนอกในกระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑท์้องถิ่นทั้งสองแห่งนี้ก็คือ “การเรียนรู้ร่วมกัน” เป็นคำที่แฝงนัยถึงการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในกระบวนการวิจัยเกี่ยวกับท้องถิ่นอยู่ไม่น้อยทีเดียว

กล่าวคือเป็นการเคลื่อนไปสู่รูปแบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เท่าเทียมกันมากขึ้นระหว่างนักวิจัยจากภายนอกกับคนในท้องถิ่น ผลที่ตามมาจากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนในกับคนนอกนี้ นอกเหนือจากประโยชน์ในแง่ของความรู้ความเข้าใจที่ลุ่มลึกเกี่ยวกับท้องถิ่นแล้ว ประโยชน์อีกด้านหนึ่งก็คือ “การพัฒนาคนท้องถิ่นให้รู้จักตัวเอง มีความรู้และความมั่นใจในตัวเอง เท่ากับเป็นการปูพื้นฐานการศึกษาที่จะรองรับการกระจายอำนาจการปกครองท้องถิ่นตามระบอบประชาธิปไตย.. ทำให้เกิดบุคคลที่เป็นผู้รู้ท้องถิ่นที่มีสติปัญญา สามารถเป็นแกนนำในการทำประชาพิจารณ์ที่กำลังจะเป็นกลไกสำคัญอย่างหนึ่งของประชาสังคมในการประเมินความไม่ชอบมาพากลของรัฐ” เพราะการถูกจำกัดบทบาทให้เป็นแต่เพียง “ผู้ถูกวิจัย” ย่อมขาดโอกาสที่จะได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองไปโดยปริยาย

* ศรีศักร วัลลิโภดม. “พิพิธภัณฑท์้องถิ่น: กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน” ใน สังคมวัฒนธรรมชุมชนคนอีสาน, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๕, น.๑๖.

สถานที่ที่เรียกว่า “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ไม่เพียงเป็นพื้นที่ที่คนท้องถิ่นได้แสดงออกถึงตัวตนและบอกเล่าเรื่องราวในอดีตให้กับลูกหลาน ยังเป็นแหล่งให้การศึกษาเรียนรู้ระบบอีกด้วย เป็นการคืนความหมายและบทบาทด้านการศึกษาให้กับวัด ซึ่งในอดีตเคยมีบทบาทสำคัญยิ่งในฐานะเป็นแหล่งให้การศึกษาอบรมแก่คนในชุมชน

ในยุคที่กระแสการท่องเที่ยวเฟื่องฟูโดยเฉพาะที่ใช้ชื่อว่า “ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม” ทั้งโดยการสนับสนุนของภาครัฐ สื่อมวลชน และการขยายตัวของธุรกิจการท่องเที่ยว พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเองก็เผชิญหน้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงนี้ด้วยเช่นกัน ปฏิสัมพันธ์ของพิพิธภัณฑ์กับการท่องเที่ยวมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ในด้านบวกก็ทำให้พิพิธภัณฑ์เป็นที่รู้จักมากขึ้น เป็นช่องทางที่จะนำมาซึ่งค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาพิพิธภัณฑ์ แต่ขณะเดียวกันในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของบ้านกับผู้ที่มาเยือนก็มีประเด็นที่ทำให้ต้องใคร่ครวญด้วยเช่นกันว่า การท่องเที่ยวรูปแบบใดจึงจะเหมาะสมสอดคล้องกับจุดยืนและเป้าหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น โดยไม่ทิ้งภาระ หรือส่งผลกระทบต่อคนในชุมชน

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงมีความหมายมากกว่าการเป็นสถานที่จัดแสดงข้าวของเรื่องราว พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมีฐานะเป็นคลังที่สั่งสมภูมิปัญญา เป็นแหล่งความรู้สำหรับคนในท้องถิ่น เป็นเวทีสำหรับการเรียนรู้ การปฏิสังสรรค์ทางสังคม การฟื้นฟูวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญสลาย เป็นเวทีของการสร้างสรรค์ผสมผสานภูมิปัญญาเดิมกับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ และเป็นแหล่งเรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้นๆ สำหรับคนจากต่างถิ่นด้วย

อย่างไรก็ดีความหมายเหล่านี้มิใช่ว่าจะจะเป็นสิ่งที่หยุดนิ่งตายตัวหรือตัดขาดออกจากกัน แต่เป็นความหมายที่หล่อมซ้อนกันอยู่ อีกทั้งเคลื่อนไหวผันแปรไปตามยุคสมัย ดังนั้นการมองพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงไม่อาจมองเป็นภาพนิ่งที่ตายตัวตัดขาดจากแง่มุมอื่นๆ ได้ และส่วนผสมของความหมายที่ไม่ตายตัวเหล่านี้เองที่ปรุงปรับหน้าตาของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละแห่งในแต่ละช่วงเวลา

๔. บทส่งท้าย: อนาคตของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

คำถามเกี่ยวกับอนาคตของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นประเด็นที่พูดถึงกันมากในทุกคราวที่มีการจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์จะอยู่รอดได้อย่างสง่างาม และมีความเคลื่อนไหวสืบเนื่องต่อไปได้อย่างไร ล้วนเป็นประเด็นที่คนในชุมชนเองก็มีความตระหนกอยู่ตลอดเวลา และพยายามที่จะทำให้พิพิธภัณฑ์มีความเคลื่อนไหว ดังเห็นได้จากทั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง และพิพิธภัณฑ์บ้านเขยี่สารต่างก็พยายามที่จะขยับขยายพื้นที่การจัดแสดง และจัดกิจกรรมรูป

แบบต่างๆ นอกเหนือจากการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ เช่น จัดกิจกรรมสำหรับเยาวชน เดินป่าศึกษาธรรมชาติ สาธิตการมัดย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ โครงการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากปู่สู่หลาน แต่ถึงกระนั้นก็เชื่อว่าการดำรงคงอยู่ของพิพิธภัณฑ์จะเป็นภารกิจ หรือถูกกำหนดโดยคนในชุมชน แต่เพียงลำพัง แม้ว่าท้ายที่สุดย่อมขึ้นอยู่กับแต่ละชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจ แต่การให้ความหมายและการเสริมแรงจากพลังภายนอกก็มีความสำคัญ

เมื่อพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นสถานที่เปิดตัวสู่สาธารณะ ย่อมมีคนมากหน้าหลายตาเข้ามา ร่วมให้ความหมาย และมองความเป็นไปของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ทุกคนในท้องถิ่นเองก็มีอยู่หลายกลุ่มและมีมุมมองแนวคิดแตกต่างกันไป ขณะที่คนจากภายนอกชุมชนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชน ก็เช่น ในสายตาบางกลุ่มบางคน พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอาจเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางเลือกสำหรับการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน อาจเป็นช่องทางหารายได้ เป็นแหล่งให้การศึกษาเรียนรู้ระบบสำหรับคนในชุมชนและสำหรับนักเรียนนักศึกษาหรือผู้สนใจใฝ่รู้จากภายนอกชุมชน เป็นสนามของนักวิจัย เป็นผลงานและความภาคภูมิใจของชุมชน เป็นหน้าตาของจังหวัดหรือของประเทศ ฯลฯ

อย่างไรก็ดี นัยสำคัญประการหนึ่งที่ไม่อาจละเลยได้ก็คือ การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์เฉพาะเรื่องต่างๆ ทั้งที่ดำเนินการโดยชุมชนและเอกชนที่มีอยู่เป็นจำนวนมากนั้นเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่แสดงถึง “ความขาดแคลน” และ “ความจำเป็น” สำหรับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป^๑ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ภาครัฐจะต้องปรับมุมมองและสนองตอบต่อสิ่งเหล่านี้ ในทิศทางที่เป็นการเสริมแรงให้เกิดคุณประโยชน์ต่อทุกฝ่าย มิใช่เป็นการไปปิดกั้นขัดขวางการริเริ่มสร้างสรรค์และบั่นทอนกำลังใจของผู้คนและชุมชนที่จัดทำพิพิธภัณฑ์ ซึ่งโดยมากก็ทำด้วยใจรักและด้วยความตั้งใจที่จะให้เป็นประโยชน์ด้านการศึกษาแก่เยาวชนรุ่นหลัง เมื่อหน่วยราชการและสถาบันการศึกษาไม่สามารถกระทำได้ บุคคล กลุ่มบุคคล หรือชุมชนก็เข้ามาทำเอง พิพิธภัณฑ์หลายๆ แห่งได้พยายามทำอย่างสุดกำลังเท่าที่บุคคลหรือชุมชนพอจะกระทำได้แล้ว โดยมีได้พึ่งทรัพยากรจากรัฐแม้แต่น้อย ภาครัฐจึงควรมองในแง่ของความร่วมมือมากกว่าที่จะเพ่งเล็งว่าเป็นการก้าวท้าวหรือล่วงละเมิดอำนาจรัฐ

การผูกขาดงานด้านพิพิธภัณฑ์และคำว่า “พิพิธภัณฑ์สถาน” ตลอดจนการอุดหนุนงบประมาณ หรือยกเว้นการเก็บภาษีไว้ให้เฉพาะแก่พิพิธภัณฑ์ของหน่วยราชการ หรือสถาบันการศึกษาของรัฐ อาจเป็นวิธีการที่ไม่เหมาะสมเสียแล้วสำหรับภาวะการณ์ปัจจุบัน ในยุคที่สังคมไทยกำลังเคลื่อนไปในทิศทางที่นับวัน “ภาครัฐ” มีแต่จะต้องเล็กลง และมีบทบาทเป็นฝ่ายให้

^๑ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), พิพิธภัณฑ์ไทยในศตวรรษใหม่, ๒๕๔๕.

บริการและสนับสนุนมากกว่าที่จะบังคับควบคุมหรือรับเหมาคิดแทนทำแทน ในขณะที่ “ภาคประชาชน” และ “ภาคสังคม” กำลังทวีบทบาทมากขึ้นในทุกๆ ด้าน

ดังนั้นการให้ความสนับสนุนและเอื้ออำนวยให้เกิดความเข้มแข็งทั้งในด้านการศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรม และสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ให้เกิดขึ้น ก็เป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่งที่ภาครัฐจะต้องใคร่ครวญ ปรับเปลี่ยนมุมมองท่าที และมีวิสัยทัศน์ที่จะดำเนินนโยบายให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงและการตื่นตัวในเรื่องนี้ที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในสังคม

ประเด็นสำคัญอันหนึ่งที่ต้องตระหนักไว้เสมอก็คือ ในเมื่อพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นแต่ละแห่งมีความแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่าง การบริหารงานย่อมไม่อาจดำเนินการโดยใช้มาตรฐานแบบเดียวกันทุกที่ได้ บ่อยครั้งที่ความไม่ลงรอยและความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนวางอยู่บนฐานของการไม่ตระหนักถึงมิติความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรม ไม่เข้าใจถึงความแตกต่างของวิถีชีวิตผู้คนที่ตั้งอยู่ท่ามกลางบริบทเฉพาะที่แตกต่างกัน เงื่อนไขของหลายๆ ปัญหาจึงไม่ได้อยู่ตรงที่ว่าสังคมมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม แต่อยู่ที่มุมมองและการรับรู้ ตลอดจนวิธีการบริหารราชการ และดำเนินนโยบายของภาครัฐที่ต้องเกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายเป็นประการสำคัญ หลายครั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐก็มีส่วนทำให้เงื่อนไขที่ยังพอสะอาดคลี่คลายกลายเป็นเงื่อนไขที่แก้ไม่ตก

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนนั้น หากปฏิสัมพันธ์กันในทางที่เกื้อหนุนหรือเสริมกันก็จะเป็นคุณอนันต์ต่อสังคม ไม่เช่นนั้นแล้วนอกจากไม่ได้แก้ปัญหา กลับกลายเป็นการสร้างปัญหา ทำให้สิ่งนี้อาจไม่ได้เป็นปัญหาอยู่แต่เดิมกลายเป็นปัญหาขึ้นมา กระทั่งบานปลายกลายเป็นการบั่นทอนกำลังของสังคมและทำลายพลังสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมไปอย่างน่าเสียดาย เช่น กรณีพิพิธภัณฑสถานบ้านจำทวี จังหวัดพิษณุโลก ที่ถูกเรียกเก็บภาษีจากภาครัฐ ทั้งๆ ที่ตั้งใจทำเพื่อคุณประโยชน์ต่อสังคมโดยมิได้เก็บค่าเข้าชมแต่อย่างใด ทำให้เกิดความท้อแท้ถึงขั้นประกาศขายพิพิธภัณฑสถานที่ได้อุตสาหกรรมมาชั่วทั้งชีวิต ก็นับเป็นบทเรียนราคาแพงที่พึงจดจำเพื่อไม่ให้เกิดขึ้นซ้ำรอยเดิมอีก

การมองอนาคตของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นจึงไม่ได้เป็นภารกิจของชุมชนท้องถิ่นแต่เพียงฝ่ายเดียว เพราะหากมองพิพิธภัณฑสถานเชื่อมโยงกับสังคมโดยรวม ยิ่งในยุคที่กำลังพูดถึงการปฏิรูปการศึกษาด้วยแล้ว พิพิธภัณฑสถานมีคุณูปการอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์และสังคมวัฒนธรรม รัฐจึงจำเป็นที่จะต้องให้การสนับสนุนไม่เฉพาะแต่เพียงการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า แต่ควรมองไกลถึงการสนับสนุนเชิงโครงสร้างสถาบันด้วย เพื่อให้พิพิธภัณฑสถานสามารถอยู่รอดได้อย่างสง่างาม และมีศักดิ์ศรีในฐานะที่มีส่วนสร้างคุณประโยชน์ต่อสังคม ใน

ฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับการศึกษาลดชีวิต สมดังที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษา
แห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ มาตรา ๒๕ ว่า ...

“.. รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ลดชีวิตทุกรูปแบบ
ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษชาติ
อุทยานวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ศูนย์การกีฬาและนันทนาการ แหล่งข้อมูลและแหล่ง
การเรียนรู้อื่นอย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ”

สิ่งที่ภาครัฐจะกระทำได้อีกคือ การสร้างเงื่อนไขทางบวกสนับสนุนการดำเนินงาน
พิพิธภัณฑ์ของชุมชนและเอกชน เช่น การตั้งกองทุนและองค์กรสนับสนุนงานด้านพิพิธภัณฑ์
การผ่อนคลายเงื่อนไขข้อจำกัดทั้งหลายที่ไม่เอื้อต่อการดำเนินงานของพิพิธภัณฑ์ที่ไม่ใช่ของรัฐ
เช่น การงดเว้นเก็บภาษี การยกเลิกหรือเปลี่ยนแปลงข้อกฎหมายและระเบียบปฏิบัติต่างๆ
ที่เกี่ยวข้องกับงานด้านพิพิธภัณฑ์ รวมไปถึงการปรับเปลี่ยนมุมมองและท่าทีในการทำงานร่วม
กับภาคประชาชนด้วย.

บรรณานุกรม

- ก.ศ.ร. กุหลาบ. นิราศยี่สาร. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๓.
- กรมศิลปากร. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในประเทศไทย. จัดพิมพ์เพื่อเชิดชูเกียรติ นางจิรา จงกล, ๒๕๓๒.
- ชัยยศ อิชฎิวรพันธ์, ธรรมชาติ ที่ว่าง และสถานที่: รวมบทความว่าด้วยสถาปัตยกรรมญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ: บริษัท คอร์ปอเรชั่น โฟรดี จำกัด, ๒๕๔๓.
- ปราณี วงษ์เทศ. "พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเพื่อชุมชนชาวบ้าน", ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๗, พฤษภาคม, ๒๕๓๓.
- _____ บรรณาธิการ. ลุ่มน้ำแม่กลอง: พัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม. มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖.
- พรพิไล เลิศวิชา, บรรณาธิการ. นิราศสุนทรภู่. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธารปัญญา, ๒๕๔๓.
- พรรณราย โอสถาภิรัตน์ (แปลเรียบเรียง). "ข้าวของกับความหมายในสิ่งของ", เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "ข้าวของและตัวตนของคนพื้นเมือง: นิทรรศการและประสบการณ์จากสนาม" ๘ พฤษภาคม ๒๕๔๕ ณ ห้องสารนิเทศเรวัต พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์
- พระประชา ปสสนธมโม สัมภาษณ์. อัดชีวประวัติท่านพุทธทาส "เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา". กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙.
- พิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร. นำชมพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร ตำบลยี่สาร อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสงคราม, ๒๕๔๓.
- เพาพะงา, "พิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร: กระจากเงาบานหนึ่งที่สะท้อนภาพ "ท้องถิ่น" และ "เจ้าของท้องถิ่น", ท้องถิ่นไทย, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓ ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๔๔.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, ๒๕๓๕.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง. จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. เอกสารรายงานการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง "พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น", ๗-๘ กันยายน ๒๕๓๙.
- วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ. การขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณอู่ตะเภา ชุมชนบ้านยี่สาร: ข้อมูลเบื้องต้น. มปป.

วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ และคณะ, บก. สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๕.

ธงชัย วินิจจะกุล. ประวัติศาสตร์การสร้าง "ตัวตน" ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บรรณาธิการ. อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมเพื่อเป็นเกียรติแด่ ศ.เสน่ห์ จามริกในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.

ศรีศักร วัลลิโภดม. พิพิธภัณฑสถานวัฒนธรรมพื้นบ้าน: ความจำเป็นที่ไม่น่ามองข้าม, พิพิธภัณฑสถานวัฒนธรรมพื้นบ้าน, กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๑.

..... พัฒนาการของพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย, เอกสารสัมมนาทางวิชาการ "พิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย" วันที่ ๒๓-๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๙, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐.

..... พิพิธภัณฑสถานและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๐.

..... พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย, เอกวิทย์ ณ ถลาง; บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๔๔.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). พิพิธภัณฑสถานไทยในศตวรรษใหม่. รายงานการสัมมนาวิชาการ, ๒๕๔๕.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) และสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล. เอกสารประกอบการสัมมนา "พิพิธภัณฑสถานไทยในศตวรรษใหม่" ๒๓ - ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๔ ณ หอประชุมศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

สิริอาภา รัชตะหิรัญ. ความเป็นมาและแนวคิดริเริ่มในการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร., มปป.

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย; บรรณาธิการ. พิพิธภัณฑสถานวัฒนธรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๑.

สำนักงานโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ ราชบุรี. ข้อมูลแหล่งโบราณคดี และโบราณสถาน บ้านเขายี่สาร ตำบลยี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม.

อพิสิทธิ์ วีระจรรูรณ์. "ชาวยี่สารขอจัดการท่องเที่ยวด้วยตนเอง", ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๐ : ๑๐ , ๒๕๔๒.

อภิญา ตันทวีวงศ์. ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจแบบยั่งยืน : กรณีศึกษาการทำถ่านไม้โกงกางที่หมู่บ้านยี่สาร. วิทยานิพนธ์ศิลป-ศาสตรมหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

- Miller, Daniel. *"Artefacts and the meaning of things"* in Tim Ingold (ed.) **Companion Encyclopaedia of Anthropology**. London and New York: Routledge. 1999: 396-419.
- Gieryn, F. Thomas. *A Space for Place in Sociology*. **Annual Reviews of Sociology**, Vol 26: 493-96, 2000.
- Surichai Wun'Gaeo. *"The Making of Thai National Culture"*, **Cultures in ASEAN and 21st Century**, 1996.
- Thongchai Winichakul. **Siam Mapped: a history of the geo-body of a nation**. Honolulu: university of Hawaii Press, 1994.

ภาคผนวก.

WELCOME
TO

THE
ANACOSTIA
MUSEUM
&
CENTER FOR
AFRICAN AMERICAN
HISTORY AND
CULTURE

1901 Fort Place, SE
Washington, DC 20020
Recording: 202-287-2060
Main Office: 202-287-3306

Open every day 10:00 to 5:00
Closed Christmas Day

ON-LINE ACADEMY SERIES

General Information | Calendar of Events | Exhibitions | On-Line Academy

As the Smithsonian Institution's museum of African American history and culture, the Museum explores American history, society, and creative expression from an African American perspective.

We also encourage the collection, protection, and preservation of materials that reflect the history and traditions of families, organizations, individuals, and communities.

Smithsonian
Anacostia Museum and Center
for African American History and Culture

<http://anacostia.si.edu>

Current Exhibits

October - December 2002

In the Arms of the Elders

The many faces of seniors are documented through the eyes of five photographers from the Washington metropolitan area: Linda Day Clark, Steven M. Cummings, Sharon Farmer, Nestor Hernández, and Roy Lewis. The community services of former Smithsonian Regent and educational activist Jeannine Clark, retired Howard University professor and surgeon Dr. Charles Clark, and the 2001 Ms. Senior District of Columbia, Myrtle Smith Gardiner Church are also featured.

Arms of Our Elders

Photograph by

Steven M. Cummings

Beauford Delaney: The Color Yellow

A colorist, Beauford Delaney believed various hues held spiritual significance and was particularly drawn to the color yellow, which he felt, possessed the properties of light, healing, and redemption. Twenty-nine paintings will focus on his use of yellow in both figurative and abstract works.

Marian Anderson

Oil on canvas

by Beauford Delaney

Roles, Reaction, and Reality:

The Collection of Robert Guillaume

A look at the career of Robert Guillaume through a unique collection of newspaper articles, reviews, photographs, awards, correspondence, and playbills that document his career in musical theater, television, and film.

Photograph by

Steven M. Cummings

After Totems: Love, Distress, and Moss

Yvonne Pickering Carter, Washington, DC, artist and educator, creates installation art for The John R. Kinard Gallery.

Yvonne Pickering Carter

For guided exhibition tours, please call (202) 287-3369.

On-Line Exhibits

Speak To My Heart: Communities of Faith and Contemporary African American Life

Reflections in Black: A History of Black Photographers, 1840 to the Present

Still Cookin' By the Fireside: African Americans in Food Service

<http://anacostia.si.edu>

Calendar of Events

October - December 2002

OCTOBER

Saturday | October 26 | 10:00 a.m.

Family History = Community History = Family History

Tuesdays | October 29 and November 26 | 10:00 a.m. to 12 noon

Walk the Dr. George Washington Carver Nature Trail

Wednesday | October 30 | 10:30 a.m.

Film: *Sweet Old Song*

NOVEMBER

Thursday | November 7 | 11:00 a.m.

The Threads of Time, the Fabric of History: African American Dressmakers

Wednesday | November 13 | 10:30 a.m.

Film: *The Angel That Stands By Me: Minnie Evans' Paintings*

Thursdays | November 14 and December 12 | 10 a.m. to 12 noon

Art to Go! Grades K-3

November 19, December 3, and 10 | 4:00 to 6:00 p.m., December 14 | 10:00 PM to 6:00 PM,

workshop performance to follow Teacher Workshop:

Precious Memories—Telling the Stories of the Elders

Saturday | November 23 | 1:00 p.m.

Remembering Baldwin and Delaney

DECEMBER

Tuesday | December 3 | 7:00 p.m.

Film: *Big Mama*

Wednesday | December 4 | 10:30 a.m.

Film: *Where Did You Get That Woman?*

Wednesday | December 11 | 7:00 p.m. to 9:15 p.m.

Film Screening: *Let the Church Say Amen*

Thursday | December 12 | 7:00 p.m.

Roles, Reactions, and Reality: A Conversation with Robert Guillaume

Saturday | December 14 | 10:30 a.m.

Southeast Elders Remember the Past

Wednesday | December 18 | 10:30 a.m.

Kwanzaa Films for Children

- Umoja: *Tiger and the Big Wind*

- Kuumba: *Simon's New Sound*

<http://anacostia-si.edu>